

BEDEGI
NYÁRY KRISZTINA

1604 – 1641

IRTA

IPOLYI ARNOLD

BUDAPEST, MDCCCLXXXVII

NYÁRY KRISZTINA.
Eredeti olajfestmény a frankói várban.

+

En kedvegy Nyári Christina lötöm
es utolgra a) 1604 ebrerdőben
31 okroberis his. Warada Warában
az igaz Romai Hitben megh
maraduan holtrigh

2. NYÁRY KRISZTINA NAPLÓJÁNAK ELSŐ LAPJA.

KICSİ könyvecske; mindössze száz és néhány levél, majd beírva, majd üresen; gyarló asszonyírás, de szép, sőt helyes vonásokkal. Tartalmazza egy nemes és gyöngéd nő életének legnevezetesebb mozzanatait, erőteljes magyar nyelven írt, rövid naplószerű följegyzésekben, melyeket olykor az Istenben élő ájtatos léleknek nemesen egyszerű fohászhai kísérik, hogy mindaz, a mi följegyzésre méltó történt, Isten szent neve dicsőségére, a család örömére, boldogságára szolgáljon.

Ez a könyvecske Nyáry Krisztina, Esterházy Miklósné naplója . . .

Folytatják aztán fiai és unokái. Még gondosan bejegyzik az atya, anya halálát és egyéb fontos családi adatokat s így foly ez mindaddig magyarul, míg a nemzetség érzi nemzeti emelkedését, virágzását. Ellenben, mihelyt az elidegenül a hazától s virágzása teljében már nem szerez, csak költ, hanyatlik: megszűnnek a napló följegyzései is. Egy századon át áll aztán elhagyatva e könyvecske, hisz az unokák immár nem is értik az ősök nyelvét. Csak újabban esik meg a szíve rajta egy derék házi papnak, a legújabb nemzedék ismét magyarabbá nevelőjének, és

folytatólag beírja a nemzedékeket, pótolván a századok mulasztásait is.

Tekintve e jelentéktelennek látszó kis iratot, mely hazánk egyik leghatalmasb családja, az Esterházyak hatalmának és fényének első kezdetét jelzi, olyan hatással van az ránk, mint ha valamely nagy folyam csekély forrását szemléljük, vagy apró magot, melyből a szerte ágazó terepélyes tölgy sarjadzik . . . Csak néhány lapot kell e naplóban fordítunk, már ott találjuk a nagyság első csiráit. Nyáry Krisztina asszony valamely írődeákjával bele iratta a könyv végére atyja és anyja családja, a Nyáryak és Várdyak történetét, leszármazását. Férje, Esterházy Miklós és fiai már különös gondot fordítottak e családok magvaszakadt ágainak kijelölésére, melyek után Krisztina atyja vagy anyja ágán örökössé lett. Ez akkor igen gyakorlati és nem megvetendő dolog volt.

Mint az angol arisztokráciánál, úgy nálunk is akkor nem a születés, de a birtok adott nem csupán hatalmat és tekintélyt, hanem országos főrendiséget is. Nem az ősök dicsősége, hanem a folytonos harcok közben kihalt nagy családok öröksége lett kívánatos. Több új nagy család keletkezett az által, hogy a feltörekvő középrendű ifjú, valamely kihalt nagy család örökösét, özvegyét vagy leányát vette nőül. Ekként Nyáry Krisztina gazdag öröksége nem kevesebbel járult az Esterházyak nagyságához, mint magának Miklós nádornak érdemei és szerzeményei.

3. RÉSZLET A BITTSEI PALOTÁRÓL.

I.

A kis könyv első bejegyzője családjának, a Nyáryaknak, fényét és hatalmát Pál alapította meg, a középnemesség köréből a magyar arisztokratia első sorába emelte. I. Ferdinánd szolgálatában fegyverét messze az ország határain túl hordozta, a smalkaldi háborúban és Mühlbergnél, hol lovasságának nemcsak vitézségét és ügyességét, de fényes öltönyét, színes pajzsait, sáfránnyal sárgára festett lovait Károly császár s a szövetséges fejedelmek megbámulták. Miután pedig Bécs védelmében küzdött, Buda-Pestnél a törököt a Dunába verte, az Ipolynál a janicsárokat szétugrasztotta, Zápolya ellen mindig kész pártvezére volt Ferdinándnak: hűsége és vitézsége azután mindig elismerésben részesült. Családját bárói rangra emelték; czimerébe a rózsákhoz vitézsége jeléül két oroszlányt nyert, melyek a rózsákat emeljék; vörös viaszszal pecsételhetett, mi akkor nagy kitüntetés volt. S a mi a fő, oly dús javakkal tetézték, hogy Vas-vármegyétől Túróczig, Morvaországtól, hol szintén nagy birtokokat szerzett, Torontálig számos uradalomnak és várnak, Korlátkőnek, Berencsnek, Bedeghnek, Hontnak stb. volt ura, főispánja és főkapitánya.

Javai és méltóságainak örököse Lőrincz lön, ki vele járt Smalkaldnál is, s a hosszas pártharczok után ő vette át Izabellától a magyar koronát és hozta meg Ferdinándnak.

Vitéz merészségével azonban ősein is túl tett. A nép dalnokai, köztük Tinódi Sebestyén, énekelték országszerte hőstetteit, melyeket a nemzet nagy történetírói: Forgách és Istvánffy megörökítettek. Így, mikor Szolnok várát megszőkött őrsége helyett egymaga védelmezte ágyúival, míg nem az üres várba berohanó sereg egymagát is el nem fogta.

«Szolnokot megszállá — Ali basa
Húszezer népével, álgyukkal megszállá,
Egy hétig lőteté, de ő ezzel nem ártá ;
Ott ben — Nyáry Lőrincz vala.»

«Megemlékezővén hitéről, — írja Krisztina naplója, — inkább meg akart halni, hogy sem a töröknek a várat átadni, s kezébe véve a zászlót és zsebre téve a kulcsokat, oda állt a kapuhoz, míg elfogván őt, vivék a vezérnek eleiben; dicsérték, hogy hitét megtartotta, de küldték fogságba, a hol lőn huszonkét hónapig.» Fogságából hasztalan kérték kiszabadítását Ferdinándnak Konstantinápolyban járó követei, Veráncz és Zay. Szabadságát egyedül bátorságának és ügyességének köszönheté. Megnyerte ugyanis örét az által, hogy leánya kezével több falu birtokát ígérte neki. Együtt szöktek aztán és szerencsésen elértek Lőrincz szucsányi házához, Turóczban. Ezt adta örének hét faluval, ki itt megtelepedvén, a turóczi Török családot alapítá.

Fia Pál, Krisztinának atyja, ott volt az egri vár 1591-iki megvétele rémletes eseményénél. Alig hogy megérkeztek Rudolfnak cseh, német és vallon zsoldosai, már a szultán is megjelent hatalmas hadával, mire az idegen zsoldosok megrettenve, Nyáryt megkötözték, s a várral együtt átadták a szultánnak. Szeme előtt látta azután Pál az áruulás díjául legyilkoltatni hűtelen zsoldos seregét, míg ő s a magyar csapat fogságba vitetett. Még szerencsétlenebb volt testvére István, kit — követséggel járván Konstantinápolyban — méreggel étettek meg.

Pál kiszabadulván utóbb török fogságából, Bocskai

fölkelésében, mint ennek egyik hadvezére vett részt, s Kálvin felekezetére tért át.¹

Második neje Várday Kata, Telegdy Pálnak özvegye — ügylátszik — még első férje által vitetett a protestantizmusra, melynek ezentúl erős híve volt, míg a Várdayak buzgó katolikusok valának előbb; épen úgy, mint férjének, a Nyáryaknak ősei.

Nyáry Krisztina egy-két évvel még ezelőtt, 1604-ben születvén, már gyermekkorától fogva tanúja volt a vallási küzdelmeknek és hitváltoztatásoknak. Még katolikus hitben született és kereszteltetett meg, és daczára, hogy atyja és anyja nemcsak áttértek a hitújításra, hanem annak buzgó, sőt erőszakos hívei és terjesztői lőnek, — ő maga ifjúságától fogva alattomban mindig a katolikus valláshoz vonzódott, mint ezt saját kezével bejegyezte naplójába: «Én bedegi Nyáry Krisztina löttem ez világra az 1604. esztendőben, 31. Octobris Kis-Várda várában az igaz római hitben megmaradván holtig».

Pedig Kis-Várda, a hol született, a mint atyja és anyja áttére Kálvin felekezetére, vallási küzdelmek és üldözéseknek véres színhelye lőn Bocskay fölkelése alkalmával 1605-ben egy éjjel megtámadta, a távollevő Nyárynak és nejének Várdai Katának nyilván tudtával, a plebániát egy csapat, s a katolikus lelkész, Csaszlay István pálos szerzetest, ki ott két társával tartózkodott, elfogták, megkínózták, aztán kezét és lábát elvágva, a szomszéd Anarcs helységbe hurczolták, hol a tóba fullasztva, kivégezték, míg két segédének, kiknek egyike e történetet följegyezte, sikerült megszökni s a Kálvin-felekezet egyik nemesebb szívű híve, Kovács András házában elrejtőzni.²

¹ Lásd ez adatokat Nyáry Krisztina kiadatlan kézirati naplójában a hg. Eszterházyak kismartoni levéltárában. — BUDAPEST. Polg. Lex. 2. kiad. II. rész. 475. —

NAGY IVÁN, Magyarország családai, VIII. 182.

² A plebánia anyakönyvéből: «Anno 1605 Bocskay — — milites exeuntes op-

Nyáryaé, Várday Kata, erre rögtön elfoglalta a plebániát, melyet egyik őse, Várday László az általa épített kastélyban (mint egykorú felíratán maig olvasható) dúsan javadalmazott, és beléje helyezte Mészáros István Kálvinfelekezeti prédikátort. Erre azután elfoglalta az egyházat is, melyet középkori műzülésben szintén a család valamelyik nagylelkű főpapi őse építtetett.

A kisvárdai Várdayak, kik régóta az ország egyik kiváló nemzetségét képezték, mesés hagyományaik szerint, mint azokat Nyáry Krisztina naplójában olvassuk, «Edmundus nevű angliai királynak Edmund és Eduárd nevű fiaitól, kik Kanuttól Anglia nyugati részének királyától származtatva, Pannoniába jöttek szent Istvánhoz», származtak. Genealogusaink a Gut-Keled nemzetségéből származtatják őket. Már szent László király korában, midőn ez Szabolcszon zsinatot tartta, nyerték adományban Kis-Várdát. Itt a síkságon, a lápok közt építék a váracsot, mint vízi erősséget.

Sajátságos, hogy e család nevezeteseb férfiai közül számosan a papi pályát választották, melyen nem egyök ki is tünt. Többen apát urak, kanonokok, püspökök, ketten érsekek voltak, kik közt az egyik mint az ország primása, a másik mint bíbornok tünt ki. Híres diplomaták, kánonisták és humanisták valának. Olaszországba jártak tanulni a renaissance első korszaka óta. István érsek Franciaországban V. László házasságát közvetíté, s már a királyi arát hozta volna, ha útjában nem éri a király kora halálának hire. Várday Pál primás udvará-

pidum Kis-Várda noctu invadunt, dominos non deprehendentes, capiunt plebanum loci, P. Stephanum Csaszlay cum duobus religiosus in domo Ladislai de Kis-Várda, quam Ladislaus minor, Ladislai filius dono dedit cum omnibus appertinentiis et utilitatibus in perpetuum plebanis — — captumque Csasz-

lay cum duobus religiosus illa nocte mirandis tormentis quassantes, calvinistica tyrannide furentes, abscissis pedibus et manibus in villa Anarts Jesu Christo immolarunt. Ego quoque fuissem particeps, in fuga me salvassem in domo Kovács András caloinistæ». Közölte GYÖRGYÉNYI, Magyar Sion, v. 273—9.

ban élénken szólott a classicus múzsa és irodalom, a renaissance művészet és oly finom szokások, modor és élet uralkodtak benne, hogy híres volt műveltségéről és udvari iskolájáról. Sokáig még halála után is kelendő volt a közmondás a míveletlenebbekről: Ez se járt a Pál érsek udvarában.

Ezen család utolsó ivadéka volt Várday Kata, Nyáry Krisztina anyja, előbb Telegdy, majd Nyári Pál neje, ki a család dús ősi birtoka nagy részét a fiörökösök kihaltával örökölte s azt életben maradt egyetlen magzatára, Nyáry Krisztinára hagyta.¹

Ez ősök emelték a műregek egyházat, előbb — úgylátszik — román félkör-iv ízlésben, aztán a XV. század folyamán fényesebb gót ízlésben. Még maig látni a fönmaradt szentély csúcsiveinek gyámkövein az érdekes faragványokat, melyek emberi s állati szörnyalakzatokat, jelvényes képeket mutatnak. Egy-két töredék szerte hányva s újabban a templom külső falába helyezve, cherub-főket és a családok valamely híres ősenek sisakos fejtöredékét képezi. Mindez csak romban maradt. Mert valamint Várday Kata második férjével, Nyáry Pállal, átállott Bocskai pártjára és Kálvin felekezetére, úgy első férjétől született leánya Anna, Nyáry Istvánnak, Krisztina mostoha bátyjának neje követte e példát, lefoglalván a kath. plébánia-lakot, a templomot a protestantismusnak engedték át; csupán az elrekesztett sanctuarium maradt a katholikuskoknak, de az se sokáig, minthogy e háborús időben a templom köveit a bástyák építésére használták föl.²

E közben Nyáry Krisztina hol Kis-Várdán, hol Helmezen, Lelesz mellett, nevelkedett, folytonos vallási ver-

¹ Telegdytől maradt leánya Nyáry Istvánhoz, Krisztina testvéréhez az első asszonytól ment feleségül, a miért ez is assztozott a Várday-jóságokban. L. Nyáry Krisztina Naplójának a Várday család-

ról szóló följegyzéseit. — BUDAI, Polg. Lex. III. 365. s köv. — NAGY IVÁN, Magyarország családja, XII. 54. l.

² L. Magyar Sion, v. 277.

senyegések és véres katasztrófák közt, melyeket itt is, ott is anyja és mostoha testvérei erőszakoskodásai a katolikusok ellen előidéztek. Méltán nevezték el a két asszonyt a kálvinisták *matriarcháinak* az egykorú följegyzések.

Hasonlón a Luther-felekezet legbuzgóbb pártfogója és terjesztője az időben szintén nő, CZOBOR ERZSÉBET, Thurzó nádor özvegye volt. Ez is nemcsak hogy felekezete prédikátorait védte, segítette, munkáik kiadását előmozdította; hanem mikor Pázmány Kalauzával itthon senki sem birt megmérkőzni, megküldé azt külföldre Balduinusnak, nagyobb összeg ígérete mellett, hogy megczáfolja.

E korban főcsaládaink ivadékai összeházasításában rendszeren a vallási szempont volt a mérvadó. Valószínű, hogy e két hitbuzgó nőben is e szempontok keltették a tervet, hogy gyermekeiket összeházasítják. Nyáry Krisztinára mind atyai, mind anyai részről nagy örökség várt, míg Thurzó-Czobor Erzsébet és Nyáry-Várday Kata, mint a hitújítás legbuzgóbb pártfogói e téren is találkoztak.

Czobor Erzsébet férje Thurzó nádor Luther felekezetének főembere, sőt mondhatni Magyarországon újabb megalapítója volt. Az általa összehítt zsolnai zsinaton újra szervezte és Forgách bíborosnak az elfoglalt egyházak és plebániák vagyona és címe használata miatt megindított támadása ellenében hatalmas befolyásával megvédeni igyekezett. Felekezete ügyét kezébe vévén, az általa külföldön iskolázott és neveltetett papokkal látta el jöszágain és a hova befolyása ért, a lelkészi állomásokat; a benne fölmerült szabadabb és túlzóbb irányok ellen erős orthodoxiájával igyekezett megvédeni és a fölsláztól megóvni; Moschovin Jánost, kinek szabadabb iratait és tanítását arianismussal vádolták, elfogatta, kiüzette s könyveit megégettette; még végrendeletében is kikötötte, hogy gyermekei közül azok, kik az igaz ágostai hitvallástól, az «orthodox augustana confessiótól» eltérnének, utódaikkal együtt az

örökösödésből teljesen kizárassanak. — Hü neje, ki maga is a katolikus vallásban született,* és kit szerelme vitt át férje vallására, nemcsak férje életében buzgott az új vallásért, hanem halála után is főgondját képezte annak előmenetele. Egyetlen fiok Thurzó Imre szigorún hitfelekezeti irányú neveltetést kapott, Wittenbergába küldetett felekezete híres egyetemére. A nádor fia őt megillető fénynyel jelent meg; atyja költségén vele küldött tanuló társai udvarát környezték; a szász választó fejedelem János György, különös pártfogásába vette s a tanároknak leveleivel ajánlotta. Ezek előtt Thurzó, ki a wittenbergi főiskolán és más luther-felekezeti iskolákon számos ifjat neveltetett, másokat ismét onnét hívott be és alkalmazott magyar földön tanári és predikatori állomásokon, már is oly tekintélynek örvendett, mint a vallásfelekezet magyarországi feje, hogy azon vetekedtek, mely kitüntetésben részesítsék fiát. Versenyezve ajánlották föl szolgálataikat; a legkitünőbbek: HUTTER LENÁRD, MEISNER BOLTIZSÁR, BALDUIN FRIGYES, SCHMITT ERASMUS foglalkoztak vele. Közülök többnek neve ismeretes akkori magyar polemiai irodalmunkból, melybe ők is bevonattak. Irataik és czáfolataik sűrűn keringtek nálunk. Alig volt kor, melyben a magyar theologiai irodalom a külföldi egyetemeken nagyobb figyelmet keltett volna. Thurzót, a tanuló ifjút is bevonták az irodalmi térre. Több értekezést, szónoklatot irattak vele, melyek ugyan az iskolai e nemű értekezések és gyakorlatok színvonalán nem igen emelkedtek felül, habár tanárai segédkeze, s a stilus nyelének másik vége simitólág meglátszik rajtok. Nagyobb díszet vala neki kölcsönözendő az, hogy ámbár az egyetemen alig tanult még öt hónap óta, már is az egyetem rectorává választatott. Az eset nem volt ritka vagy példanélküli. Ilyes-

* Midőn férjhez ment még katolika volt, s ez egyház szertartásaival adatott össze Thurzó Györggyel. L. KUBINYI, Thurzó levelei, I. IX.

mivel hizelegni szoktak a hitbuzgó pártfogóknak, hogy fiaikat kitüntették. Wittenbergában már előbb megválasztották volt Forgách Simonnak, a hősnek fiát, MIHÁLYT, Ferencz bíboros és Zsigmond nádor testvérét, egyetemi rectorúl.¹ Atyja a nádor köszönet fejében a rendkívüli megtiszteltetésért száz jobbágyát küldte Wittenbergába, kik hajdutánczczal és fegyverforgatással, paripaikkal és zenéjökkel Wittenberg tudós és tudatlan lakóit mulattassák, ajándékul tizenkét szekéren régiségeket és ritkaságokat küldött az egyetemnek, s Magyarország kincseit ételben, italban fiának, hogy tanítóit és tanuló társait három napig fejedelmi pazarsággal megvendéghesse».

Thurzó Imre nem sokáig, még az iskolai év végeig sem időzött az egyetemen; visszatért ismét beteges atyja óhajására, ki azonnal önállóvá tette, külön lovas csapatot adott rendelkezésére, szabad ellátást minden váraiban s ehhez 3953 frt évi zsebpénzt, mi nagy összeg volt azon időben. Atyjának erre 1616-ban deczember 24-én csakhamar bekövetkezett halálával Imre úr Magyarország leggazdagabb gavallérja, legjobb parthieja lőn. E mellett lovagias magaviselete és műveltsége, előkelő és büszke föllépte, nyájas modora és pazar bőkezűsége² egyaránt ajánlották. Anyja sietett is őt megházasítani. Illő házas társat talált számára: Nyáry Krisztinát.

Az anyák, Thurzóné és Várday Kata, mintha eleve, még mielőtt az ifjak látták volna egymást, előkészítették volna az egybekelést. Előnyösebb combinatiót nem is kívánhattak. Imre már a következő évben indult mátkaútjára, Nyáryékhoz leánynézőbe, hogy Krisztinát eljegyezze.

¹ Mihály úr rosszul hálalta meg e tiszteletet, mert daczára az egy-két valóságos értekezésnek és röpiratnak, melyeket a lutheri felekezet mellett írt, csakhamar visszatért a kath. egyházba.

² ZÁVODSZKY diariumában egyre följegyzi nemcsak mily fejedelmi módon vendégeli meg előkelő vendégeit, olykor seregeiket és hadaikat is ellátva, hanem hogy osztja nekik az arany és ezüst serlegeket stb.

Maig fönmaradt ez útja naplója, a mint egy naptár fehér lapjain följegyezgette, merre vette oda- és visszamenő útját, kiket látogatott, hol és hogy fogadták, kiknél szállott meg háza előkelő rokonai és barátai közül.* Kassán Forgách Zsigmondnak, az országbírónak, volt vendége ebéden; majd Alaghiékhöz Rákóczy György és Zsigmonddal volt meghíva; viszont Tokajban, melynek várát atyja szerezte meg, ő fogadott látogatásokat: jövendő neje mostoha testvére, Nyáry István látogatta meg; Sztregován Nográsban családja régi híve, udvari embere Rimay János a költő, Bocskay híve Bethlen s a király követe vendégelte meg egész udvarával s várta újon született leányának, Máriának keresztsége, kit mint kereszttanya a keresztvízre tartott.

4. RIMAY ALÁÍRÁSA.

1617. szeptember 24-én ért Kis-Várdára. A találkozás kedvező hatással levén, noha a tizenhárom éves Krisztina kisalkatú, gyöngéd, kifejletlen leányzó lehetett, az eljegyzés azonnal megtörtént. Úti naplójába a hitbuzgóság ajtatos kedélyével a következő fohászt írta be latin nyelven Thurzó: «Ó édes, kedves és jóságos Jézusom, engedd kegyelmesen, hogy az egyesség, melyre itt léptem, sikeres és szerencsés legyen». Kívánsága teljesült. A házasság megkötöttet, csendes és boldog is vala a rövid ideig, míg tartott. E látogatás után sűrűn folytak a tanácskozások; majd Nyáry László, Krisztina másik fivére jött el Bicsére, majd Várday Kata barátságos levelei érkeztek, majd követét, Hosszútótít küldé föl. Ez értekezletekben és készülődésekben telt el egy egész év. A nagy készülétek egyaránt kiterjedtek a házassági ügy anyagi és szellemi azaz vallási oldalára. Hogy a jegyesek különböző vallásfeleke-

* Árva vára levéltárában, hol azt Kubinyi Miklós szívességéből megtekinthettem, kitől Thurzó Imre életrajzában kiadását remélhetjük.

zethez tartoztak, annyiban képezett nehézséget, mert eldöntendő volt, mely szertartás szerint, mely felekezet papja előtt adassanak össze?

Thurzó Imre, amint atyja halála után Luther felekezetének fejevé lőn, úgy nem mulasztotta el vallási ügyekben befolyását másként is érvényesíteni. Illett, hogy felekezete tanai és szertartásai követésében például szolgáljon. Épen akkor kísérlették meg ismét a mindannyiszor meg-

5. BITTSE VÁR A VÁG FELŐL.

hiúsult egyesülést Kálvin és Luther felekezete között az újlaki értekezleten, melyre Thurzó Imre, e törekvés nagy előmozdítója, követet küldött.* A nehézséget az úrvacsoráról szölgő eltérő tanok képezték. Az egység nem létesült. De azért mindkét felekezetben keletkeztek egymáshoz közeledő irányok. A kalvinisták közöl névszerint sokan a lutheri szigorúbb fölfogáshoz némileg közelíteni látszottak.. Ezek közé tartozott Alvinczy Péter, ki már

* FABÓ, Codex Evang. I. 12. 1. és Monumenta III. 140. 1. 12 tentata unio ex parte Thurzó Emerici.

nem közönséges kenyérdarabot, de ostyát használt az úrvacsoránál. Alvinczyt e miatt felekezete szélsőbb emberei megtagadták és mindenfelől gyanúsították, hogy a lutheriekhez közeledik.

Alvinczyt szemelte ki Thurzó Imre, hogy a Nyáry Krisztinával való egybekelés szertartásait végezze. Thurzó Imre erre különös levélben fölkérte őt, kikötvén egyuttal, hogy a szertartás agendáját és szövegét közölje vele, nehogy talán ez saját felekezete szertartásába ütközzék.

Alvinczy, a megtisztelt ember hangján, fölötte lekötelezett módon válaszolt. Az árvavári Thurzó-levéltárban őrzött latin levele nagy alázattal szól a megtiszteltetés felől, mely őt, mint a legcsekélyebbet érte, késznek nyilatkozván a használatban levő esketési formát szertartás előtt közölni.

Egyidejűleg az ügy vallási oldalának rendbe hozásával folynak a többi nagy készülétek is. Nagyszerű bevásárlások történnek Bécsben, miről az e célra kiküldötteknek adott utasítások hosszú jegyzéke szól. Egész halmaz fűszerek, bors, safrány, szerecsendió, mazsoiya szőlő, vizahólyag, az akkori főuri vendégségek mulhatatlan kellékei, vásároltatnak össze. Még nagyobb költséggel szereztetnek aranyos szövetek, ládák, kelmék stb. Mindent felülmúl azonban a nászmenet és menyegzői ünnepek pompája, mely az akkor gyakori e nemű főuri fényűzés mellett is ritkította pártját. Magyarországon nem egy hadjárat esett meg akkorában, melynek nem volt annyi hadnagya, oly fényes csapatai, annyi főuri részvevője, akkora készlete, és távulról se került annyiba, mint Thurzó Imre és Nyáry Krisztina nászmenete.

Maig fönmaradt a családi levéltárban* a menetnek sora és napi rendjének szabályzata, mely akármely akkori tábo-

* Árva várban: Series nuptiarum 1618. 11. Novembris.

rozási napirend szabályzatával kiállja a versenyt a pontos intézkedések, a készletek fölhalmazása és a menet sorrendje tekintetében. Meg vannak nevezve a hadnagyok, kik a csapatokat vezérlik, a készletek, melyeket a társzekererek visznek, az állomások, hol az eleség és takarmány fölhalmazva, az érkező násztábor várja. Százakra ment a hadi csapatok kísérete; ötszáz lovas katona díszes új vörös egyenruhát viselt, míg a gyalog csapatok kékben voltak. Hatvanhárom hintó és szekér szállította a vendégeket. Ezek közt Magyarország első családai s a Thurzó házivei voltak. Így indult meg e náasztábor Magyarország egyik végétől, a trencsényi és árvai várból az ország másik szélére, Zemplénbe, a Vágtól a Bodrogig, Király-Helmezcze, hol Nyáry Pál és neje Várday Kata akkor laktak. A menetet nem kisebb főember intézte, mint Rimay János, Bocskaynak egykor udvari belső embere, kamarása, ki az ilyen tábori menetekben tapasztalt ember volt; sokszor forgott ezekben a fejedelem hadaival és udvarával táborozva. Ismételve járt nagy kísérettel Konstantinápolyban is portai követségekben, s ehhez korának első magyar költője volt, kinek versei a múlt századokban mintegy husz kiadást értek. Az özvegy Thurzóné kedvező föltételek alatt megnyerve őt, fő-udvarmesterének szegődtette. A hosszas menet napok, sőt hetek után végre megérkezvén Király-Helmezcze, Thurzó Imre 1618. évi sz. Márton napján (november 11.) megülte egybekelését Nyáry Krisztinával.

A lakodalom, képzelhető, mily pazar bőséggel ületett! De nem hiányzott a szellemi fényűzés se, a verseket és pásztori játékokat értjük, melyekkel e kor költői ünnepelték a nagy eseményt. Így Spielenberger Sámuel menyekzői ódát küldött előre, mely azonban csak kéziratban maradt; * valószínűleg hasonló sors érte Rimay költemé-

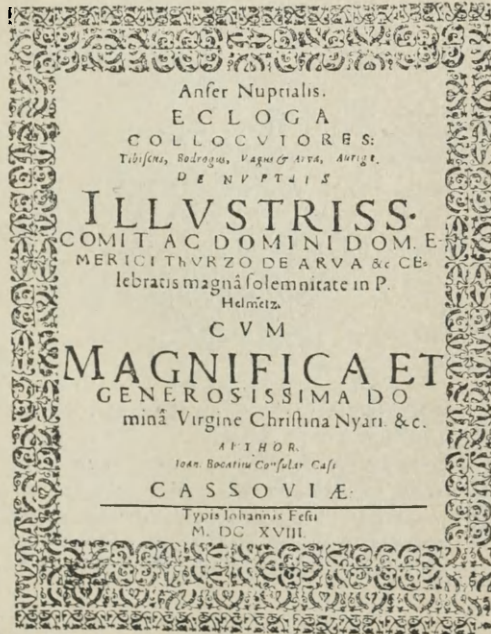
* Árva vára levéltárában fasc. 198. nro. 174. 1618. nov. 7. Spielenberger Samuelis instantibus nuptiis Comitis Emerici Thurzó Epithalamium dedicat carmen.

BITSE VÁRA.

nyét is; fönmaradt ellenben a kassai Bocatius (sajátlag Bock) János verse. Bocatius akkor a leghíresebb latin költő volt az országban, ki e mesterségével az iskolatánítóságból Kassa-városi tanácsossáig emelkedett, valamint hősöket és főurakat, harczokat és menyekzőket, jóbarátot és ellent megénekelt, vagy udvari történetíróvá lépett elő: úgy fölváltva az országos pártok majd egyik, majd másik táborában találjuk őt.

Egyszer Bocskaynál van, hol a törökök közeledtének hírére féelme által oly víg hangulatot kelt az udvari kíséretben, hogy a bohóc szerepét nélkülözhetik. Mászor Rudolf császárnak laureatus poetája, s ismét máskor Bethlen Gábor udvari történésze.¹ A Thurzó Imre és Nyáry Krisztina lakodalmára írt ecclógájának sajátágos czíme «A menyekzői lúd»,² melyre valószínűleg a Márton lúdja szolgált reá. A pásztori vers szereplő személyei a Tisza, Bodrog, Vág és Árva folyókat személyesítő kocsisok. Meglehetősen pongyola és ízléstelen munka.

6. AZ ANSER NUPTIALIS CZÍMLAPJA.

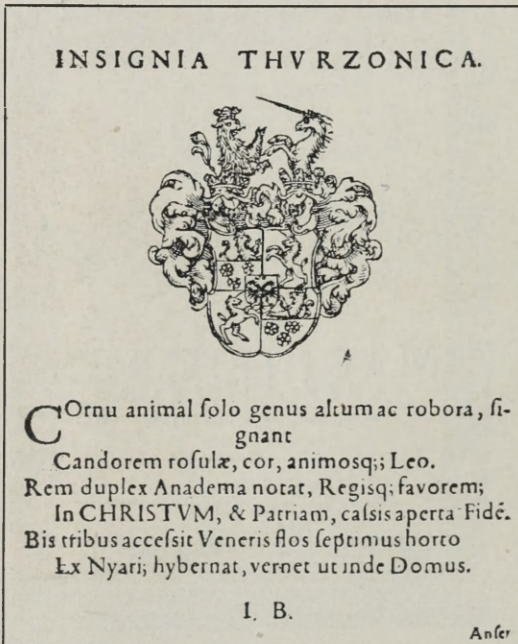
¹ Udvari historicusunknak Bocatiusnak — írja Bethlen Gábor — conventiója egy kántor pénz és két hordó bor. SZILÁGYI SÁNDOR. Bethlen levelei, 249. l.

² Anser nuptialis, eccloga. Collocutores Tibiscus, Bodrogus, Vagus et Arva

aurigæ. De nuptiis illustris, Com. D. Emerici Thurzó de Árva etc. celebratis magna solemnitate in P. Helmetz cum magnifica D. Virgine Christina Nyary etc. Author Ioan. Bocatius consular. Cassov. Cassoviæ. Typis Johannis Testi

Márton napján azonban a lakodalmas ünnepségek csak kezdetüket vették, folytatásuk hosszú időre és messze vidékre kiterjedt. Másnap a násznép tábora megindult Tokaj felé, Thurzó legközelebbi birtokára, hol három napig mulattak. Imre úr feleségét aranyos hintón vitte, mely elé bársony hámos hat ló volt fogva.¹ Végre haza érve Bicsére, még egy huzomban öt hétig tartott a la-

kodalmi ünnepség.² Hogy mily bőséggel és pazon ment ez véghez, és mibe kerülhetett? fogalmat adhat róla a Thurzó bicsei házának rendezési évi fogyasztása, mely még azelőtt, hogy György nádorrá lett, kitőn 81 ökröt, 117 borjut, ezernyi ürüt és bárányt, 1681 ludat, 2346 kappanyt, 3012 tyúkot, 16525 tojást, 1000 itcze vaját, 700 darab sajtót, 100 ol-

7. AZ ANSER BELSŐ OLDALA.

dal szalonát, ehhez még számtalan vadat, halat; csak piztrángot, például, 2200-at.³

MDCXVIII. Egyetlen ismeretes példánya a Nemzeti Múzeum könyvtárában.

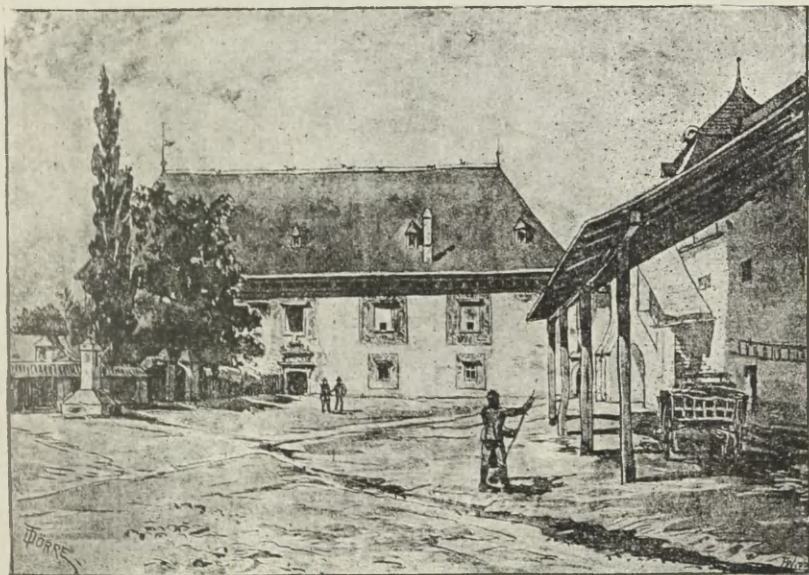
¹ «Aranyos szekér, kit gróf uram Nyáry Krisztina után vitt volt, hozzá hat szekeres ló bársony hámmal.» Nyáry Krisztina inventariuma 1624. jun. 19. Árvavári levéltár.

² A menyekző leírása olvasható Kálynál. Teljesebben s eredetileg TIMON-

nál: Annales rerum Hungaricarum ab a. 1598—1637. 147. lap. Kézirati codex a magyar egyetemi könyvtárban, melyet legnagyobb részt sajátjaként adott ki Kazy. Az utóbbi idézi erre Bél is Adparatusában, és Závodszy Diariumához jegyzetben,

³ L. a Batthyányi-féle köpcsényi levéltárban 1608. év. lad. 19. fasc. 12.

A lakodalom ehhez képest valóban, mint a magyar népies szolás mondja, hetedhét országra szólt, s oly nagy-szerű volt, hogy még a későbbi történetírók is ámulattal egyes kedvteléssel írják azt le, el nem fojthatván fölkiáltásaikat: «Nos quoque fluimus. Mink is virágoztunk egykor, sóhajt föl a jezuita Timon, de — teszi hozzá búsan — hanyatló és mulékony az emberi sors.»

8. BITTSEI NÁSZÉPÜLET.

Csalódnánk azonban, ha e nagy pompát csupán a vőlegény és menyasszony öröme kifejezésének vennők. Inkább volt az a két főcsalád és gazdag rokonsága hatalmának nyilvánulása, melyet az ország egyéb főurai szeme láttára a vallási és politikai ellenesek daczára, mintegy kihívására kifejteni igyekeztek. Másképp is pompa- és fény-szerető főuraink hajlamának ilyesmi egészen megfelelt.

Konyha-számadási könyv és *Urbarum Ratio victualium in culinam Illust. D. C. Georgii Thurzó e bonis quotannis dandorum per suam Magnificentiam ordinata et conscripta.*

Hatalmi állásuk kimutatásához tartozott ez, mit a dús örökösnek, Thurzó Imrének pályája kezdetén érdekében állott feltüntetni. A menyasszony naplójában csak e száraz följegyzés áll: «Az én szerelmes uram elvett engemet tizenégy esztendő koromban, az tekéntes és nagyságos Thurzó Imre uram ű kegyelme pedig volt husz esztendő ember. Volt az lakodalmunk az 1618. esztendőben szent Márton napján Király-Helmecczen.» Ehez egy jelentőségteljes észrevételt csatol, mely világot vet benső kedély életére: «Kénytelen voltam az színmutatásra, de szivemben igaz pápista voltam». A legerősebb vallásos élet, a kitörő buzgalom nyilvánításai mellett sokszor látjuk, hogy az alárendeltek-nél és kiskorúaknál, vagy gyöngé nőknél sokáig alattomban és titkosan lappang az elfojtott vallásos meggyőződés, de mihelyest alkalma nyílik, azonnal hatalmasan tör ki és tevékenynyé válik.

Épen Nyáry Krisztina lakodalmával egykorúlag történt, s egymás mellett beszélnek is a kor történetirői,* ifjú APPONYI JÁNOS hasonló történetét. Apponyi János régi főúri és buzgó protestáns családnak volt ivadéka, fia a szintén protestáns Apponyi Balázsnak, ki vallása ügyét kiadott művével, a Zsoltárok paraphrasisával igyekezett szolgálni. Váratlanul a szülei házból elmeneküle, szent ferenczi szerzetes lett, s a Fehérhegységben, a nahácsi erdő mélyében, barlangba rejtőzve, imádság közt önmegtagadással folytatta napjait a magányban. Midőn szülei nyomára jutának és haza vivék, másnap elhúnyt. Élet-szentségén fölbuzdulva, családja és rokonai is áttértek s a helyen, hol ajtatoskodott, keletkezett a nahácsi magányban a maig is főnnálló szent Katalin egyháza és kolostora.

Így ápolhatta titkon szivében Nyáry Krisztina is családjá, szülei és férje ellenére a katolikus vallást, minek

* L. TIMON, *Annal. rer. Hung. kézirat* 1. 147. ad a. 1618. és KAZY,

egyelőre semmi jelét sem adta; ellenkezőleg, csendesen és nyugodtan, ha nem boldogan és megelégedetten, legalább teljes megadással viselte sorsát. — Megszokhatta volt már otthon ezt anyja és mostoha nénje Telegdy Anna mellett, kik a protestantismusnak az erőszakoskodásig buzgó hívei valának. Most férje és anyósa körében ugyanazon sors érte. A különbség csak az volt, hogy amazok Kálvin, ezek Luther vallásfelekezetének voltak föltétlen hívei, sőt akkor leghatalmasabb pártfogói. Miután Thurzó György nádor, a család feje, elhúnyt, a lutheri vallás védelmének feladata egyenesen özvegyére és Imre fiára maradt. Mindketten lelkesen föl is karolták azt. A férjével váltott levelezéseiből ismert gyöngéd érzelmű nő férfiú-erélyt fejtett ki azontúl vallásfelekezete ügyeiben. A család árvai levéltárában¹ számos levele őriztetik, melyeket vallásfelekezete ügyeiben annak papjaival váltott. Tetemes összegekkel segélyezte a hozzá folyamodókat, védte és menedéket nyújtott az állomásaikról elűzötteknek, másoknak munkáit adta ki, pörököt folytatott Eszterházy Miklós és neje ellen, hogy zsolnai jószágokból a protestáns prédikátorokat kiűzték. De ő maga azért hasonlóan járt el. Fiával, Imrével együtt kényszeríté árvai és más uradalmi kath. jobbágyait a lutheri istentiszteletre, megbírságotlatta azokat, kik a katolikus templomba járni merészkedtek.² Fia, Thurzó Imre, nem kevésbbé buzgólkodott felekezete emelésében. Az 1617. évben nagy ünnepélyt rendezett bicsei kastélyában a hitújítás első százada megülésére. Számos főúr s egyházi férfiú sereglett ekkor vendégszerető házánál össze. Az egyházi szertartás mellett három napon át énekel, zenekarokkal, játékokkal és nagy vendégségekkel tartotta meg a nagy évfordulót.³

¹ Fasc. 198. nro. 174. kk. II.

² Részletesen előadják mindezt az 1619-diki országgyűlési sérelmek közt a

«Gravamina, quæ Status Cath. proponit.»
Acta Diaet. 377—99. II.

³ ΤΙΜΟΝ, i. h. 1. 136. I. Emericus

Ugyanekkor megkezdette volt Thurzó Imre a protestánsok közt ama mozgalmat, melynek a felekezetek egyesülésére kellett volna vezetnie. A hitújítás élén állott nevezetesebb prédikátorok, Alvinczy, Gönczy, Samarjay stb. lutheristák és kálvinisták igyekeztek őt ebben elősegíteni. Hogy e vallásegysítési igyekezeteit ép úgy nem kísérte siker, valamint hasonló igyekezetek másutt, kedvezőbb körülmények közt megkísértve sem sikerültek soha, — ez nyilván magában a tárgy lényegében találja indokát. A protestantismus szabad vizsgálati elvénél fogva a felekezetek, hol ezeket nem szüntette be az államhatalom, nem hogy egyesültek volna, hanem ellenkezőleg, hol szabadabb és mélyebb vallásos életnek örvendhetnek, végtelen árnyalatokig oszlanak és szakadoznak szét, mint ez Erdélyben is történt.

Thurzó Imre egyébkint a súlyt inkább az államférfiúi pályára látszott helyezni, hogysesem a vallási ügyekre. Ifjan lépett föl a közpályán. Még 1616-ban, midőn Bethlennek az erdélyi fejedelemségtől megfosztására törtek a magyar államférfiak, a fejedelemségre jelöltek közt említék Thurzó nádor Imre fiát is.* Bár ez csak korai combinatio volt, Thurzó Imre nagy hivatásának teljes tudatával birt. Nagy-ravágyása egész szenvedélyével ragadta őt a közéletre. A nyilvános országos szereplés már-már az ifjura nagyobb csáberővel hatott, mint neje szerelme, s a családi, házi élet csöndes örömei, melyek után atyja országos fényes

Thurzó mense Novembri (1617) triduo, quod feriatum esse voluit, Bitcsæ, ubi domicilium cum Lanio habebat, cantibus, symphonia, epulationibus et ludis præsentibus et complaudentibus frequentissimis viris nobilibus lætitiæ signa dedit. — Prágainak Thema sæculare Heidelbergben Parcus elnöklété alatt kiadott alkalmi iratában felsoroltnak mindezen családok nevei. És habár Ti-

mon előbb i. h. ellenében néhányat kifogásol, és felsorolja a többi kath. családok neveit is: mégis csak megáll az, hogy az ország főbb családai, alig néhány kivétellel, ha nem is teljesen, de legnagyobb részt a hitújítás hívei voltak.

* A pápai diplomatiái jelentésekben Borghese bíboros, római államtitkár levelezése a bécsi nunciussal 1615. máj. 9. L. FRAKNÓI Pázmány, I. 620. l.

Ísten minden jóhul aldja meg Nagotat;

En edes Szonion Emam, nagyul rem az Heremnek,
es Szonionnak; Nagod levelet es oda küldökön Bornemifia
alatt; Szoniont külden Pruszira, czudalhoz, nem
tudnak szec fogadni, azek tudjak hogy Jucradat
kell jarni az habomban. Vifalufind levelet
megy olvasnan, Nagotnak meg küldökön; Nagod
jo aharcia miak czelkehzi Nagod; deq emberfogos
ember az jo Szonion, Szonionfais, ezak Nagotnak
ne ledzien nehezte keser; es valami monta, monta,
felozogonak hofszonfogos, nehem bunca; ne tamadgion
ha sok Szonion keser lecharan; endgia Nagod menni
baja velle Nagotnak az habomban; Jucra hanna hizon
ha felozogomnak valami barcusa esnek, elson szentek
homon; tute Nagod ott jo aharc Emam, azek
czelkehzi Nagod az mi legy job. Keit Szonion
9 768 Emam 7619.

Nagotnak

Polozado polgals fia
tellyit eleeben

Gross Thurzo
Imre

pályája és legsűrűbb teendői közt is annyira epedett, mint ezt nejéhez írt levelei tanúsítják.

Thurzó Imre alig hogy nejét haza hozta, s a fényes lakadalmi ünnepek véget értek, azonnal kora nagy politikai actiójába vetette magát. Az 1618. évi király- és nádor-választó országgyűlés nagy izgalmaiban előkelő része volt; tárgyalásairól naplót írt; a forrongó ellenzéknek élére állott, mely a katolikus és királyi párti szónokok beszédeit e fenyegető felkiáltásokkal: «ki kell dobni az ablakon!» lehurrogatta. Ezzel nyilván a prágai fölkelők által véghez vitt merényletet, ha nem is javasolta, de erre való hajlamát kimutatta. — Pázmány beszédében egyenesen Thurzó Imre ellen fordult, intette őt és társait, szűnjenek meg rossz szolgálataik által továbbá nehézségeket és zavarokat okozni. Thurzó szenvedélyesen válaszolt. A heves vitának Forgách vetett véget, buzgón támogatva Pázmányt.¹

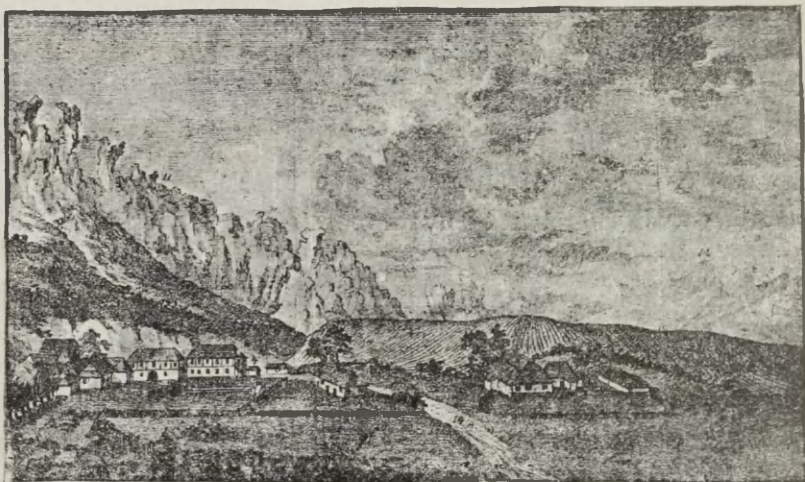
Ellenzéki vezérszerepe egyébkint legkevésbé sem akadályozta Thurzó Imrét abban, hogy a megtörtént királyválasztáskor az udvarnál is állásából kifolyó kötelességének eleget ne tegyen. A királynak az esztergomi érsek által adott ebédnél az ország zászlósai és főurai közt Thurzó Imrének jutott a szerep, hogy asztal után a mosdó tálat és kannát tartva, a király kezére vizet öntsön.²

Pedig az ellenzék élén már ekkor megkezdette volt a fellázadt protestáns csehekkel való szövetkezést, kiknek követei Pozsonyban az országgyűlésen megjelenvén, ügyök mellett erősen izgattak. Azóta titkos értekezletek folytak. Csakhamar életre-halálra szövetkezett a mozgalommal Thurzó Imre. Násza után alig egy-két hónapot töltött ifjú hitvесе oldalán; majd 1619 tavasz nyiltával a rajeczi für-

¹ Az országgyűlésen Pozsonyban jelenlevő pápai uditore s a florenci követ jelentései 1618. április—június havában. L. FRAKNÓI-nál Pázmány, I. 624—8. ll.

² TIMON, Annal. reg. Hung. kézirati köt. I. 144. l. Antistes Strigoniensis recens declaratum regem in convivium adhibuit, manibus aquam dante Emerico Thurzone.

döbe vitte gyöngélkedő nejét. A mai jelentéktelen fürdő akkor a felvidék főurai és nemesei által látogatott hely volt. Zárt, szűk völgyben, magas hegyek közt, Thurzó várai: Litava és Hricsó közelében levő hővizeit a nádor neje és családja gyakran használta. Nyáry Krisztina ezen elszigetelt helyen cselédjei társaságában a házi nők gazdasszonykodásával töltötte az időt. Gombát szedett és szárított, a hideg hegyi patakokban pisztrángokat fogatott és aján-

9. RAJECZI FÜRDŐ.

dékul küldözé anyósának, Czobor Erzsébetnek. Május 9-étől fogva egyre olvassuk innét leveleit. Az ifjú nő panaszkodik bennök gyöngé egészségéről, hogy «a gyomorfájás igen uralkodik rajta». Anyósa virággal viszonzza ajándékait, egészségi állapotáról tudósítja és újabb értesítéseket kér tőle.

Czobor Erzsébet leveleinek egész köteteit ismerjük, melyeket éveken át férjével, Thurzó Györggyel váltott. Legegyszerűbb kifejezései ezek a női hűségnek és szeretetnek, miben azonban férje levelei még felülmulni látszanak neje gyöngédségét. Ennek finomabb kifejezésére írásban neje

úgy se volt képes, mert az írnok tollába mondogatta érzelmei egyszerű kifejezéseit, vagy egészen rábízta, hogy ő fogalmazza azokat. Csak később férje szerelme és hogy vele levelezhessen, bíratta rá, hogy írni tanult.

A nőnevelés akkor teljesen el volt hanyagolva, valamint másutt, úgy nálunk is. Míg a renaissance korszak előkelő, magasabb nevelésű, büszke hölgyei olykor majdnem a férfiak műveltsége színvonalára emelkedének, most a török hadjáratok s polgárháborúk e korszakában bekövetkezett hanyatlás ez irányban is minden felé mutatkozott.

Főrangú hölgyeink közül kisémm foglalkozott többé a classicus nyelvekkel és írókkal, sőt legtöbben az írással és olvasással sem. Az ország két elsőrangú hölgyéről, két, egymásra következő nádor nejről ismeretes, hogy se Thurzó Györgyné, se Forgách Zsigmondné nem tudott írni. Egész szellemi életüket és figyelmüket legfőleg még a vallási viták vették igénybe. A női bensőség egész szenvedélyével ragadták meg ezeket. Felolvastatták és megmagyaráztatták magoknak papjaik és prédikátoraik által a vallási támadó és védő iratokat. Buzdították és jutalmazták a polemizáló iratokat. Folytatták ebben és támogatták férjeik igyekezeteit; sőt náloknál azután nagyobb erélyt és buzgóságot, engesztelhetetlen szellemet és szenvedélyesebb tevékenységet fejtettek ki. Ilyen körben nevelkedett Nyáry Krisztina. Annál feltűnőbb az ő ellentétes jelleme. Az ő csendes és nyugodt kedélyében mély bensőség mutatkozik. Titkolva őrzí szívében a hitet, melyhez anyja és anyósa ellenében ragaszkodik. Műveltsége is magasabb fokot mutat; már ifjú korában meglehetősen csinosan ír és jól fejezi ki magát. Alig lehet kételkednünk, hogy e jobb nevelését vallási meggyőződésével együtt titkosan csöpögtette belé valamely katolikus nevelője vagy nevelőnője. Később is vallásos érzete sokkal nemesebben nyilatkozik, mint akár anyjáé, akár anyósáé. Az ádáz hitvitákban kedvét

nem leli, keveset is érdeklődik irántok; inkább találja örömét magasb ájtatossági művek olvasásában, bensőbb hitöszöne és emelkedettebb hitérzete ezek pártfogásával foglalkozik. Eszményi emelkedettség nyilatkozik csendes, hallgatólag lényében.

De a körnek, melyben a kiskorú hölgyet találjuk, hatása alól nem szabadúlhat. Gyermeteg leveleiben az az apró kedveskedési, gondalkodási gond nyilatkozik, mely anyósa s annak férje Thurzó György nádor egyhangú leveleit jellemzi.

A magára hagyott nőnek a következő hónapban látogatására jött anyja, kinek társasága pótolta férje hosszas elmaradását.

10. HRICSÓ VÁR.

Jólalatomot Aianlom kuth mint sud
mes lelhem varamak frunch hica
nok kuth minden Alti is keth
Joh iohat mag Colgader meg alatin
Edy Jium vram mi frunch kala
io egysegben iatokh ide krouca ma
as koushad betheruh uot Ajonjom u
raghaga meg Jindoit de en mes
as gonos uoloni iges iol iatokh
d Junt heresare Halmi nevek
edy Jium vram Cuh inas keth
Jelot kethajeh minden iot Cuh
ast kicaronom as keth juga as
liat vel as egre Aiana Jolya
Aianlom kuth vfrunch vkolmala
Joh spendia io meg Jium
liv krouca ma Jurdani k 20

kuth igaf Julel Jolya
mig d as keth io akardis
Krisztina

II. RÉSZLET A BITTSEI PALOTÁRÓL.

II.

THURZÓ Imre amint fürdőre vitte nejét, sietett Pozsonyba az országgyűlésre, mely május vége felé megnyílt. E percz óta Thurzó Imre átadta magát egészen a politikának, és családi élete annyira háttérbe szorúlt, hogy két éven át, idegen földön bekövetkezett halála napjáig alig töltött hazamosb időt háza tájékán, s ekkor is egészen igénybe vette politikája.

Csehország már a mult év óta nyílt lázadásban volt. A magyar országgyűlés egész folyama alatt nyíltan vagy titkon a csehek ellen vagy mellett érdeklődött. A követ-ségek egyik féltől a másikhöz egyre jártak-keltek, hogy a közeledést elősegítsék. A protestáns ellenzék nem állhatott sokáig a szövetségnek ellent. Thurzó Imre, az ellenzék élén a protestánsok sérelmei orvoslását követelte, mire a kath. rendek még nagyobb sérelmekkel léptek elő. A hosszúra nyúló vitatkozások eredményre nem vezethettek, sőt a kölcsönös vallássérelmek fölhordása mind nagyobb elkeseredést szült. Az ellenzék az országgyűlésen kisebbségben maradván, azon kívül keresett segélyt. Még az országgyűlés vége előtt titokban létre jött a magyar ellenzék s a cseh és morva fölkelők közt a szövetség. Létesítésében az alig husz éves Thurzó Imrének volt legnagyobb része. Hogy melléje álljon, nem kis habozás után rászánta magát nagybátyja, Thurzó Szaniszló is. Bevonták számításukba két-

ségkívül kezdet óta Bethlen Gábort is. Számítottak hadaira ; hogy ezekkel a szövetség s a protestáns ügy élére áll. De az eszélyes fejedelem, ki épen az imént egyezkedett ki a magyar kormányval, nem mutatott nagy kedvet a nyílt csatlakozáshoz. Ámbár kéz alatt Prágában épen úgy, mint otthon, mindent előkészített volt, s a magyar ellenzékkel is föntartotta összeköttetéseit. A magyar ellenzék fölkereste őt leveleivel és személyesen ; nála jártak Zmeskál és

12. THURZÓ SZANISZLÓ ALÁÍRÁSA.

Thurzó Szaniszló. De Bethlen nem nyilatkozott határozottan, a miért Thurzó sem számított reá biztosan.

Bethlen Gábor az ő követeitől, kik titkon jártak Prágában, tudta meg Thurzó Imre szövetkezését a csehekkel. Előmutatták nekik Thurzó Imre és más magyarok leveleit; értesítették, «hogy a két Thurzó urak legnagyobb ellenségei ő felségének s azután az többi evangelicusok», és «Kegyelmet» — írja Bethlen egyenesen Thurzó Imrének — ebben bizonyosan értem legfőbb oszlopnak lenni.» Mire idején látta, hogy előttök nyilatkozzék és személye körül egyesitse őket. Tudatta tehát velök a csehekkel való tárgyalásait és azon ígéretét, hogy — mint írja — «valakit az magyar nemzet királyának választ, ők (a csehek) eligálják (megválasztják) magoknak s így egy főtől akarnak függeni. Engemet kéretének, hogy semmit ne késsem, hanem bátorsággal induljak Pozsonyhoz, ott semmi difficultás nem leszen a dologban». Valamint értesülve van már, mint írja, «hogy együtt értenek velök (a csehekkel) Thurzó uramék, Batthyáni, Nádasdy uramék, Révai uram és sokan töb-

ben» ; míg Rákóczy György, Szécsy és mások úgy is egyre hívták föl segélyét.¹

De e terv a titkos szövetség takargatott készülétei miatt még az esetre is elkésett volna, ha biztosan lehet vala arra számítani, hogy a Pozsonynál hadaival megjelenő Bethlent az országgyűlés királynak megválasztja, mely esetben a csehek is készek lennének őt megválasztani királyokul. A főntebbi levél keltekor ugyanis, augusztus 13-án a pozsonyi országgyűlés bezáratott ; pfalzi Frigyes pedig augusztus 27-én Csehország királyának megválasztatott.

A cseh püünkösdi királyság számos jelöltje közt, kezdve Keresztély dán királytól egész Savoya fejedelméig, valóban Bethlen Gábor is fölemlítettett, anélkül azonban, hogy a választásnál tekintetbe jött volna.² A nagy történeti és hagyományos eszmének, hogy a magyar és cseh királyság koronája egy uralkodó fején egyesíttessék, mint azt a xiv. század óta a luxemburgi és Jagello-dynastiák egyesíték, nem lehetett termékeny talaja az idegen irányú mozgalomban, melynek célja a külföldi német protestáns ügy uralkodóvá emelése és diadala volt. Ha mégis Bethlen előbb egyesül vala az ellenzékkel, és még az országgyűlés vége előtt megjelen hadaival Pozsony előtt, hogy ott magát magyar királylyá kikiáltathassa, mint ezt néhány hónap mulva sikerült elérnie ; és ha a cseh felkelők szorongatott seregeivel egyesülvén, sikereket tud vala fölmutatni az osztrák hadak ellenében: lehet, hogy ez úton elnyerte volna a cseh királyságot. Így azonban elmúlva a kellő pillanatot, mindezzel elkésett.

Másrészt Bethlen s az ellenzék tervei és előkészületei már annyira haladtak, hogy visszalépésre többé gondolniok nem lehetett, noha Bethlen csakugy, mint Thurzó Imre

¹ SZILÁGYI, Bethlen polit. levelei, 119. 1619. aug. 18. és 19. Rákóczy és Thurzó Imréhez írt leveleiben.

² L. GINDELY, Gesch. des böhmischen Aufstandes. II. 227. 1.

nagy óvatossággal jártak el mindenben, és igyekezetöknek teljesen sikerült a kormányt tévutra vezetniök. Így Thurzó Imre még július 3-án lekötelező módon biztosítja Lipót főherceget külön levélben hűségéről.¹ Hasonlón Bethlen Gábor Forgách Zsigmond nádorhoz írt levelében kívánja, hogy Isten «ő szent felsége ő felségének (a királynak) győzedelmes szerencsáját árulói (a csehek) ellen — naponkint öregbitse, s adjon oly győzelmet ellenségei ellen, a minéműt kíván». Elárulja, a csehek neki mit írtak, s hogy majd megküldi az actákat és megüzeni, milyen mediumokkal és stratagémákkal fognak élni. Sőt Dóczy főkapitányhoz írt leveleiben seregei gyűjtését azzal igyekszik indokolni, mintha azokat a készülődő török ellen a magyar király mellett, sőt ennek netalán segítségére a cseh fölkelők ellen készítené elő.² Ily «duplex practica és stratagema» palástja alatt, mint hitegetéseit önmaga nevezgeti, Bethlen alattomban teljesen fölkészüle a cseh szövetségesekkel közösen megindítandó hadjáratra, midőn a cseh királyválasztás megejtetett. De e személyes sérelem és mellőzés dacára sem lehetett visszalépnie. Másrészt a cseh király választása által consolidált s a nagy európai szövetségre kilátást nyújtó állapot biztosabb reménnyel kecsegtethette Bethlent, hogy a magyar királyságot annál könnyebben nyerheti el.

Most már csak a szövetség segélyezésének föltételéről, Bethlen hada költségeinek a szövetségesek által való biztosításáról s a magyar elégületlenek hadaival való támogatásról lehetett szó.

Mindkét ügyben ezentúl leginkább Thurzó Imre támogatását és szolgálatát vette igénybe. Mint levelében megírta,

¹ Levele az innsbrucki helytartóság levéltárában 1619. jul. 3-áról, és ugyanott Althan tábornok levelei Lipót főherceghez jul. 30-áról GINDELY-nél, i. h. II. 256. l.

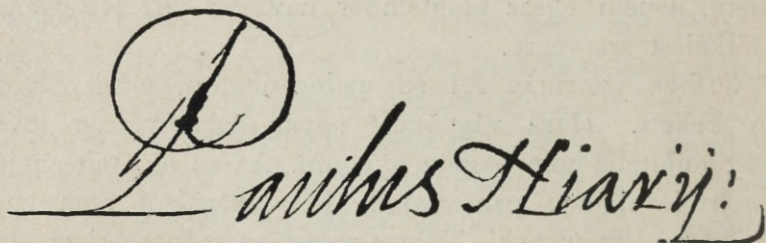
² Dóczy levele Ferdinándhoz 1619. jul. 20. GINDELY, i. h. II. 264. l. — KATONA, Hist., XXX. 219. l. — LOTTICH, Ker. Germ. IV. 101, l. — FRANKÓI, Pázmány, III. 354. l.

hogy őt legfőbb oszlopának tudja ez ügyben, úgy valóban neki jutott egyike a főszerepeknek az egész háború alatt. Bethlen sűrűn, sokszor naponkint kétszer is fölkeresi őt leveleivel. Thurzó Imre viszont Bethlen követeit a csehekhez trencsényi birtokairól Szilézián át kísérete alatt küldi Prágába. Ő szervezi a felső megyék fölkelését. Alighogy az országgyűlésről haza jött augusztus vége felé, meg se pihent, hanem egész szeptember havában járt-kelt, hogy a fölkelést szervezze.

Otthon jóformán föl se melegegdedhetett, máris távoznia kellett. Haza vágyódott ugyan sokszor, de tevékeny ambíciója nem hagyta nyugton. Az ez idő tájt anyjához írt leveleiben panaszkodik, hogy hazulról nem vesz hírt, neje sem ír neki. Neje egyszerűen mentegeti magát: «Édes, szerelmes lelkem, uram, hogy asszonyom ő nagysága mondja üzenetét, hogy Kegyelmedről elfeledkeztem, hogy nem írok;» kéri, ne vegye azt megfélekedzésnek. De valóban úgy látszik, a fiatal nőt mélyebb érzés még se vonhatta férjéhez; mert amint férje szemrehányásai ismétlődnek, Krisztinának nincs egyéb válasza, mint hogy imádkozik érte és reméli, hogy imádsága fogantatos lesz Istennél, s úgy viseli magát, hogy neki örömet szerezzen és nem bánatot.* Az ifjú nő gyermekes érzésében inkább félelem nyilatkozik a veszélyes vállalkozás miatt, melyre férje magát adta, és megnyugtatni kívánja, hogy ne aggódjék miatta, övéi miatt. Másképp kétségtelen, hogy családja, anyja, neje s anyósa a felkelés részén állottak. Bethlen mindenre kiterjedő szokásos figyelmével megkereste az asszonyokat is. Tudta, mekkora befolyással bir fiára Czobor Erzsébet, és hogy mily lelkes híve, mondhatni feje a lutheri vallás-felekezetnek. Megkereste tehát külön levelével, ajánlva neki a fölkelés ügyét. Ép oly régi vi-

* A levelezések 1619. szept. 14. és 16. napjáról az árvai levéltárban. M. csomag 99. és 100. sz.

szonyban volt Thurzó Imre anyósával, Várday Katával, özvegy Nyáry Pálnéval. Midőn a brassai csata után Erdély elveszett, s a Vaskapunál a menekülők utolsó csapata is vereséget szenvedett, s Bethlen is török földre meneküle, Nyáry Pál volt, ki őt visszatérésre igyekezett birni, és akkor még a király pártján levén, tárgyalta vele az amnestia iránt.* Azután Várday Kata a fölkelés táborába vitte fér-

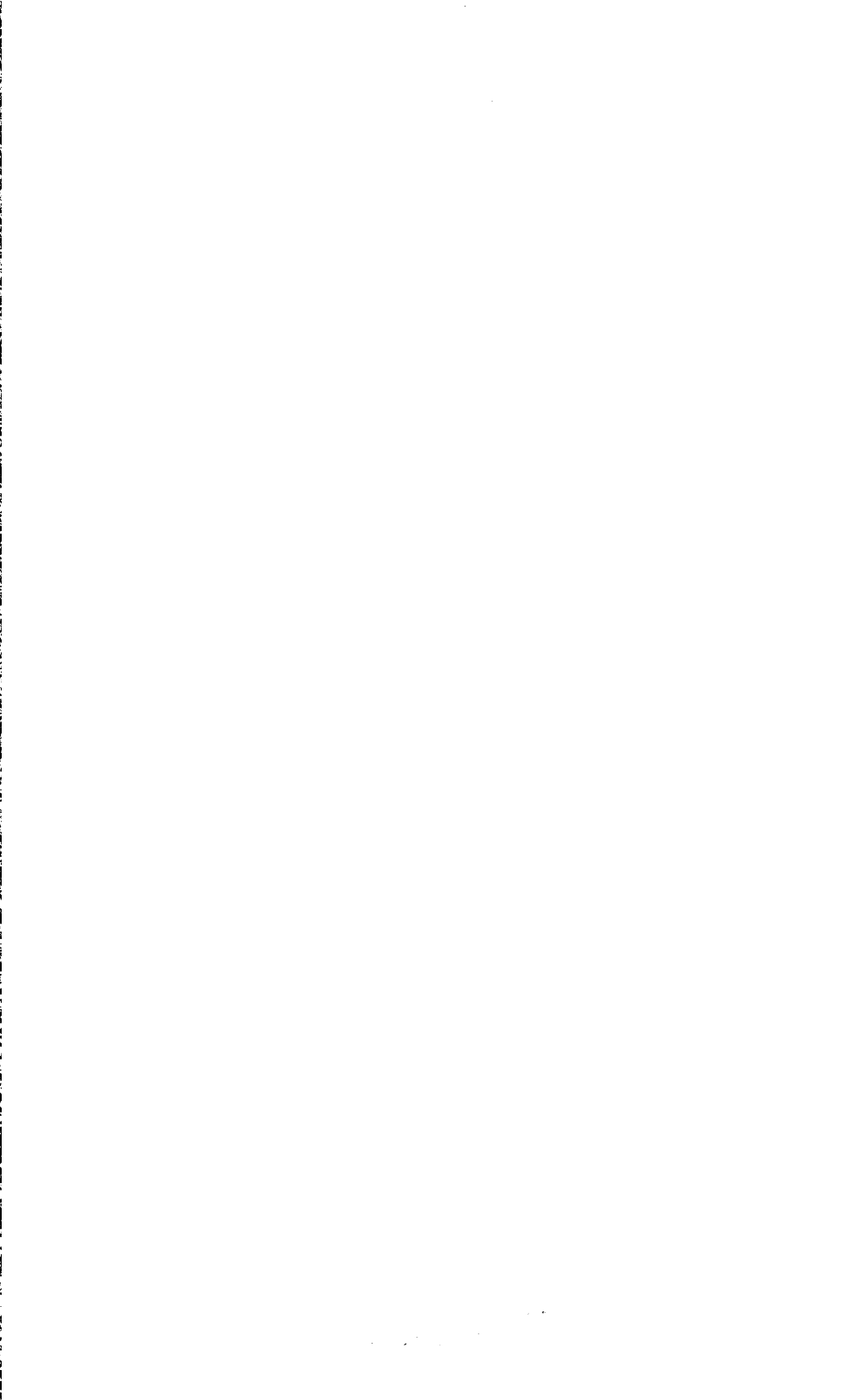
13. NYÁRY PÁL ALÁÍRASA.

jét, Nyáry Pált is, és mint a reformationnak buzgó híve, a Bethlen fölkelésének annyira megörült, hogy rögtön, amint leányától Bicséről haza ért Várdára és megérté, hogy veje mily erős oszlopa Bethlen vállalatának: hadaival azonnal megindult és hozzá folyamodott bonyolult régi pörös ügyeiben, remélve, hogy vallásfelekezete pártjának győzelme által Bethlennél rövid úton is rögtön célját érheti. Bethlen tapintatosan visszautasítá ugyan a kérelmező Nyáry Krisztina anyját és magán ügye eldöntését; «nem avégre indultunk meg, — írja Várday Katának, — hogy most idő előtt efféle egyenetlenségeket igazgatnánk, hanem — — hogy édes hazánknak, nemzetségünknek régi szabadságára nézendő dolgokban és megmaradására szolgálhatnánk.» Biztatja, hogy mint atyafiak Melythékkal egyezzenek ki, és biztositja, hogy majd rendes úton «mit a közönséges igazság előnkbe mutat, abból Kegyelmednek szeretettel kedveskedünk.» Özvegy Nyáryné Várday Kata egyelőre meg volt

* SZILÁGYI SÁNDOR, Bethlen polit. levelezésében.

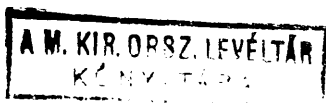
BETHLEN GÁBOR FEJEDELEM.

elégedve, s ügylátszik, sokat épített e mellőző ígéretre. Megküldötte leányának Krisztinának és vejének Thurzó Imrének a választ, hogy ügyét sürgessék.*

Bethlen fölkelésével a család érdekei tehát csakugy, mint vallásfelekezeti állása, szoros összeköttetésben voltak. Egyelőre azonban Thurzó Imre félretévén minden családi érdekeit, egyedül a fölkelés ügye megindításában fáradozott. Bármily lázas tevékenységet fejtett ki, Bethlen erejének és gyorsaságának mindez nem felelt meg teljesen. Minden újabb levele hozzá újabb sürgetés, intés, zaklatás és szemrehányás, bármily lekötelező hangon volt is az írva. Az elhatározott, gondját mindenre szétterjesztő, mindent megvigyázó fejedelemnek mindig volt inteni valója határozatlan, ingatag, késedelmes, kevés áldozatra kész pártvezérei s így Thurzó ellenében is, noha ő volt valamennyi közt a legelszántabb, ifjúságánál és ambíciójánál fogva leglelkesebb párthíve. Hanem ép ez ifjúsága miatt a hadsereg szervezésében, összetartásában és vezetésében a legkevesbbé tapasztalt is. Halljuk, hogy mindenütt ott van a tanácsban, a hadak élén, vezérszerepet visz, a fejedelem nagy gondot fordít reá és szolgálata megtartására. Leveleivel tudósítja őt mindenről, beavatja mindenbe. De nem hallunk semmit affelől, hogy hadai élén nagyobb actiót fejtett volna ki. Bethlen azért egyre sarkalja a fiatal főurat. Majd hizeleg neki, majd kecsgetteti hadak küldésével és feljövételével, majd félve inti, nehogy félrevezessék és elpartoljon tőle. «Szorgalmatosan vigyázzon magára — írja — oltalmazza felérkezésünkig magát az pápista csalárdságtól, nekik sok stratagemájok van.» Majd szívére köti, hogy «ha állapotunkat életünkkel együtt koczkára vetettük, együtt sütnék a pecsenyét velünk.» Majd meghatalmazza, hogy az ország báróit és nemeseit, a megyéket és városokat a feje-

* Bethlen polit. levelezései, i. h. 130. l. A levél Thurzó Imrének Bethlennel való levelezései közt maradt fenn a köpcsényi levéltárban.

delem iránt hűségre fogja; őket ígéretekkel s adományokkal igyekezzék megnyerni. E végett fölhatalmazza az egyházi javak, az apátságok, prépostságok és monostorok birtokai, vagyona lefoglalására, hogy azokat az egyesek, hatóságok és községek megnyerésére pártja híveinek adományozhassa.* Mind ennek daczára a készülétek habozó lassúságával, Thurzó eljárásának eredményével nincs megelégedve.

Egyre sürgeti, majd megint dicséri és kecsegteti, vagy szemrehányásokat is tesz neki.

A hadgyakorlat nagy mestere hasztalan kívánt a fiatal és hadban tapasztalatlan Thurzó Imrétől ügyes hadcseleket, minőket ő tett volna. Belátta, hogy nem hagyhatja magára, és saját derék hadából kiválogatott könnyű lovas csapatokat küldött Thurzó Imrének, egyik kipróbált lovas hadnagya, Petneházy István vezérlete alatt.

A mint Bethlen derék hadával Liptón, Turócson és Nyitrán át közeledik, mind sűrűbben jönnek a parancsok. Állomásról-állomásra tudósítja. Meghagyja neki, hogy érkező hada elébe «háromszáz hámvonó lovat szerezzen, hogy a lövő szerszámot és hadszekereit segítsék által vontatni». — Ezalatt Petneházy október 2-án megérkezett seregével. — Thurzó Imre a Bicsére látogatóba előre jövő hadnagyokat nemcsak fényesen fogadta családja körében, és nejjével együtt gazdagon megvendégelte palotájában, hanem ez alkalommal a Thurzók dús kincstárából az ily alkalomra szokás szerint az asztalra felrakott arany és ezüst serlegekkel megajándékozta a hadnagyokat.

Október 4-én Petneházynek Bicsén átmenő seregével Thurzó Imre egyesíté négy zászló alatt összegyűjtött lovas és gyalog hadát. Aztán anyjától és nejétől búcsút véve, megindult a sereggel Bethlennek Nagy-Szombat felé érkező

* L. Bethlen levelezését i. h. 121—143. ll. és Thurzó titkára, ZÁVODSZKY naplóját KATONA, i. h. 227. l.

táborába. Nyáry Krisztinát tehát rövid viszontlátás és együttmúlátás után táborba szálló férje hosszú időre ismét elhagyta.

Bethlen, alig hogy megindultak Thurzó zászlóaljai, máris rendeletet küldött október 5-én, hogy Rédey hadaival csatlakozva, a confœderatusok segítségére menjen. De Thurzó bevárta a közeledő Bethlent, és október 8-án a felvidéken már beállott fagy által csuszóssá vált úton hatvan lovast véve maga mellé, Koritnóról Galgóczra nyargalt, hogy a fejedelemmel találkozzék. Bethlen örömmel fogadta és megvendégelte. A szövetséges cseh hadak odaérkezett küldötteivel mindjárt tanácsot is tartottak, és másnap valamennyien Nagy-Szombatba mentek, hol Bethlen egyelőre hadi szállását felütötte.*

Ezzel a késő őszi és bekövetkezett téli időjárás daczára megkezdé a fejedelem szokott gyorsaságával és erélyével a diadalmas hadjáratot, mely csakhamar Pozsony kapuit megnyitá előtte, a nádort meghódoltatá, a koronát kezébe adá, a német hadakat megszalasztá, saját seregét a Dunán túl Sopronyig s Ausztriában Ebersdorfig Bécs elé vivé, egyidejűleg összehívá a pártjabeli országgyűlést, mely nem késett őt fejedelmének elismerni.

Thurzó Imrének mindebben tevékeny része volt, noha személyes vitézségéről, hadi tetteiről és műveleteiről keveset hallunk. Egyideig Bethlen táborában van, aztán Morva felé a csehek segítségére utasítja őt a fejedelem.

E tevékenységben folyt le a hadjárat és országgyűlés közt Thurzó Imre élete, távol magára hagyott nejétől és családjától. Csak az országgyűlés bezártával, a fegyverszünet megkötése után, a mint Bethlen visszatére Kassára, érkezett Thurzó is haza anyjához és nejéhez Bicsére. Ekkor azonnal a nagy és fényes lakodalom

* Az előbbi adatok Thurzó Imre titkárának, Závodszy-nak naplójából i. h. Az utóbbiak Bethlen polit. levelezéseiből, i. h.

készületei vették igénybe, melyeket Thurzó Katalinnak Thökölyi Istvánnal Bicsén 1620. márczius 1-én tartott menyekzője igényelt. Egy-két nap múlva azután, márczius 4-én, már meg Kassára indult, hol Bethlen a 10-én oda érkezettel és pártja főbb híveivel gyűlést tartott. E gyűlésből Thurzó Imre újabb küldetést vett, hogy Prágában Frigyes cseh királyljal a szövetséget megkösse; ugyanott Frigyes újonszületett gyermekét Bethlen Gábor nevében keresztatyául keresztvízre tartsa; egyuttal megbízást nyert az országtól, hogy huszezer forint ára ajándékot vegyen ott a porta számára.

Útjában márczius 22-én Bicsére tért be egy napra, hogy anyjával és nejével találkozzék. Prágába márczius 30-án érkezett követtársaival, Bossányi Mihályljal, Magdeburg Joákimmal és titkárával, Závodszykval. A cseh fővárosban nagy pompával fogadták Bethlen fejedelem s a szövetséges Magyarország követeit. Másnap volt a királyfi keresztelése. Thurzó Imre tartá karjain a kisedet, ki Robert nevet nyert. A keresztelő után, fényesen fogadták az udvarnál, mely alkalommal átadta a fejedelem küldötte ajándékokat: a királynak egy pompás ázsiai fehér mént dús keleti szerszámmal, keresztfiának drága keleti turkiszekkel diszített kardot, a királynénak többrendbéli keleti értékes kelméket és szöveteket, himzéssel ékesítve. Az ünnepélyt Thurzó Imre tiszteletére adott ebéd fejezte be.

A következő napokon megkezdődtek és hosszasan folytak a szövetség megkötése fölötti értekezletek. Az egyesség létrejövén, a szövetségi okmány a hó vége felé elkészült, s átadása újabban nagy ünnepélyességgel ment véghez. Thurzó Imre a várba vitetett, s a megelőző végértekezlet megtartása után két óraker délután fényes isteni tiszteletre sereglettek össze a szövetkező felek. Ez énekkel vetté kezdetét, mely után Sculteti Ádám egyházi beszédet tartott. A beszéd befejeztével a Magyarország által kiállított

szövetségi okmány olvastatott fel a király előtt, ki az egyház szentélyében felállított trónon foglalt helyet, Csehország rendei s a szövetséges tartományok teljhatalmú követei által körülvéve. Aztán fölolvasták a cseh szövetségi okmányt, melyet a magyarral, kézből kézbe-adván, kicseréltek. Az előbbit a cseh királynak nyujtá át Thurzó, az utóbbit Thurzónak a cseh király, aztán egymásnak kezét adva, fogadták annak megtartását; mire a sz. Ambrus hálazsolozsmája, a Te Deum eléneklése következett. — Végre április 27-én Thurzó bucsú-tiszteletét tette nagy ünnepséggel Frigyes királynál és az alkalomra összegyűlt rendeknél; másnap elutazott, magával vivén a rendek rendeletére a prágai iparosoknál összevásárlott számos aranyozott és ezüst serlegeket, díszedényeket a portára küldendő ajándécul.*

Május 4-én érkezett Bicsére ismét egyszer nejéhez. Bethlen is üdvözölte ez alkalomból küldötte és levele által, hogy «az Ur Isten jó egészségben házához, szerelmesi közé meghozta». De most is nem igen hagyta őt otthon pihenni. Egyre jövének ismét a levelek a legkülönneműbb megbizásokkal és tudósításokkal.

Imre tehát, jóllehet hónapok óta alig töltött néhány napot otthon, most is nemsokára újra elhagyta családját, s már május 15-én Kassára utazott, hogy a fejedelemnek számot adjon követségéről. Kassáról május 21-én haza indult és 26-án a táborában Fekete Péter és Nagy Lukács hadnagyok vezérlete alatt küldött lovas segédcsapatokat fogadta. Közben alig időzhetett egy-két napot Bicsén nejénél. A május végére Besztercebányára összehívott országgyűlésre kellett ismét mennie, hova június 15-én megérkezvén, a Prágából hozott ajándékokat és szövetségokmányt ünnepélyes kihallgatáson rövid szónoklat mellett átadta.

* ZÁVODSZKY, i. h. 671—3. ll.

Ezentúl a besztercebányai országgyűlés nagy izgalmai vették teljesen igénybe. Thurzó Imre vezette a pártot, mely Bethlent királylyá választotta, s egyike volt azon öt főembernek, kik Bethlennel s egymás közt élet-halálra újabb titkos szövetséget kötöttek. Augusztus 25-én Bethlen Gábor királynak megválasztatott. Thurzó Imre a trónon ülő, választott királyt az országgyűlés nevében és színe előtt szónoklattal köszöntötte fel.

Az országgyűlésnek erre bekövetkezett föloszlásával, augusztus utolsó napjaiban Thurzó visszasietett ugyan családja körébe, de csak azért, hogy Bethlen induló hadait és külföldre intézett követségeit fogadja és útba igazítsa, a határon átvonulásokat intézze. Nem volt tehát ismét ott-hon nyugta; sőt közben családját, anyját és nejét biztosabb helyre kellett szállítania. A bicsei várak a völgyben, nyílt helyen az útszélen feküdt; csupán vízárokkal és csekély bástyákkal volt erősítve. Ki volt téve mindenfelől a támadásnak, melynek nem soká állhatott volna ellent. Pedig ellen és jóbarát seregei egymásután portyázva, pusztítva és rabolva jártak-keltek a fontos vágvölgyi vonalon. A Ferdinánd által zsoldba vett kozákok hada, Bethlen hadteste, Balassának, ki most újra Ferdinándhoz pártola, rabló csapatai egyre remegtették a vidéket, pusztították Thurzó birtokait, elfogdosták híveit és jobbágyait.

A hadba távozó Thurzó Imre nem hagyhatta ily bizonytalan helyütt családját. A Vág völgyének hegysége egyes sziklaormain nem messze állottak egymástól várai, Hricsó és Litava. Ide vitte e kietlen rengeteg mélyébe és sziklái közé anyját és nejét. Mind a két zord fészek kisebb hegyi erőd volt, körülvéve magas sziklaszálaktól, melyek mintegy megkövült óriási alakok állottak őrt a vár mellett. Magaslatukon egy őrtorony emelkedett a középen, melyet kisebb lakóépületek és bástyák, a sziklába építve, vettek körül.

Alig hogy családjával végezhették, már is szeptember elején vette Bethlen panaszát, hogy immár «egy hete nem hallott felőle, mit csodál szorgalmatos, serénykedő természetéhez képest». Hívja is türelmetlenül az alig néhány napra hazatért Thurzót, hogy jöjjön, ne késsek, mert a hadsereg már várja. Néhány nap mulva tehát a galgóczi táborban van ismét, hova Bethlen pénzt és fegyvert küld.

14. A BITTSEI VÁRUDVAR.

A hadjárat ekkor újra megkezdődött. Bethlen seregei diadalmasan nyomultak előre. De mégis elkésett volt. A csehek segélyére küldött had nem érkezett meg idején. November 8-ikán Ferdinánd seregei a Frigyes alatt szövetségesei cseh protestánsok hadait megverték. Frigyes megfutamodott, Prága bevételre és Bethlen magára maradt. E katasztrófával a felkelők ügye mind szomorúbb for-

dulatot vett. Bethlent hódításai közt is pártja vezéreinek ingadozása, majd nyílt hűtlensége és elpártolása előmenetelében megakasztotta. A cseh fölkelésnek leveretése megfosztotta őt a nagyobb siker kilátásától.

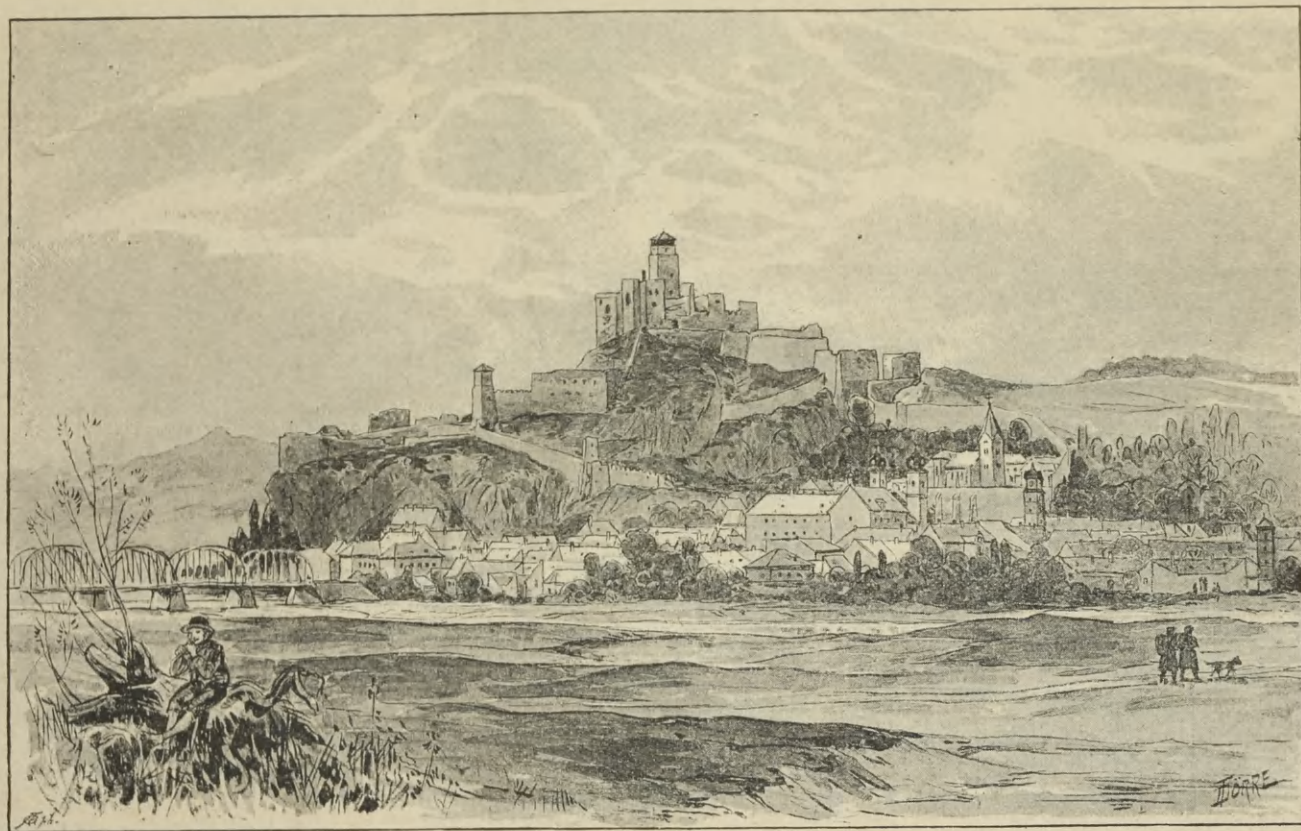
Ily körülmények között parthívei szabadulni kívántak a nagy fáradtságot, nagy áldozatokat igénylő és nyugtalan-ságot, pusztítást és belzavarokat okozó fölkeléstől. A hatalmas magyar dynasták, kik vele Beszterczebányán egyesültek: Rákóczy, Thurzó Imre, Szécsy és Illyésházy, — mind úgy tekinték Bethlent, mint náloknál kisebb parvenut, kivel mint legerélyesebb, legügye-sebb és legerősebb hadvezérrel szövet-

15. SZÉCHY GY. ALÁÍRÁSA.

keztek, hogy felekezetök jogait kiküzdje; abban, amit ki küzdenek, aztán osztozzanak, állásokat, hatalmokat és bir tokukat, miket nem éreztek biztosítottaknak, gyarapítsák. De abban, hogy királylyá tegyék, ki nagy, erős államot alapítson, egyelőre nem igen hittek, ha azt magok közt, mint kecsegtetést, mint végczélt megbeszéltek is.

Nem csoda tehát, hogy az ily szövetségesegek az első szerencsétlen fordultnál elváltak. Bethlen erélyét mindez meg nem törte, sőt erős elméjét és nagy lelkét még emelte, vagy csak — mint ez leveleiben és tetteiben nyilatkozik — a legfényesb világításba helyezte. Mindenki elhagyá, még a négy legbizalmasabból is alig maradt valaki mellette. Rákóczy hazament «felesége partusára», Szécsy elpártolt tőle, Illyésházy kérte feloldozását hitlevele alól, még az általa annyira szeretett, a lelkéhez oly közel álló Thurzó Imre is ingadozott. Bethlen Rákóczyt hagyta menni, Szécsyt bezárta Murányba, Illyésházyt biztatta, hogy Trencsén várából akarátja ellen senki se vonzza ki; de Thurzót hatalmas szavával visszatéríté a válútról.*

* SZILÁGYI SÁNDOR szavai.

TRENCSÉN VÁRA DÉLFELŐL.

Azonban Thurzó Imre is, habár a többenél határozottabb, mint tüzes, heves ifju, ideálisabb híve is volt Bethlennek, nem kevésbé ingadozott. Átvette ugyan egyelőre a fehérhegységi hadtest vezérségét, megkezdte vele a csatározásokat; de egyszersmind elkezdte a békét is sürgetni. És haza ment feleségének, Nyáry Krisztinának, hívására. Neki is csak azt írta Bethlen, mit Illyesháznak, hogy menjen hát, ha akar; nem fogja őt akarata ellenére kivonni várából. Hanem tudta, hogy az ingadozó ifjura erősebben hathat, mint a többiekre, s ezért nem kimélte fáradságát. Előzőnlötte naponkint leveleivel: bosszankodva, ígéretve, fenyegetőzve, kérve, lelkesítve, csakhogy megtartsa magának. Majdnem azt mondhatnók, hogy Thurzó Imre szolgálatai semmi arányban sem állottak Bethlen e gondjával és bizalmával, melyet ráfordított.

Azóta, hogy megtántorodott hite, ki se sürgette inkább a békét, és mindinkább a had leszállításáról s a tábor elhagyásáról kezdett gondolkozni. Mint a szerencsétlenség napjaiban szokás, kezdett a férj visszagondolni családjára, kívánczolni neje és otthona után. De Bethlen levelei visszatartották.

A fejedelemnek Thurzó Imréhez intézett ezen levelei úgyszólván naponkint értesítenek az ifjú főúr ingadozásáról, olykor még családja eseményeiről, úgyszintén neje, Nyáry Krisztina, szomorú elhagyott állapotáról a legörvendetesebb családi esemény bekövetkezése előtt, mely a kihaló félben levő dynasta családnak első ivadékot volt adandó.

Thurzó Imrének, valamint társainak, a fölkelés főembe-reinek minden reménye egyelőre a Haimburgban megkezdett béketárgyalásra volt fektetve. Ettől várták, hogy általa a lehető előnyököt kicsikarva személyök és pártjok számára, visszavonulhatnak a szomorú következással fenyegető fölkeléstől. De midőn ez nehézségekbe ütközék, s ezek

miatt elhuzódni látszék és mind kétesebbé lön: még a legkitartóbb Thurzó Imre is elveszté türelmét, el bátorságát és fölmondá az engedelmisséget Bethlennek.

E lépésre az adott alkalmat, hogy Thurzó Imre Bethlentől kezességet és biztosítást kért, mit ő bármily udvariasan vett, de egyelőre megtagadott tőle.

Szokott ifjú hevességével haragra gerjedve válaszolt. Kemény szemrehányásokat tett Bethlennek a béke késleltetése miatt, világosan kifejezést adván azon meggyőződésének, hogy az üres királyi czím miatt nem tud létesülni.

Bethlen nem vesztette el irányában ekkor sem türelmét és mérsékletét.

Majd a török segítségével és nagy hadi készüllettel kecsgetteti; de erre még inkább elrémülnek pártja emberei, kik nem akarnak semmit tudni az úgy is soha se megbízható s az országra mindig káros török segélyről. Majd meg az Anglius-, Danus- és Hollandustól vár segítséget, vagy hadak szerzésével biztatja.

Mindez nem képes Thurzó Imre nyugtalanságát lecsillapítani, elégedetlenségét kielégíteni.

Thurzó Imrének mindezért nem volt többé maradása a táborban. Ily kellemetlen viszonyok közt haza kívánczott nejéhez, ki várandó állapotban volt. Bethlen erre is készséggel hajlott, és csak azt kívánta, hogy Thurzó jőjjön hozzá a hadak állapotáról jelentést tenni s azután «szerelmesének jövő s várandó állapotának meglátogatására fölmehet». Mindazáltal a fejedelem ezentúl is ügyesen tudta őt még hetekig föltartóztatni a fehérhegységi, szeniczei táborban.

Ideje volt csakugyan, hogy haza sietett nejéhez, Nyáry Krisztinához, ki az alig haza ért atyának első gyermekét szülte, mint ezt sajátkezüleg följegyzé naplójába: «Az én szerelmes gróf Thurzó Erzsébetkémet adta Isten ez világra az 1621. esztendőben Februáriusnak 20. napján, melyet él-

tessen az Uristen az Ű szent nevének dicséretire, s nekünk örömünkre sok esztendeig. Az igaz hitben nevelem».¹

A várt örvendetes esemény azonban a kihaló családra nem hozott nagy örömet: a Thurzó ház első ivadéka nem fiúgyermek volt; gyöngé, beteges leányka, kinek életéhez alig volt remény. Mindez az anyóst is, a férjet is lehangolta; nem is említve a Nyáry Krisztina naplójában kifejezett szándékot, mely szerint a híres protestáns háznak ivadékát az általa titokban ápolt katolikus vallásban fogja nevelni.

A gyermek születése szorosabbá tette ismét a Bethlenel-váló viszonyt.

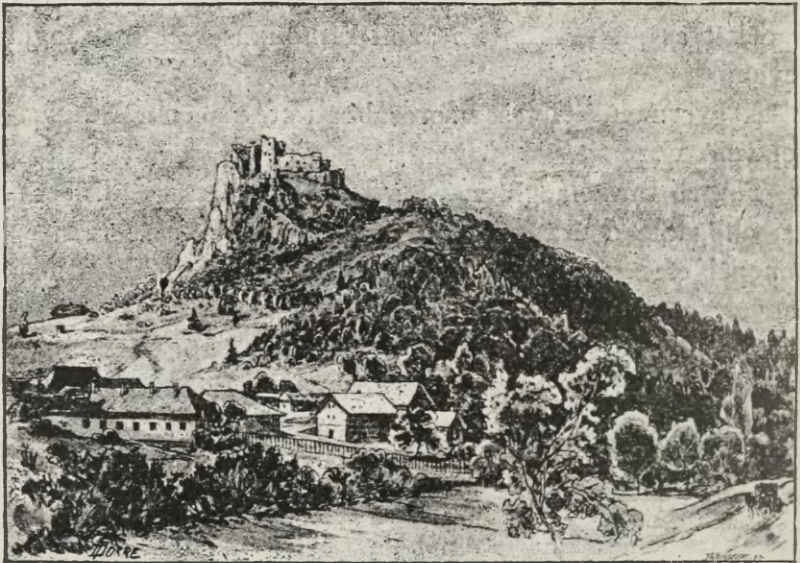
Thurzó Imre meghívta a fejedelmet keresztatyául. Bethlen elfogadta a tisztséget. A keresztelés februárius 21-én ünnepélyesen megtartatott Litava várában. A gyermek nagyanyja, Czobor Erzsébet nevére kereszteltetett.² A fejedelem azonban csak februárius 25-én az alig több mint egy napi távolságra levő Nagy-Szombatból értesíti Thurzót: «Hogy eddig kegyelmed szerelmes leánykájának keresztelésére képembeli emberemet nem küldhettem, oka az én szüntelen való sok gondaim és búsulásaim voltak.» Épen Sztrazniczra kellett neki, ugymond, haderősítést küldeni, hol Bouquoi seregei betörve fenyegették már a Thurzó Imre által gyermeke születése és elégedetlensége miatt elhagyott tábort. De «most azért — folytatja — kegyelmedhez való szeretetemnek megmutatásáért, szerelmes gyermeke keresztése jelenlétére képemben expediáltam Bosányi uramat. Mely keresztés, ha szintén végben vitetett is, de affelől az komaságnak sacramentumait megtartsuk.»

¹ Nyáry Krisztina naplójában mindjárt a fentebbi sorok alá írta természetesen később második férje, és Thurzó Erzsébet mostoha leánya a következő sorokat: «És adtam házasságra az tekintetes és nagyságos gróf Esterházy Ist-

ván uramnak (azaz előbbi nejétől való saját fiának) 1638. esztendőben 26. szeptember Kis-Martonban.

² ZÁVODSZKY naplója, BÉL, Adparatus, 376. l.

Érezve a fiörököst remélő ház hiúsult reményit, vigasztalólag adja hozzá: «Engedje az Uristen, hogy szép fiat is keresztelhessünk. Keresztleányomnak örömet kedveskedtem volna első beavatásának idején valami magához illendő szépséggel, de bizony semmi marhám velem nincsen, sohult jubilerokat (ékszerészeket) se találni pedig. Egy lánzcocskát találtak szerencsére, melyet oda küldtem. De ha

16. LIETAVA VÁRA.

esik szerencséjével mind magának, mind atyjának kedveskedő jóakarattal nem szünöm kedveskedni.» Helette, Bossányi elkésve, már a keresztelés után több napra érkezett meg a levéllel és ajándékkal. Mind a mellett nagyra becsülték a fejedelem készségét is. Levélét Thurzó Imre nejének adta át, ki azt emlékül magánál őrizte.*

* Ennek tanúsága a körülmény, hogy míg Bethlennek Thurzó Imréhez írt egyéb levelei a családi levéltár egy ré-

szével az örökösökre szállottak; Bethlen ezen levele Nyáry Krisztinánál maradt ki azt magával vitte, midőn Esterházy

Bethlen még e komasági levelet is arra használta föl, hogy Thurzó Imrét mielőbb a táborba visszajövetelre serkentse. Hanem Thurzó Imrére mindez nem volt hatással. Bizonyára nem annyira a családi örvendetes esemény, nem az atyai öröm, nem neje szerelme és házias családi boldogsága tartóztatta tovább otthon. Máskor hónapokon át alig hogy egy-két napot töltött családjá körében; nem volt többé maradása, hogy a közéletben mielőbb részt vehessen. Most a jelentett előnyök, melyeket hadai távollétében naponkint kivívtak, a fejedelem hívása s ígéretei, nem voltak képesek őt hazulról kimozdítani; sőt egyenesen felmondotta a szolgálatot.

Kijelenté neki, hogy «nem akar alájönni; immár eleget szolgált mellette; szolgálnának a többi urak is, mert a sok költést nem győzi». Bethlent az engedelmesség fölmondása se vette ki sodrából. Ismerte pártja akaratos híveit; megszokta őket türelemmel és eszélyével magához lekötöni. Jól van, — írja, — nem akarja sem őt, se mást akaratja ellenére a szolgálatra kényszeríteni, habár ez közös ügyök: «Tietek volna, uram, az haza; ha nem oltalmaztatok, én se vihetek egyedül mindent véghez.» De azt még se bocsátja meg neki, hogy rászedte, hogy eltitkolta előtte a hadseregtől való végleges megválása szándékát. «Hallottam, — írja, — Kegyelmed elmenetele után az maga quartirjából való eljövésekor minemű intentummal jött által, melyet csak mondott volna magamnak Kegyelmed realiter, ne váraoztam volna Kegyelmedre; az hadaknak eddig is specificáltam volna gondviselőt, mivel nem jó egy napig is fő nélkül lenniük.»

Thurzó nem pártolt el ugyan Bethlentől, de nem kísérté hadjáratában. Litaván maradt családjánál. Egyre a véleményben volt, hogy az európai ligára, a tőle

Miklóshoz nőül méne. Így maradt fenn maig az Esterházy család kismartoni

léveltárában, honnét azt SZALAY Esterházy Miklós életében (1. 181.) kiadta.

várható segílyre kell fektetni a súlyt, és szívesen hajlandó volt ez irányban tovább is szolgálni; míg a török segílyt ellenezte, és kérte Bethlent, hagyja ezt abba. Bethlen tapasztaltabb volt. Jobban ismerte a helyzetet. Tudta, mit várhat egy és másfelől. Emlékeztette Thurzót, hogy pártja más véleménynyel volt, midőn fölkele és életre-halálra leköté magát. «Kegyelmed írja, — válaszolá Bethlen, — hogy sok török-tatár segílyt ne sollicitáljak. Megbocsásd, édes öcsém, tudja Kegyelmed, mindenkor sollicitált engemet azoknak megindításaért. Es most, hogy annak békét hagyjak, csudásnak tetszik. Bizony, nem hogy nem sollicitálnám, de ha lehet, török császárt is megindítom erre és Grécz alá viszem. Eddig is azt bánom, hogy nem sollicitáltam.» De azért nem mulasztja el a német had fogadását sem; pénzt annyit, mennyivel Thurn ezer gyalogost fogadhatni remél, a Thurzó kezéhez küldi. Azt se bánja már, ha otthon marad, csak híve legyen. Sőt segílyt ígér neki, akár az általa ellenzett török-tatár hadat is.

Thurzó Imre hűsége sokszor csak egy hajszálon látzott függeni. De egyelőre még sem találhatta tanácsosnak szakítani Bethlennel. Sietett őt ismét hűségéről értesíteni. És mikor Bethlen segílyhadai megérkeztek, Thurzó Imre családját elhagyva, július 3-án megkezdette hadi működését. A segéd-hadtest parancsnokságát átvéve, Bethlen pártján folytatta ismét a főactiót. Útjában megállott Besztercze előtt és meghódoltatta Bethlennek Balassa Zsigmondot. A fejedelem érkező hadai megverték Pálffy serege maradványait. Július 9-én Thurzó felszerelt hadaival Vizsolyba táborba szállott, hol a fejedelem hadait volt bevárando.

Azalatt a fejedelem hadaira a hadjárat mind kedvezőbb lett. Ferdinánd seregeinek fővezére, Bouquoi, Érsek-Ujvárnál Bethlen katonái keze által véletlenül elesett. For-

gách nádor meghalt, Nagy-Szombat újra megadta magát a fejedelemnek. E város átvételénél Thurzó Imre vitte a főszerepet. Ő volt a fejedelem biztosa, ki a városnak kegyelme levelét megvitte.

Az élénk szereplés mellett is, úglátszik, Thurzó Imre most többet gondolt haza felé; családjával gyakran közlekedett. Nagy-Szombat megadásáról terjedelmesebben tudósította anyját. Ugyanezen levelében érdekesen tudósít a nevezetes eseményről, midőn Bethlen a szabad kivonulást nyert jezsuitákkal értekezett, és kocsijára fölvéve néhányat, őket elkísérte. Thurzó levelében találjuk egyedül följegyezve a jezsuiták neveit, kik a fejedelemmel egy kocsin ültek. «Jezsuita is — írja anyjának — három szekérel méne el. Hármát ő felsége a maga szekereire ültette vala, ugymint az két Káldyt és Ferenczfy öcscsét. S izent is ő felsége tőlök a békesség fe'ől. Valóban bölcsen és okosan beszéllett ő felsége velök. Talán azoknak intését inkább megfogadja, (Ferdinánd császár), mintsem az több tanácsinak».*

Nagy-Szombat bevétele után a fejedelem a jagendorfi herczeg által hozott segélyhad elé küldötte Thurzó Imrét Újhelyig, hol ez fényesen fogadta, megvendégelte és a táborba vezette az idegeneket. Az egyesült sereg azonnal Pozsony ostromára indúlt. Ennek kétes esélyeiben résztvett a fejedelemmel Thurzó Imre is, míg be nem vehetvén a várost, kénytelenek voltak egyelőre visszavonulni. «Végre látván Bethlen, — írja az egykorú Pethő Gergely krónikájában, — hogy Pozsonyt meg nem veheti, és népében is sok kárt valla alatta, elszálla alóla, Szakolcza felé menvén hadával. Szakolczából Morvának és Ausztriának a maradékját kiméletlenül raboltatá, égetteté és dulatá.» Thurzó vezette e hadtestet, és mielőtt elindúlt e hadjá-

* Kiadatlan eredeti levele az árvavári levéltárban 1621. ultima julii B. csomag 88. sz.

ratra, tudósítá felőle családját, kérve anyját, hogy küldené el a táborba «általuló kis børszekerét hat lóval», hogy azon Szakolczára mehessen. Családja a hirre megrettent, és látogatására kívánt sietni a nagyszombati táborba, hová előre Thurzó Imre már augusztus 27-én visszavonúlt. Itt vette anyja és neje levelét. Mindkettő látni óhajtotta; hozzá kívánczoktak a táborba, hogy tőle bucsút vegyenek, mielőtt újabb hadjáratra indul Szakolcza felé Morvaország ellen. De ő e látogatást ellenezte. Kéri anyját, hogy «ne jöjjenek alá, kímélje magát; különösen pedig feleségét, kinek mostani állapotában a búsulás, ijedés, ártalmára válhatnék».¹

Majd jobb békekilátások is mutatkoztak. Bethlent Pozsony erős magatartása, valamint környezete s ebben leginkább Thurzó, újabb békeegyezkedésre bírta. A fejedelem most egyenesen Thurzó Imrét bízta meg az egyezkedés vezetésével. Lássá ő, ha nem sikerül.

Mindjárt kezdetben kedvezőn látszott megindulni; mind a mellett valamely szomorú előérzet fogta el Thurzót. Nem tudott ellenállni, hogy elútagta előtt a béketárgyalásokra, családját ne lássa.² Övéi eléje mentek Trencsénybe sógorához, Illésházyhoz, hol neje, anyja és nővérei várták, hogy bucsúzzék tőlök. Visszatérve a szenci táborba, a békeértekezletek helyéül Ravensburg, határnapjául szeptember 10-ke tüzetett ki. Thurzó Imre már ekkor betegeskedve jött Nagy-Szombatba, hol Grymelius Márton orvos segélyét vette igénybe. Ez az akkori orvosi gyakorlat szerint bőven ellátta nemcsak orvossággal, hanem præservativumokkal is. Erős hajtószerekkel és köpülőzéssel annyira helyreállította, hogy útra kelhetett. De Hradistye hely-

¹ Lásd e kiadatlan leveleket az árvavári levéltárban 1621. aug. 16—27. B. csomag 96. és 107. számok.

² ZÁVODSZKY naplója Katonánál i. h. 702. l. Illust. D. Comes priusquam ad

tractatum pacis abscedere debuisset, Trenchinum cum paucis excurrit D. genitrici ac consorti lectissimae atque D. sororibus postremum valedicturus.

ségben a harmadnapos láz mellett oly vértolulás állott be, hogy szemén folyt a vér és látását veszté, miben a drasticus gyógykezelésnek is része lehetett, ámbár gyanúba fogták a fejedelmet is, hogy utolsó vendégsége alkalmával mérgeztette meg,¹ félve a Thurzó által kötendő előnytelen béke-föltételektől.

Ezalatt hazulról is kedvezőtlen híreket vett. Anyja tudósítja, hogy «a kis Örszike beteges nagyon; nincs remény jobb egészségéhez, hacsak az Úristen nem adja, ki a holtakat is megeleveníti»; meg hogy neje, Nyáry Krisztina «tegnap óta kezdi fájlalni gyomrát». Hanem a gyermeknek nagyanyja által előre kijelentett halála nem következett be, míg Nyáry Krisztina gyomorfájását férjéhez Litaváról, október 2-án kelt levelében akként magyarázza, «hogy a gyermeket pár nap előtt, Sz. Mihály napja táján megérezte».²

Thurzó Imre is súlyos állapota daczára erőt vett magán. Folytatta útját a békeértekezlethez; október 7-én Ravensburgba megérkezett; a császári hadseregnek eléje ment vezérei fogadták. Másnap megérkeztek Nikolsburgból az ellenfél követei is: Pázmány, Colalto és Eszterházy Miklós. A következő napokon egymást kölcsönösen látogatva, megkezdődtek az előértekezletek a nikolsburgi békekötéshez, miközben a két hadsereg, egyfelől Bethlené, másfelől Ferdinándé, a háttérben állottak.

De néhány nappal azután, hogy az értekezletek megindulának, Thurzó Imre október 19-én reggel öt órakor elhunyt. Mellette volt titkára, Závodszy, naplójában halálát körülményesen előadja, mondván: «Az élete tavaszának virágában levő, alig huszonhárom évet élt, páratlan éles elméjű, isteni szellemű és lelkű ifju, hasonló

¹ ZÁVODSZKY naplója i. h. 702. l. — BÉL., Adparatus, 377. l. Notit. i. 247. l. s ugyanott Árvavára leírása xxii. §.

² L. kiadatlan eredeti levelét az árvavári levéltárban N. csomag, 130. sz.

a gyertyához, másoknak szolgálva, magát fölemészelve, nyugottan és ájtatosan, váratlanul kimult, ismételve, úgymond, e szokat: *Én igaz és tiszta ágostai vallású vagyok*.*

Thurzónak «hirtelen és véletlen ez világból való kimúlása», mint Bethlen fejedelem levelében írja, anyját és nejét villámként sújthatta. De neje az Istenben megnyugvó kedély megadásával írta be naplójának tisztán hagyott azon levelére, melyen házassága napja volt följegyezve a következő sorokat: «Az én szerelmes uramat szöllította ki Isten ez világból októbernek 19. napján reggel. Én pedig maradtam nehezkémmel és kilencz hónapos lyánkámmal. Volt pedig szegény szerelmes uramnak temetése az 1622. esztendőben, januáriusnak 19. napján Árva várában». Az elhunyt testét még októberben Litava várába, neje lakába vitték, hol az januárius közepéig a nagy terebben maradt kiterítve, míg a kor szokása szerint a gyászpompá hónapokon által készült. Ekkor a gyászoló rokonok, barátok és küldöttek kíséretében Árva várába vitétt, hol kesergő anyja és neje jelenlétében a kápolna sírboltjába eltemettetett. Ravatalára Závodszy készített a kor szokása szerint hangzatos, de dagályosan üres sír-íratot.

Nyáry Krisztina, az özvegyen maradt ifjú nő, ki három évi házassága alatt alig élt néhány hónapot férjével, most még szomorúbb sorsnak nézett eléje.

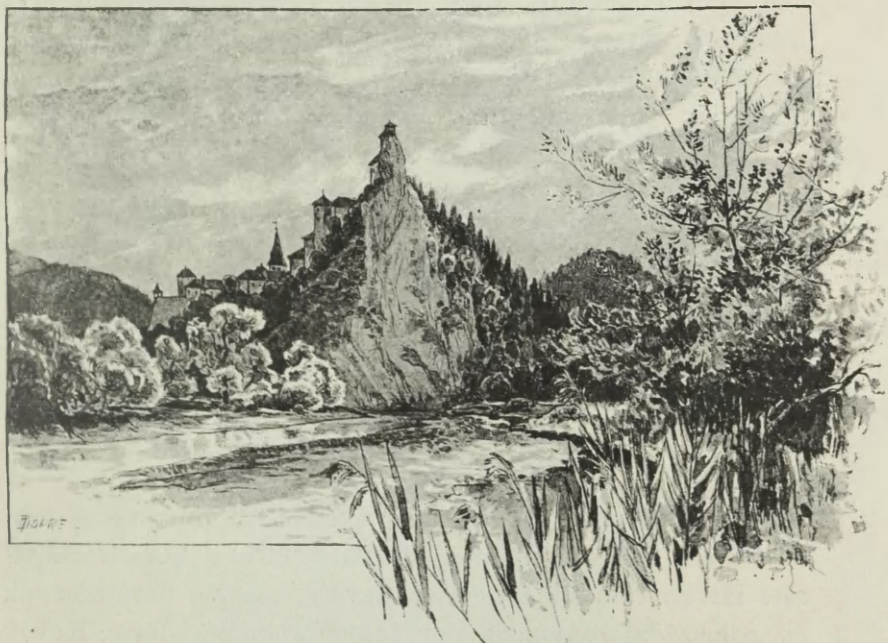
Czobor Erzsébet eddig se nézte kedvező szemmel a gyöngé asszonyt, ki elhunyt fia helyébe nem adott a családnak fiörököst, — most a család birtokát és öröksége uralmát magához ragadta. Hogy ezt annál merészebben tehesse, megválasztatta magát — a mi történelmünkben a legritkább esetek egyike — Árva vármegye főispánjának.

Egyelőre ugyan inkább várakozó állást foglalt el menye

* ZÁVODSZKY naplója, i. h. 708. l.

kösönnetemet arijaj szeresemet ajánlom a dicső fiam jően
 sokjoral aijonughe ermostamj vgeueteke teje serene
 ve ede fiam az megjenned jik leveled bylleten
 boji bat lovat kvlyjek oda penecken clevoren
 onert arnyjan bat lovat erret kvldom meraz
 toki ienjnernek banem ot az jüve vadnak az v
 amlovajval ejit az sora bekercebanjant kvltetek
 az sijnegy maaj volakralam panasokodunk by
 az o felege solhaj nyrd ejs (zofordan ukarnak
 ley dot kj elvel tovab ukarnak megj renyk parj
 brak by falrk w ba oh samolan saluakrajok
 el jvstevuk jorolna o felege eljben adijary az
 vrvaz badugjanak boji falrkva rendeluck yk
 et ne lenenak ejbelen sokan ottan az hie o felege
 az ny samvukra engedene tjvanak boji az o felege
 samora valo lovokrakji fardakbojanak mer
 nem tvdnak melj fele lakadny az svykajookatji oda
 kvstem ejim jrenj jerenenakji jstam nyjt byj
 o vrvaz badugja talan az fejedelenckvlyjel
 vgyrbetji o kvlyckvly jel banjeji maide jve
 arnyjan wonj jteenek sala jo vgyben vgyon
 el az doktor orvgyaral el ne bolom byj dot
 for vram obvgyon bekenen cas fiam
 bekedvnyck jteena vgyon ejvgykenen jotvnen
 ek leltet közet boji jo sereneis vgyelyjen
 er jvlteteknek kvlyckvly jel zohion vrvan
 jvlyckvly jel nyjan Anno 1620
 joakomvajad nyjel
 (zobor) frukvly jel

irányában, kit férje várandó állapotban hagyott hátra. Nyáry Krisztina azonban 1622. április 25-én ismét csak leánykát szült anyósának és úgylátszik, magának is nem nagy meglepődésére. Ezt jegyezte be ismét naplójába: «Az én szerelmes gróf Thurzó Christinámot adta Isten ez világra az 1622. esztendőben 25. napján aprelisnak, úgymint nagy-

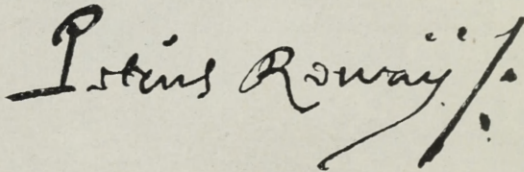
17. ÁRVA VÁRA.

pínteken. Melyet éltesen az Úristen szent nevének dicséretire és nekünk örömeinkre *az igaz hitben* sok esztendeig.»

Utóbbi ohajtása, hogy az igaz hitben neveli gyermekét, most, férje a protestantismus főszlopa kidőlte után, még határozottabban mutatkozik, mint első gyermeke születésénél tett följegyzésében. Csakhogy anyósa nélkül számított. Nem a család örökösének özvegye, hanem anyja lépett a családi vagyon teljes birtokába. Nyáry Krisztina

anyósa, sógornői és sógorai által mellőzve, a zord litavai és hricsói szikla-várlakokra volt visszaszorítva. Anyósa nemcsak átvette a birtokot, Árvavárát s a főispánságot; hanem megfosztotta az özvegyet saját gyermekétől, letartóztatta nászajándékait, sőt még hozományát is. E kínos helyzetben is megadással és szeliden viselte keserves özvegyességét Nyáry Krisztina. Folyvást igyekezett anyósa hajlamát megnyerni, ezért annak vallása iránt kiméletet mutatott, sőt rokonszenvet is látszott színelni, mert a lutherfelekezeti papok nemcsak anyósának, hanem neki is felajánlák vallásos irataik, imádságos könyveik kiadását.¹

De végre is az állapot anyósával szemben tarthatatlanná lett. Nyáry Krisztina kénytelen volt oda hagyni anyósát és gyermekeit is, kiket az kiadni vonakodott, és

16. RÉVAY PÉTER ALÁÍRÁSA.

visszavonult saját birtokára, anyjához Szomolányba. Fájdalmasan, de egyúttal megadással viselte a sors e csapását. Híven tükrözi ezt vissza levele, melyet barátnőjének és szomszédasszonyának Forgách Máriának írt férje, Révay Péter, halála alkalmából.² Ebben a többi közt írja:

¹ Mihalykó János, az eperjesi magyar ecclesiának lelki pásztorja, ki akkor Klöss Jakab bártfai nyomdáját sűrűn foglalkoztatta fordításaival, Nyáry Krisztinának ajánlotta volt: «Keresztényi istenes és ájtatos imádságok, ez mostani nyomorult és veszedelmes időkben minden keresztény és istenfélő embernek felette igen szükségesek és hasznosak» című könyvét. Érdekes, hogy e lutheranus imakönyv későbbi 1639., 1640. és 1642. kiadásai is Nyáry Krisztinának, midőn

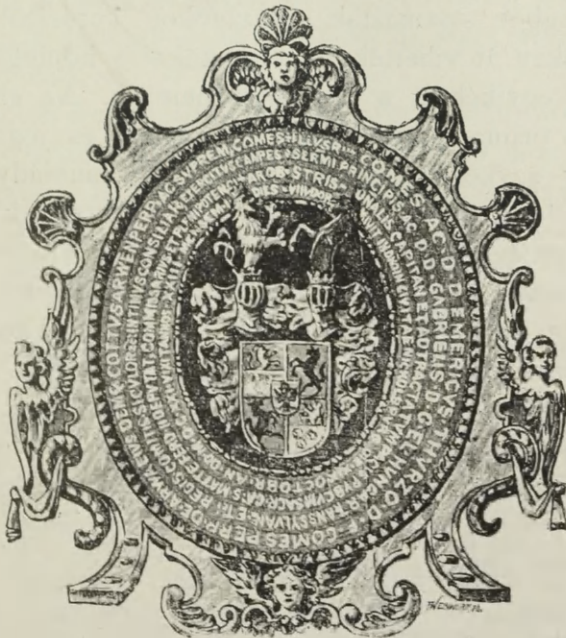
ez már rég megtért a kath. hitre, sőt még halála után is ajánlatával jelent meg. Nyáry Krisztina a protestantismus iránti ellenszenvével ugyan nem tett érdemeket erre a tisztességre; de hogy anyósa kedvében járjon, elvállalta azt. Úgy látszik, protestans predicatiókra is eljárt, mert a hricsói pap betegségéről értesítvén anyósát, hozzá teszi: «Talán már meg is halt. Bizony kár érte, mert jó predicator vala szegény».

² A Nyáry és Révay birtok több he-

«Az Kegyelmed levelét nekem, szerelmes asszonyom, megadák, melyből az Kegyelmed keserüségét szívemnek fájdalomával vettem, tudván magamról is az özvegységnek gondos, bús, bánatos és gyámoltalan állapotját. De mint-hogy az Úristennek ez volt elvégzett szent akaratja, hogy szerelmes urát a szomorú halál által Kegyelmedtől elválaszsa, keserüségében Kegyelmed, szerelmes asszonyom, magát megmérsékelje, holott azzal Kegyelmed szegény idvezült urának nem használhat, de magának árthat, és kicsoda az, a ki az Istennek akaratját megmásoltathassa? Kegyelmed is azért csak békével és hálaadással szenvedje ő szent felségének ez súlyos körösztjét is . . .»

lyütt határos, másutt közös volt, mint például Thuróciban, Szucsánban, hol egymás mellett voltak házaik. Révay Péter temetése pompájából maig is bir-

juk még a hosszú gyász és dicsbeszédék példányait, melyeket a Luther vallásfelekezete predicatorai, köztök Hrabecz Rafael Turócz-Szent-Mártonban tartott.

17. THURZÓ CZÍMERE.

20. RÉSZLET A BITTSEI PALOTÁRÓL.

III.

EZEN elhagyatott állapotában kereste föl az alig húsz éves Nyáry Krisztinát (1624-ben) Esterházy Miklós, hogy a protestantismus vezérférfiának özvegyét a kath. párt vezérének nejévé tegye.

Esterházy Miklós ős és nagy nemzetségének közepsorsú házból való gyermeke volt.* Ösei régi törzsökös nemzetségből származtak. Századokon keresztül, számos nemzedéken át vihették föl eredetüket a honfoglaló nemzetségek egyikéhez, a SALAMON nemhez. Az első foglalási «ius primæ occupationis» ős czímen és jogn tartották még egykori birtokaik végső apró maradványait a XVI. században is, midőn Miklós született, ki a rája maradt utolsó ősi házhelyről a nádorságig és grófi méltóságig vitte föl családját, és oly fejedelmi uradalmakra tett szert, minőkkel honfoglaló nemzetsége összes dús ágaiban sem birt soha.

De a mint a nemzetség javai fogytak, ágai elszegényedtek, úgy fogyott és lassan elveszett a nemzetség régi származásának dicsősége, és már csak holmi homályos ha-

* Fáradságot vettem magamnak Esterházy élete és családja nevezetesebb vonásainak tisztázására, összehasonlítva ezeket SZALAY (Esterházy Miklós), TOLDY (Magyar Államférfiak és Irók I. 138. l.), PODHRADCZY (Új M. Muzeum,

1867. 221. l.) és NAGY IVÁN (MO. családai IV. 80. l.) műveivel, ezek nem egy lényeges pontját kellett kiegészítenem, hibáikat kiigazítanom, ellenmondásaikat kiegyeztetnem.

gyomány élhetett arról, hogy az Esterházyak az ősmagyar vagy épen hún vezérektől származnak, de se nemzetségek nevét, sem annak leágazásait nem ismerték többé. És mivel a valót nem tudták, — mint ilyenkor rendszeren történni szokott, — mesékkel és koholmányynyal pótolták.

A főúri, grófi és hercegi magas állás kellékeihez és fényéhez tartozott ugyanis az ősök hosszú és fényes sora; s a hol ez meg nem volt, ott költött leszármaztatással mesterségesen pótolták. Találkozott mindig valamely tudakos író deák vagy udvari káplán, később már irodalmi vagy jogtekintély, ki az ősöket a görögökig vagy épen a bibliai alakokig, a római vagy ősgermán ismert vezérekig, a frankokig vagy hunokig merészen fölvitte kívánság és kereslet szerint. Sőt a jól jutalmazott hizelgés még az óhajást is túlhaladva a törzsfát az özönvíz által termékenyített talajba ültette be és a leszármazást Noeig vitte föl. Aztán versben megénekelte vagy prózában fölpiperázta a légben függő nagy ősök egész sorát, kiket szalmaszállal fűzött egymáshoz.

Hasonlón keletkezett az Esterházy család koholt története az izléstelenül gyártott «Trophæum Domus Estoras» czímű műben. E vaskos kötetet jobbra való nagy költséggel Esterházy Miklósnak fia, Pál nádor gyártatta, ha ugyan nem maga állította össze. Szerinte a családnak Estoras nevű őse Attilán át a bibliai Nimrodig és Noeig viszi föl származását; lefelé Örs vezértől Estorás fiától Miklós nagyatyjáig Benedekig merő koholt személyekkel tölti meg családja ágait. Mindannyit Attilától és Örstől feleségeikkel és gyermekeikkel rézmetszetű ábrákban is adja, melyeknek egyedüli becse, hogy a XVI. és XVII. század magyar viseletét örökítik meg 171 mellékelt táblán. Ezek mindegyikét epigraphicus úgynevezett elogiumok, historiai, természetesen szintén költött commentár és magyar királyok koholt okmányai követik. E származást és

21. A «TROPHAEUM» CZÍMLAPJA.

okmányokat egyszerűen átvették aztán Lipót király adománylevelébe is, melylyel a családot herczegségre emelte, hogy ez által mintegy hitelesítve legyen.

El is hitték ezen, nemcsak a történelem, hanem a józan ész ellen merénylett mesét mindaddig, míg a történelmi kritika a koholmányról a királyi diploma daczára az álarczot le nem rántotta. Pedig ez üres és oktalan koholmánynál a családnak a történelem által kihüvelyezett története, a költeménynél a valóság nemcsak tanulságosabb, hanem érdekesebb is.

A Salamon ős nemzetség, melytől az Esterházy vagyis eredetileg SZERHÁZY család származott, okmányokkal kimutatható nagy jószágokat birt már a XI. században Alsó- és Felső-Csallóközben Pozsony és Komárom közt. A XII. században a Salamon nemzetségbeliek, nevezetesen Mokod és rokonai mint királyi emberek (*homines regii*), szabad vitézlő nemesek (*servientes regii*), mint közispánok, comites és főnökök említettnek itt Komárom vára alatt, az aranyosi és örkényi,* az esztergomi érseki nemesek érsekléli és vajkai, a pozsony-vármegyei vattai és magyarai várjobbágyok földei közt messze és mindenfelé elterülve. Ama hosszú földterület Felső-Csallóközben, mely mintegy Vásáruttól és Kürttől kezdve a Kis-Dunaág mentében, Vattáig és Magyarig felnyulik, volt a Salamonok egyik ősi fészke.

Ma néptelenebb és lakatlanabb ez árvízjárta földterület számos kisebb-nagyobb szigetével; de akkor amily kietlen és mocsáros, oly alkalmas volt tág legelőivel és nagy kaszálóival a baromtenyésztésre és biztos lakhelyül szolgált a hadak támadásai ellen, mert a magas fenyrű mocsáron és számos vízéren keresztül nem egykönnyen gázolhatott át a portyázó ellenhad. Itt állottak a család Salamon

* L. IPOLYI, Magyarország, XIII. századi helyirata. Új M. Muzeum, 1859.

és Vatta nevű székhelyei. A Salamon nevű helységnek ma már csak az okmányokból ismerjük létezését, míg Vatta nevű helységek: Bél-Vatta és Vájás-Vatta¹ neveik helyes jelentését veszítve, Bevatta és Vajasvatta nevek alatt, mint kicsi helységek maig fönállanak.

De a Csallóköz egykor dús szigete, «Aranykertje», mint hajdan nevezték, hol a tündérek és vízi sellők aranyat szórva jártak át Macskaréven, mint a rege szól, és hol valósággal dús mennyiségben mosták egykor a Duna partjain az azóta megfogyott arany fővenyt, — elszaporodott nemessége és várjobbágysai miatt elszegényedve, szűk lehetett az ős nemzetségek elágazott ivadékaik számára.

A Salamon nemzetség tehetősebb ágai azért korán átszarmaztak innen a Dunántúlra, Veszprémbe, Sopronyba, Vasba és Esztergomba, hol már a XIII. században találjuk a Salamon nemzetség jobb módú ágait újabb székhelyeiken: Salamonfalván és Salamonvárt, míg a Csallóközben maradt ág mindinkább megfogyott.²

A XIII. század elején a pozsonyi vár jobbágysai nyíltan megtámadták a Salamon nemzetség egyes birtokait, nevezetesen a Vatta és Salamon helységek melletti Általutja földjének egy részét, állítván, hogy azt a Salamon nemzetség a várjobbágysok birtokából foglalta el. Az ügy a királyi

¹ Vájás-nak neveztettek a régi víz-medrek és csatornák. Többire lásd az általam összeállított következő okmányokat: FEJÉR, CD. II. 228. I. III. II. 98. — IV/I. 149. — VII. II. 24. — *Hazai Okmánytár*, III. 19. 400. — Helyesen vonatkoztatja a Hazai Oklevéltár (kiadja a Magyar. Tört. Társulat, 108. lap) egy 1283-ról szóló pozsonymegyei vattai okmányát névjegyzékében e Salamon nemzetségre,

² Hogy ezen dunán-túli Salamon, Salamonváry, Salamonfay családok egy törzsből származtak a pozsonyi csallóközi Salamon nemzetséggel, tanúsítja az,

hogy még 1402-ben is a veszprémi Salamonfay ág, s a pozsonyi vattai Salamonok egymást öröklék. L. *Hazai Okmánytár*, III. 259. A Salamon-család ezen ágaira nézve l. 1242-ből FEJÉR, CD. XIII. 250. De genere et villa Salamon, Ponsa, Miklós stb. 1282. u. o. X/III. 266. De villa Salamon. — 1302. és 1314. u. o. VIII. VI. 1. és 131. Ladislaus filius comitis de villa Salamon stb. 1346. u. o. IX. I. — 1436. Nobiles de Salamon. 1397. u. o. X. VIII. 429. — 1412. u. o. X/V. 857. — 1379. — *Hazai Okmánytár*, III. 206. és 1402. u. o. 259.

udvar bírósága elé került. Mindakét rész feles tanuk esküjével bizonyította igazát. A rendes birói uton tehát az ügyet elintézni nem lehetvén, a király és ország nagyjai tanácsában istenitéletet, döntő párbajt rendeltek el. A két fél, a panaszos várjobbágyok és a jogukat védő Salamoniak részéről egy-egy szűzbajnoknak, kik még párbajt nem víttak volt, kellett a sorompó elé állania, s ott a király és udvara előtt megvívnia. Erős küzdelem, ismételt összetűzés után a várjobbágyok bajnoka leveretett, és a Salamoniak győztes joga ünnepélyesen kiállított királyi okmányba foglaltatott és kiadatott.¹

E kedvező ítélet idején Általutja földje képezte a nemzetség egyik ágának végső birtokát; rajta is megosztozott ez ág két testvérgyermeké: Illés és Péter. Illésnek jutott az általut által kettészelt birtok felső része, melyen Illés házat építvén, keletkezett Illés-Háza, a hely, melytől a Salamon nembeli Illésházy család vette nevét; míg az alsó rész, mely a másik testvérnek Péternek jutott, s a rajta állott szerháztól Szerháznak vagy Esterháznak² neveztetett, a Szerházy vagy Esterházy családnak kölcsönözte nevét. Itt e szűk, kis fészekben, a Csallóköznek egyik szélső zugában, a Kis-Dunaág kanyarúlatát által képezett félszigetszerű öbölben keletkezett az országnak a Salamon nemből való két hatalmas családja, az Illésházyak és Eszterházyak. Mindkettő fejedelmi vagyonra téve szert s a főuraság legmagasabb fokára, a nádorságig emelkedvén, a nemzet sorsára nem egyszer döntő befolyással volt.

A Salamon nemzetség azonban mindinkább megszorult szűkülő kis birtokain. A xiv. század elején (1324.) ügyesperes követeléseik fejében kénytelenek az Olgvay családnak átengedni az Atkár folyón túl Ilka (ma Jóka) és Lég

¹ FEJÉR, CD. IV/I. 149. 1.

² FEJÉR, CD. VII. III. 25. — A Magy. Akadémia Nagy Szótára (I. e szók alatt) a *szerha* és *cszterha* egyjelentésű; mindkettő a házfedél eresztét jelenti.

közötti birtokaikat s e század vége felé, zálogba kénytelenek adni más részbirtokaikat.*

A Salamon nemzetség szerencséje és vagyona fogytával így szállott alá. Köznemesekké lőnek, és mint ilyenek alig voltak képesek családokat a várjobbágyi nemességen felül tartani. A régi családok, valamint nagy nemzetségeink közös sorsa elérte őket. Majd hanyatlanak, majd emelkednek, a szerint amint szaporodó ivadékaik folytonos osztálya által birtokukban megfogyva elszegényednek, vagy újra vagyonosodva a törzsi és ági örökösödés által, vagy vitézi közszolgálatért vagy főpapságtól nyert adományok által gazdagodva ismét emelkednek.

Nálunk a főnemesség, a honfoglaló vagy a királyi dúsabb adományok által fölgazdagodott oligarchia így vegyült el és szállott le rendszeren a köznemességig; így tűnt el sok régi nemzetségünk a nemzet életéből és történetéből. A megmaradt családok lehanyatlottak, kimerülve viszontagságteljes rövidebb-hosszabb korszakok alatt. Az előkelő, törzsökös és nemzeti, vitézlő és nemes főurak ivadékaik elvegyültek észrevétlenül a közép és elparasztosodó kis nemességgel, vagy épen a köznéppel, anélkül hogy a történelem észrevette volna a pillanatot, melyben az átalakulás végbe ment, mert a processus ha természetes és folytonos, de egyuttal lassú volt.

Ez által képződött azonban egyszersmind a köznemességben erős középrendünk. Leszállva bár a nagyobb befolyás és hatalom polczáról és kifogyva vagyonából, megtartotta nagy részt multja, joga és szabadsága emlékét, sőt gyakorlatát. Valahányszor akár az oligarchia, akár a karhatalom részéről nagyobb elnyomatás fenyegette, felkelt és folytonosan küzdött jogáért és befolyásaért, — a hagyományos ősi jogért, s a «szent királyok által nyert szabad-

* *Anjoukori Okmánytár*, II. 141. — FEJÉR, CD. X'III. 186.

ságaiért.» Míg másfelől a néppel elvegyült földmivelő nemesség adhatta magyar népünknek azon méltóságos önérzetet, mely által törzsökös köznépünk más népek fölé emelkedik.

Ez tartotta fel a nemzet fő és kis nemessége közt folyvást az egyensúlyt, s azzal a nemzeti közszabadságot is; ez okozhatta, hogy egyrészt a nemzet alkotmányos érzületét élénken föntartá, míg aristokratiánk soha se lehetett teljesen oligarchiává. Ellenkezőleg ez által lőn eredetileg aristokrata nemességünk demokratikussá és nemességi demokratiánk aristokratikussá. Hosszabb időre egyik sem tudta a másik nélkül az uralmat és befolyást kizárólag föntartani; annál kevésbé volt képes aristokratiánk erősebb zárt testületté, kasztvá csontosodni. Nálunk nem lehet szó ezeréves törzsökös főurakról, legfőlebb egy-két száz éves aristokratiáról. Az európai divat szerinti bárói és grófi címeket nyerő s öröklő aristokratiánk nekünk sajátlag soha sem volt; és aristokratiánk a xvi. és xvii. században kezdődik jóformán, s néhány családot kivéve, a legtöbb csak a múlt századból való. Főuraink a régi nagyságosok családjából csak addig voltak főurak és tarthattak arra igényt, a meddig vagyonuk és hatalmuk valóságban főurakká tette őket és főuraságukat föntarthaták. A mai mágnási családok közt kevés maradt ezekből, még kevesebb az ősi törzsökös vezéri és honfoglaló nemzetségekből. Oly kizárólag származási aristokratiánk, mint a francia keresztes vitézek ivadékai, az angol-normann baronettek utódai, vagy a német és olasz fejedelmi családok; de csak oly sok százados dynasták is, mint az osztrák Schwarzenbergék vagy Liechtensteinok, nálunk a köznemességgel szemben nem képződhettek egyenes leszármazási és örökségi úton.

Kevés családunk van, mely mai nevét és leszármazását szakadatlanul, hiteles okmányokkal kimutatni képes volna. Ellenben akárhány van olyan, mely kétségtelenül ős, tör-

zsökös, honfoglaló nemzetségből származik, és még azon a helyen is bir és lakik, melyet ősei megszállottak. De mindannyi eredeti családi nevét is többnyire elvesztve, ősei javaiban megfogyva, főuraságából rég kiesett s ennek még emlékét is feledé, majd később újra fölemelkedett. Sokszor új néven, új czímen, új birtokon jóval magasabbra jutott, mint hajdan honfoglaló vezéri vagy törzsfőnöki és főúri ősei állottak.

Ime, a legérdekesebb legvilágosabb példák egyike erre a törzsökös és honfoglaló Salamon nemzetség, az Illésházy és Esterházy utódokban. Miután e Salamon nemzetségnek a Salamonvári és Salamonfalvi főúri családokban csillaga és szerencséje letünék és a középnemességbe elvegyüle, egyszerre csak ismét föltünik az ivadékaiban, és új néven a közszolgálatban fölemelkedik a főuraságra.

Az elszegényedés vitte kétségtelenül az önérzetesb és öntudatosb ivadékot az alsóbb, közszolgálati keresetre. Ezt kísérlették meg a Salamon-nemzetségi Illésháztyak és Esterházyak is. A xv. században előfordul Esterházy Bálint, e kor tanultságának színvonalán, mint literatus vagyis deák, azaz tanult hivatalnok, írástudó ügyvivő, ki a pozsonyi káptalan előtt 1436-ban megjelen ama fraknoi grófság ügyviselőjekép, melyet utóbb Esterházy Miklós megszerzett és mely a család egyik ágának grófsága lön. — Ugyanekkor Esterházy Bálint testvére, András czímeres levelet nyert, valamint hogy ez időtájt számos régi magyar család ivadékait, kik Zsigmond királynak, a magyar érsekeknek és püspököknek kíséretében a constanzi és baseli zsinatokon tartózkodván, a külföldi lovagokhoz hasonló kitüntetés érte, hogy azt (a czímer) az ünnepélyeknél és lovagjátékoknál pajzsaiak és zászlaik diszével viselhessék. Nyilvánvaló, hogy a nevezett Esterházy András és fiai a király vagy főpapjai szolgálatában, mint lovas vitézek foglódttak.

Hasonlóképen kezd emelkedni a nemzetség másik ága is a xv. században. Illésházi Illés Mátyás e század végén a gyulafehérvári nagyprépostságra jutott. Illésházán a családnak várdaszerű kastélya emelkedik immár;¹ melléje Mátyás prépost az akkori késő-gót izlésben templomot épített. Fönmaradt régi szentélyében látható maig is vörös márvány sírlapja, melyen alakja dombor műben kivésve, főpapi öltönyben tünteti képét elő. Unokaöcscsének Illés Tamásnak, Pozsony vármegye alispánjának fia, Illésházy István nádor és ennek nővére, Esterházy Miklós nádornak anyja, Illésházy Zsófia itt született, mint atyjok, Tamás, könyvében följegyezte. Illésházy István, előbb a hős Pálffy Miklós egyik hadnagya e kis fészekből vitte tehát a nádorságig, míg kettős házassága által előbb valamely Dersffy leánynyal, aztán Pálffy Katával, gr. Pálffy Miklósnak Fugger leánytól való dús leányával megalapította családja nagy gazdagságát.

Követte ebben hiven unokaöcscse, Esterházy Miklós. Nagyatya, Szerházy Benedek a szűk ősi fészekből átszállott a szomszéd Mátyús-földre és nőül vette Galántán Bessenyei Ilonát, mi által galántai közbirtokossá lett. Felszedve magát neje öröksége, birtokzálogok, peres foglalatások és magtalanul kihalt családok javaira szerzett adományok által, a család ekkor, a xvi. században fölvette a «galántai» előnevet, melylyel addig e hely régibb családai, a Baloghok és Feketék éltek volt.² — Benedek fia és Miklós nádor atyja, Ferencz, már felváltva hol Szerházynek, hol — és túlnyomólag — Eszterháznak írja nevét.³

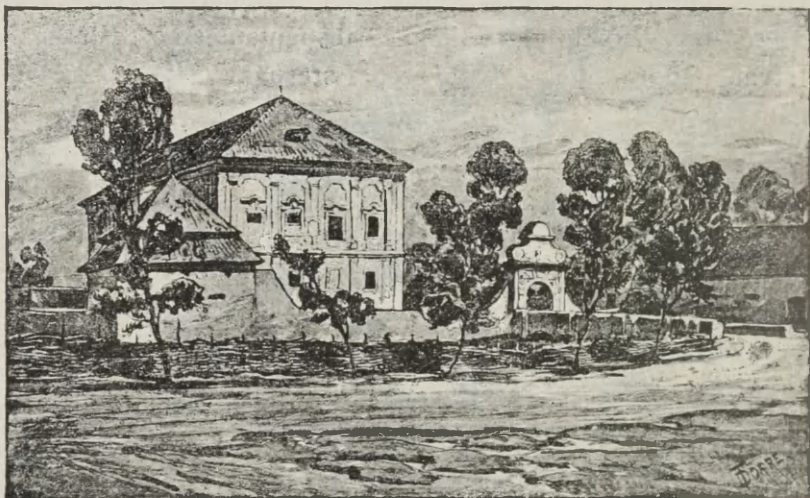
¹ IPOLYI, Magyar Műemlékek. Csalólóköz. (Külön lenyomat az Archæologiai Közleményekből, 99. l.)

² Az Eszterházy családnak E. Dánieltől származó ága levéltárában (a M. N. Muzeumban) már 1581 körül számos peres és zálogos, valamint adományos

okmányok szólnak a család itteni új birtok-szerzeményeiről.

³ Ezekben Eszterhas Ferencz, sajátlag Franciscus Eszterhas áll latinul a magyar leveleken is. Lehet, hogy ezen szóból gyártották utóbb a semmitmondó, de előkelőnek tartott ESTORÁS nevet,

Ferencz, mint önmaga írja, egész életén át «szegény legény» volt, de mindinkább kitűnt. Kezdetben Veráncz esztergami érsek udvarában és hadi népe közt szolgált mint hadnagy, majd udvarnoka lett és conventiót huzott. Az érsek halála után a hős Pálffy Miklós pozsonyi főispán és főkapitány hadnagvai és alvezérei egyike s egyszersmind Pozsony vármegye alispánja volt. Együtt szolgáltván Pálffy-

22. GALANTHAI KASTÉLY.

nál Illésházy Istvánnal, nőül vette ennek testvérét, Zsófiát. Értelmes és tekintélyes ember vala, mint levelei s alispáni hivatalos eljárásai tanúsítják. De szerencséje mindvégig szegény volt. Szolgálatai fejében ismételve a főurakhoz folyamodik segélyért. Verancsics érsektől haszonbérbe kapja az egyházi tizedet; oly vállalat, mely mellett akkor több előkelő család meggazdagodott. Eszterházy ez se segített. 1585-ben mint alispán írja a főúri Révay Mihálynak: «Nem

mely csakhamar elvesztette keletét az Eszterházy név mellett, hasonlóképp ki-múlt a divatból a Szerházy név is. Lásd több levelét 1581-ből br. Révay levél-

tárában Kis-Selmeczen és Veráncz ud-vartartása följegyzéseiben (KOLLER, Hist. Eppatus Quinqueecl. VI. 279. l.).

szégyenlem kérnem Nagyságodtól, hogy Nagyságod segítsen meg valami rozsszal, ha már buzával nem lehet; ha Isten éltet, megszolgálom», mert neki — ugymond — «se buzája, sem egyéb élete.» Máskor meg azt írja, hogy mint ilyen «szegény legény amiben szolgálni tudok, Nagyságod parancsoljon, én szolgálni akarok.» Azonban e szegénysége és szolgálati készsége nem csökkenté emelkedett önérzetét, nem előkelő viszonyait és összeköttetéseit. A már hatalmassá lett Illésházy István nemcsak sógora volt, hanem, maga gyermektelen lévén, Esterházy Ferencznek testvérétől Illésházy Zsófiától való gyermekeiről is gondoskodott; többet magához véve nevelt és jobb sorsba segített. Így Esterházy Ferencznek egyik leányát a gazdag Révay Mártonhoz adta nőül.

Már ekkor Ferencz öregebb, elsőszülött leánya Magdolna is férjnél volt előkelő és gazdagabb férfiúnál, Kubinyi László befolyásos kamara-tanácsosnál Galántán.¹

1582. április 8-án született Esterházy Ferencznek, Illésházy Zsófiától fia Miklós, a jövődő nádor,² a tizenhárom élő gyermekkel megáldott szegény családnak tizedik szülötte. Már kiskorában legidősb testvérének férje, Kubinyi László vette házához nevelésbe.

Kubinyi László családja katolikus volt, ezen felül az egyháziakhoz nagyon szított. Atyja, Kristóf, Veráncz érseknek meghitt, kedves embere. Így tehát Esterházy Miklós gyermekkorától a katolikus vallásban nevelkedett, noha atyja és családja a hitújítás erős és határozott híve lévén, születésére protestáns volt. Kubinyi László adta

¹ Itt látható maig Kubinyi Lászlónak a kath. egyházban síremléke, melynek vörös márvány lapján domborműben kivéssett képe mutatja tisztas alakját hosszú, zsinóros magyar mentében és dolmányban, melynek a régi román izlésű templomból a jelenlegi egyházba, mely a múlt században az Eszterházyak által

építtetett, áttételekor kitöredezett köriratán még neve és címei olvashatók. L. ábráját IPOLYI, Kubinyi László szobra. Magyarország képekben, 1867. 133. l.)

² L. Eszterházy-család származása, br. Révay Ferencztől. Új M. Muzeum, 1859. 357. l.

Miklóst iskolába is, Nagy-Szombatba az akkori káptalani tanodába.

Ez időben vette Kubinyi László mint kamarai tanácsos Rudolf király parancsát, hogy a Draskovics bíboros kalocsai érsek által Magyarországra visszahozott Jézus-társasági atyákat a turóczi prépostság birtokába bevezesse és

23. KUBINYI LÁSZLÓ.

védelmezze Turóczban és Sellyén. Az atyák elhelyezkedve, előbb turóczi székhelyökön, majd később Sellyén is nyitottak alsóbb tanodákat. A sellyei gymnasium már a xv. század végén s a xvi. elején nagyobb virágzásnak, s a vidék különböző vallású nemes ifjúsága részéről is sűrű látogatásnak örvendett. Esterházy Miklós is itt, Galánta szomszédságában folytatta Nagy-Szombatban megkezdett iskoláit és végezte be a gymnasiumi tanfolyamot.* Sellyén erősödött meg Esterházy Miklós annyira a katolikus hitben, hogy tizennyolcz

éves korában (1600) elhagyva a protestantismust, megtért a katholicizmusra.

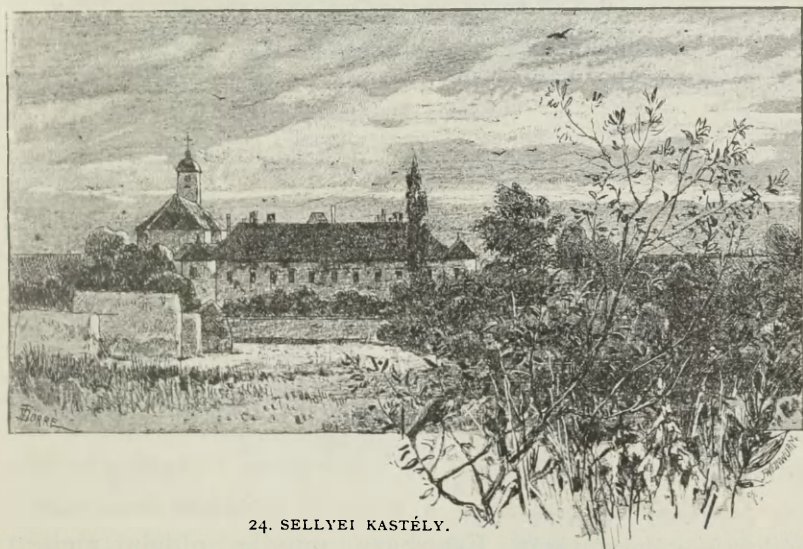
Áttérése családjában nagy visszatetszést, sőt botrányt keltett. Atyja, testvérei és rokonai, az Esterházyak és Illésházyak mind közönségesen erősen szítottak a hitújításnak régibb felekezetéhez, a lutherihez. Miklós legidősb

* Ez fejti meg Szalay, Toldy és Podhraczký egymástól eltérő vagy hiányos adatait, melyek szerint az ifjú Esterházy Miklóst majd Nagy-Szombat-

ban a jezsuitáknál, hol ezeknek akkor házok sem voltak, majd a káptalani tanodában, majd a jezsuitáknál Sellyén járatják iskolában.

testvére, Tamás hitfelekezetének mérvadó tekintélye is volt, a miért Miklós megtérése kivált őt sértette. Ő vállalkozott tehát ezen a családon ejtett — mint hivé — szégyen megtorlására, nemcsak Miklóson, hanem azokon is, kik mögötte állhattak: Forgách püspökön és Pázmányon különösen, a jezsuitákon és katolikusokon általában.

Esterházy Tamás erre nézve közösen fűtta a követ a szomszéd szeredi prédikátorral, Kürti Istvánnal, ki a

24. SELLYEI KASTÉLY.

csallóközi Kürt helységből, az Esterházyak ősi fészke mellől származván, régi ismerője lehetett e családnak. Akár hogy neszt vették Miklós megtérési készülődésének, és őt e szándékától elvonni, eltántorítani törekedtek; akár hogy a bevégzett tényt megtorolni és jóvá tenni igyekeztek: szövetkeztek Hunnius Egyed híres protestáns tanár elterjedt német művének fordítására és kiadására. Hunnius műve Németországban akkor a protestánsoknál nagy jelentőségnek örvendett, s épen azon részében védte a hitújítást, mely a katolikus egyházat leghevesebben tá-

madta meg; a hitújítás lutheri tanait régieknek, Luther előttieknek igyekezővén bebizonyítani.

Ez irányban Hunnius műve* a főiratok egyike volt. Ennek magyar fordítása és kiadása — azt vélték — nagy és erős vágást fog ejteni katolikus ellenfeleiken. Ajánlva volt a mű a hatalmas rokonnak, Illésházy Istvánnak és nejének, kik Miklós unokájok megtérése által szintén megszégyenítve érezték magokat. A kiadás költségeit tehát ők szolgáltatták, mire a könyv 1601-ben Nádasdy Ferencz sárvári nyomdájában adatott ki.

Hunnius magyar kiadása által Pázmány Péter érintve és kihíva érezhette magát, ki nyilván Esterházy Miklós megtérése mögött állott. Nem is késett a kihívásra megfelelni.

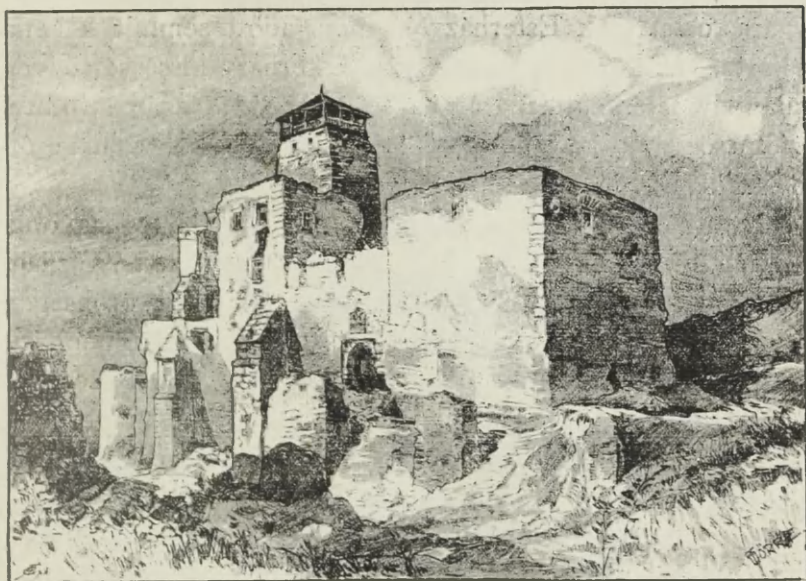
Esterházy Miklós megtérése által szakítva családjával kénytelen volt elhagyni az atyai házat. Nagybátyja Illésházy István azonban nem hagyott föl reményével, hogy visszatéríti. Ismerve unoka-öccse tehetségét és képességét szolgálatába fogadta, s mind fontosabb ügyekkel bizta meg épen akkor, midőn hányatott élete legnevezetesebb fordulatait élte: száműzetését és visszajövet előkelő pártállását Bocskay felkelésében s a bécsi békekötésben, végre nádorrá választatását. Esterházy mindig oldala mellett volt, és legmeghittebb ügyeiben, követségeiben járt el.

Az elaggott és gyermektelen Illésházy akkor élte alkonyán őt kívánta nagy birtoka egyik örökösévé tenni. Megígérte neki Trencsény vára birtokát; csak a feltételt kötötte hozzá, hogy visszatér a protestantismusra. De Esterházy Miklós erős vallási meggyőződésén épen úgy meg-

* Az igaz Anyaszentegyházról s ennek fejről, Krisztusról. Ismeg az római anyaszentegyházról s ennek fejről, a római pápáról való articululus kérdésekkel és feleletekkel, az próféták és apostolok írásából kiszedett s a mostani és régi

pápa székét oltalmazóknak hiában való írásai és argumentumai refutáltatnak és meghamisítottatnak. Iratott Aegidius Hunnius által. Szabó, Régi Magyar könyvtár. 174. l.

törött nagybátyjának dús vagyonnal kecsegtető ígérete, mint testvérbátyjának, Tamásnak irodalmi támadása, s atyjának átka és kitagadása. Csak úgy ott hagyta nagybátyja fényes várát és udvarát, valamint atya szegény házát és örökségét. Elment más szolgálatot keresni, egy más távoli

25. TRENCSÉN FELSŐ VÁRA.

rokonnál Mágócsy Ferencznél, ki akkor az ország egyik nagya és legdúsabb főura volt, egyébként szintén a hit-újítás hive.

Mágócsy azonban rövid időn meghalt; gyermektelenül maradt ifjú özvegye pedig azonnal feleségül ment az époly deli és tehetséges, mint derék és lovagias, noha szegény, de rokon ifjúhoz. A természet Esterházy Miklóst dúsán megáldotta volt adományaival: nagy észbeli tehetsége, erős akarata mellett szép, kifejezésteljes arczczal és délczeg termettel. Ábrázatán lelke egész erélye tükröződött, melyet erős s élesen kiálló állkapcsa, kissé előre duzzadt és fölvetett ajka még inkább emelt, az akarat

amaz erejét fejezve ki, mely a nagy siker vagy nagy bukás föltételét hordja magában. Lehet, hogy úrnőjére épen ezen testi és erkölcsi tulajdonai voltak hatással, hogy őt, az erélyes ifjút kívánta meg férjül. Mert egy jellemző hagyomány szerint önmaga kérte volna őt meg. Az újévi ajándékok kiosztásánál szolgálait és tisztjeit mind bőven megajándékozta, csak Esterháznak nem adott semmit, hanem fölhitta, válaszszon ő, a mit kíván. Esterházy kissé sértődve, valamely jelentéktelen tárgyat szemelt ki magának, mire az ifjú özvegy, karjaiba esve, kérdezte, nem választaná-e őt feleségül?*

Esterházy e napon Magyarország egyik legnagyobb kincsét nyerte el. Mágócsy Ferencz özvegye a dúsgazdag Dersffy Orsolya volt. Birtokában nagy, ősi házak örökségei egyesültek. Anyja Császár Orsolya, Oláh érseknek unokája és Császár Miklósnak Frangepán Annától való leánya után örökölte ezek nagy vagyonát, Zólyom és Dobrona, Vág-Ujhely és Zsolna, Lanzasér és Lakompak, Lindva és Kis-Marton várait és uradalmait. Férje, Mágócsy után a hevesi és borsodi kiterjedt javakat, Munkács, Torna és Régecz várait.

Esterházy Miklós, ki úgy távozott néhány év előtt

* A mint híre ment a szegény legény szerencsésjének, egyelőre az mindenütt irigységet és megbotránkozást keltett, s első sorban saját jobb módú és büszke rokonságánál. Nem ismerték még sem ők, sem a világ erényén és szolgálatkészségén kívül más valami érdemét, mely ekkora szerencsére méltóvá tette volna őt. Ángya, Pálffy Kata, immár özvegy Illésházy né levélben vetette szemére legalább az illedelem megsértését, melyet nem ő, hanem neje követett el, hogy gyászéve leteltét sem várta be. — Eszterházy nyugodt méltósággal felelt az irigység e megszólására, mint a kit semmi vád sem érhet: «Ebből kárt nem vallott sem a Kegyelmetek nemzete (csa-

ládja), se hazánk; azért társul vettem.» Tisztában lehetett magával s a szerencsére termettnek tartotta magát. Előtte állott immár a haza és nemzetsége, melynek hasznára kívánta fordítani szerencsésjét. És felülmulta valóban tette, Pálffy Kata levelének azon szúrós és gúnyos kifejezését: «Ha immár a dolog meglett, valamint és valahogy lett, adja (Isten) jövőndő tisztességére s előmenetelére, s a többi atyafiaknak is hasznokra és előmenetükre, mert talán az Isten ő érettek is adta Kegyelmednek ezt a szerencsét és nem csak Kegyelmedért». (SZALAY, i. h. 12. 1.) Eszterháznak ez intésre nem volt szüksége.

hazulról, mint szüleitől és testvéreitől kitagadott, földön futó, szolgálatot kereső fiú; ki ette Lengyelországban, Illés-házy után járva, a számkivetés kenyerét is; de vallása, melyért üldözést kellett szenvednie, erősítette, vigasztalta és föntartotta: most, midőn legyőzvé a balsorsot, még ifjan, egyszerre nagy állásba, nagy vagyonhoz és hatalomhoz jutott, első dolga volt ismét vallásának tenni szolgálatot és megnyerni annak számára nejét, házát, családját, testvéreit.*

E végett találjuk lindvai várában Hajnal Mátyás jezsuitát, mint térítőt; e célra kérte ki őt Gráczból, hogy általa nejét és háza népét megtérítse; s ily térítésekben találjuk Esterházyt és Hajnalt együtt működni egész életükön át. Felső-Magyarországból, Munkácsról azért jött nejével a Dunántúlra, a félreesőbb Lindvára, hogy itt elvonulva, csendben végezhesse ennek megtérítését. Majd módját találta, hogy anyját és testvéreit is megnyerje vallásának. A szülei és bátyja által üldözött fiú és testvér, a mint hatalomra jutott, az egyiptomi Józsefhez hasonlóan özvegyeségre jutott anyját, Dániel, Pál és Gábor testvéreit nemcsak magához vevé, jólétbe helyezte, hanem a katólikus vallásnak is megnyerte. Anyja, kit a legnagyobb tiszteletben és kényelemben részesített, mind haláláig áldotta

* Az egykorú Lamormani Vilmos, II. Ferdinánd gyóntató atyja «Eques Christianus» című könyvében, melyet Eszterháznak, mint a keresztény vitéz legméltóbb élőképének ajánlott, előszavában így emlékezik: *Illustrissimæ matris Tuæ de Tua in se pietate testimonium insinuo: ea mirifice delectati obsequiis sibi a Te exhibitis, dicere solebat, dolorum exantlatam acerbítatem Tua erga se observantia et filialibus obsequiis abunde, imo superabunde levare. — És Káldi György Innepnapi prédikációi 1629-ben Esterházyhoz intézett ajánló levelében; «Miolta Nagyságod megismerte (az igaz hitet, mindennek lelki*

fundamentomát), oly buzgósággal őrizte, hogy kész volt inkább atyai örökségétől megválni, — s inkább akart háza és hazáján kívül bujdosni (Illés-házzyval Lengyelországban), hogysen azt atyja előtt féltében eltitkolná. — Mely buzgóságot azzal nevelt, hogy az Istentől vett ajándékot egyebekkel is közleni igyekezett. Nem csak házastársát vezette az igaz hitre, hanem udvarában lakozó sok főembereket, sőt urfiakat is, kik az igazságnak megismerését háladással isten után Nagyságodnak tulajdonítják. Udvara kívül is sokakkal hasznosan bajlódott, és csaknem minden uraságaiban az igaz hitet szorgalmasan plántálta.»

— úgymond az egykorú író — a kínos órát, melyben fiát szülte.

E buzgó vallásos. igyekezetei közt nem késett magát is tökéletesíteni. A nagy-szombati és sellyei gymnasiumban nem fejezhette be magasabb kiképezését. Felkérte azért a gráci egyetemen a bölcsészetben és hittanban kitünően képzett Hajnal Mátyást, hogy e fensőbb tanulmányokba avassa. Hajnal tehát oktató ezentúl a bölcsészetre, matematikára, és különösen a fensőbb hittanban képezte.* Így Esterházy Miklós nemcsak nagy államférfivá, nagy politikai tehetséggé, kiváló szónokká, hanem theologussá is, valamint erős hittani vitatkozóvá és íróvá lett.

* Patrem Hajnal præ ceteris magni fecit, a quo in philosophicis, mathematicis et theologicis, quæ ad fidei controversias pertinent, multa accepit. A társ. évkönyveit idézve PODHRACZKY i. h. 224. l.

26. NAGY HEFLÁN.

GRÓF ESTERHÁZY MIKLÓS.

27. RÉSZLET A BITTSEI PALOTÁRÓL

IV.

ESTERHÁZY házassági frigye, melyet a dúsgazdag Dersffy Orsolyával kötött, s egy fiúgyermekkel is megáldott, szerencsés volt, de csak rövid tartamú. Orsolya asszony halála (1619) után, csak öt év multával határozta el magát Eszterházy második házasságra.

De a Nyáry Krisztinával tervezett házasság létesítése nem kis nehézséggel járt. Nyáry Krisztina féltette anyósától gyermekeit és visszatartott hozományát. Személyesen kívánta volna az ügyet előbb anyósával megbeszélni. Irt neki, hogy készül hazatérni, küldené tehát eléje a szolgálatot, az «urakat», mint írja.* Mert akkor ily távoli út Király-Helmeczről, hová Krisztina időközben áttette lakását, a Bodrogtól a Vágig nagy készüléttel járt. Nemcsak a szolgálat, szakácsok, társzekerek kísérték az utazó főurat vagy asszonyt, hanem az ide s tova portyázó, török, német és felkelő martalóczok miatt fegyveres csapatok, az udvarmester, hadnagy, szállásról és eleségről gondoskodó tisztartók is. Nyáry Krisztina ugyan Zemplénből akár Árváig nagyobbára saját s a Thurzók birtokait akár mindennapi állomáson érve, utazhatott; de ép ezért kellett előre az urakat, a tiszteket értesíteni, hogy minden készletben legyen.

* Eredeti levele az árvavári levéltár 1624. márcz. 11. N. csomag, 35. sz.

Esterházy Miklós is tett — úgylátszik — előzetes lépést Czobor Erzsébetnél. Sógorát Révay Mártont küldötte hozzá követségbe. E közbenjárásnak nem igen lehetett sikere. De Esterházy Miklós nem az az ember volt, ki ily nehézségek által hagyta volna magát szándékában megakadályoztatni.

Az eljegyzés csakhamar megtörtént és Nyáry Krisztina sietett anyósát felőle már (1624) április 24-dikén kelt levelében értesíteni: «Mivel, hogy az Uristen — úgymond — három dolgot magának választott, azok közt az egyiket a szent házasságot; mivelhogy azért az Uristen rendelkezésének, akaratjának senki ellene nem állhat; azért hogy mivel szerelmes asszonyom-anyámnak, kedves atyámfiainak tetszett az az én szerencsém, kit az én Istenem az én gyámoltalan árva állapotomban nekem mutatott: köteleztem azért magamat a sz. házasságra az tekintetes és nagyságos gróf Esterházy Miklós úrnak, mely szerencsém, állapotomat hogy Nagyságod is megértse nem mások hanem én levelem által, akartam Nagyságodnak mentül hamarabb lehet, értésére adni.»

A levél hangja, egybevetve azt az egykorú nászlevelekkel, feltűnően hideg. Mellőzi egészen az anyós beegyezésének kérését. Egyszerűen Uristen akaratjára, anyja és rokonai tetszésére hivatkozva, anyósát csak úgy tudósítja, mint bármily idegent és legfőlebb azon udvariassággal tesz neki concessiót, hogy saját iratával siet őt értesíteni, nehogy mások megelőzzék.

Anyósa visszatetszéssel fogadta fia özvegyének e lépését: nem küldött eléje se urakat, se szolgálkat. Ami vigasztalására szolgálhatott, az volt, hogy most, miután menyem más családba házasodik, annak gyermekeit, az ő unokáit annál biztosabban visszatarthatja saját kezénél. Nyáry Krisztinát nem térítette ki útjából a hidegség. Felkereste anyósát újabb leveleivel. Tóudsította saját egészségéről és

anyja betegségéről ; továbbá feljövételéről, hogy gyermekeit, hozományát és nászajándékát magához vehesse.

De kérését anyósa állhatatosan mellőzte. Már az egybekelés napja és helye meg volt határozva. A Király-Helmeczről felutazó menyasszonynyal, annak turóczmegyei birtokán, Szucsányban a Vág partján volt az esküvő megtartandó. Ujra kéri tehát május 18-án anyósától, küldené oda szolgálait és borait. Anyósa csak egy hónap multán, június 20-án válaszolt az «ifjú asszonynak,» mint őt leveleiben nevezi, hogy nem küldheti szolgálait a portyázó kozák hadak miatt ; talán majd később elküldi eléje Rozgonyba embereit, hogy fölhozhassák. De ezzel nem sietett.

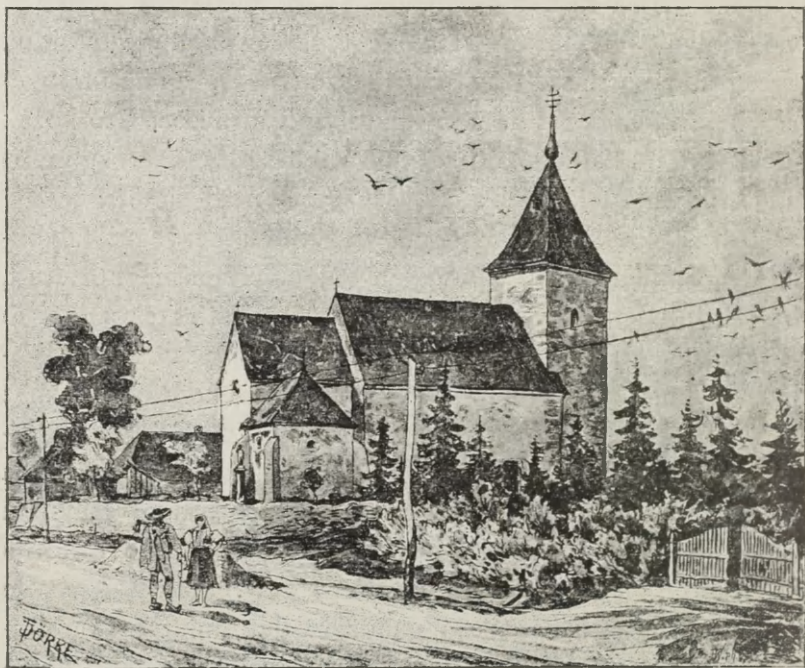
Annál sietősb volt Esterházy Miklóstra nézve az egybekelés. Bethlennel a béke ugyan valamiképen megkötetett, de Bethlennek a portával folytatott újabb értekezletei és követeinek küldött körmönfont utasításai készítették Ferdinándot, hogy részéről is komolyabb egyezkedést kössön a törökkel. Ehhez az európai protestans liga újabb mozgalmi is élénk figyelmet, sőt újabb készüléteket igényeltek.

Esterházy Miklós Bethlen leghatározottabb ellenfele s a király leghívebb embere volt, ki nem rég a török csapatokon jelentékeny győzelmet vett. Az elaggott és ingadozó Thurzó Szaniszló nádor mellett mint országbírónak és érsek-újvári főkapitánynak szava Ferdinánd tanácsában sokszor döntő volt, és Magyarországot érdeklő ügyekben mindig igénybe vétetett. Most is, egybekelése előtt és után, egymást érték a királyi kabinet levelei, melyekben Bécsbe tanácskozásokra hivatott.

Nem igen ért tehát reá nászpompa s ünnepek megtartására. Sietett az egybekeléssel. Csak kevesen voltak meghíva s ezekhez is oly későn érkeztek a meghívók, hogy alig jelenhettek meg. A Czobor Erzsébethez intézett meghívó is csak július 18-án küldetett meg a címzetthez, holott az esküvőnek határnapja július 21-ére volt kitűzve.

Ehhez azonban mintegy mentségül Esterházy levelének párja volt csatolva, melyben tudatja, hogy sietnie kell az összekeléssel, mert, mint írja, «hazámhoz való szolgálatom, uramhoz való kötelességem késztt menni.»*

Bármily jelentéktelen helyen, Turócz egyik kis mezővárosában Szucsányban, egyszerűn és kevés vendég jelen-

28. SZUCSÁNYI TEMPLOM.

létében ment is véghez az esküvő, nagyban emelte annak jelentőségét, hogy PÁZMÁNY PÉTER, az ország főpapja, mint Ferdinánd képviselője is, adta össze Esterházy Miklóst Nyáry Krisztinával. A kis város régi vára, hol a lakodalom tartatott, már rég elenyészett, de áll maig magas dombon régi egyháza, melyet a xiv. század elején még

* Az érintett eredeti leveleket és másolatokat l. az árvavári levéltárban. N. csomag, 22—141. számok. És a Magyar Orsz. Levéltárban a Cancellária fogalmazási jegyzőkönyvekben az 1624. és 1625. évekből.

a román-gót átmeneti ízlésben építtetett Donch (Dancsó, Domokos) vármegye-ispán, ki Avignonban járván a pápánál követségben, e vidék több egyházát provencei modorban, dús falfestményekkel díszítette, mint ez egyház műrészletei és még külső falain is látható eredeti falfestmény maradványai mutatják. — Ez egyház látta magában Esterházy Miklós és Nyáry Krisztina egyesülését Pázmány Péter áldásával, mi annak bizonyára nagyobb jelentőséget kölcsönzött, mint a fény és ünnepélyek, melyekkel Krisztina első házasságát ülték.

Nyáry Krisztina élete ez újabb fordulópontját el nem mulaszthatta naplójába följegyezni: «Az én szerelmes uram vött el engemet húsz esztendő koromban az tekintetes nagyságos gróf Esterházy Miklós uram. Az ő kegyelme ideje negyven esztendőben volt. Az lakodalom volt 1624. esztendőben 21. napján juliusnak, Szucsányban.»

De egyelőre új állapotában sem volt nyugalmasabb élete, mint előbbi férjénél. Esterházyt is az ország ügyei folytonosan igénybe vették. A király mindjárt esküvője után felhívta Bécsbe, s a következő augusztusban és szeptemberben ismételve fölidéztetett a király leveleivel, hogy Magyarország ügyeiben tanácsadásra megjelenjen. Majd az értekezletre küldetett a törökkel kötendő béke érdekében. Méltán fakadhatott ki azért e küldetések miatt ily című emlékiratában: «Miért nem köll az törökkel való traktára mennem és hogy ugyan módom sincs benne:» «Ezen kívül is, — úgymond — im hatodik esztendeje már annak, hogy csaknem in continuo motu folytonos mozgásban vagyok az ő felsége szolgálatjában, az kiben magamnak való üdöm, bátran mondhatom, hogy egy holnapom alig volt. Egyéb dolgaimra nézvé is azért kívánám, ha mi kevés időm adatnék ő felségétől, hogy azokat eligazíthatnám.» De a király erre is csak azzal válaszolt, hogy ismét fölhitte magához Ebersdorfba, «de vigyázni kell, — tevé

hozzá intőleg, — nehogy észre vegye valaki a tied közül, hogy felségünk által meghívattál». . . Így kellett neki az első mézes hetekben neje előtt is titokban tartandó ismételt küldetésekben eljárni. Nem csoda, hogy Esterházy elégedetlenül, s úgylátszik, inkább eltökélve mint valaha a közügyektől visszavonulni, Bécsből a tanácskozmány helyéről főkapitányi széke, Érsek-Ujvár helyett egyenesen Kis-Martomba ment, hol ifjú nejével egyelőre megtelepedni szándékozott.

De alig távozott, a török közeledte és Bethlen újabb készülletei hírére máris sürgette a nádor a királynál, hogy térjen vissza azonnal, mire Esterházy néhány nap múlva csakugyan ismét helyén volt. Hanem azért mindinkább kívánczozott vissza házába, hogy nejét magával vigye, ki az érsekujvári nyugtalan erődben és táborban nem igen lelhetted kedvét. Így tudósítja effelül Esterházy Károlyi Mihályt, Bethlen sógorát: «Ha bizhatnánk az békekességben, gazdákká kellene lennünk, minthogy gazdasszonyt is hoztunk már, kinek nagyobb kedve volna az gazdasszony-sághoz, hogysen az újvári zsellérséghez. De reá segít talán Isten arra is bennünket».

Közben, mielőtt még nejét haza viheté, kemény küzdelme volt neki és nejének Czobor Erzsébettel neje gyermekei és hozománya miatt, kiket és melyet kiadni — mint tudjuk — vonakodott. Nyáry Krisztina még mindig szeliden tűrte a rajta elkövetett méltatlanságot, és nem szűnt meg anyósát kérlelni, hogy gyermekeinek legalább egyikét, és holmiját, ládáit, ruháját megnyerhesse. Sürgette, hogy küldje szolgálit eléje, vagy legalább adja «tudtára, mikor küldheti meg». Még esküvője előtt megküldötte anyósának Litaván hagyott ingóságai, ékszerei és ruhái jegyzékét, esedezván, hogy (mikre talán a násznepségnél szüksége lehet) küldje meg.

E jegyzék Nyáry Krisztina dús hozománya és nász-

ajándékai hosszú sorát foglalja magában. Aranyos és ezüstös szöggel kivert ébenfa és fehérrel kirakott almáriomos ládákat ékszerekkel, más ládát ezüstművel, míg az öreg festett láda, melyek akkor különösen Olaszországban a leg-hiresebb festők műveivel is diszítve, divatban voltak, az öltönyöket foglalá magában. Van a jegyzékben említés aranyos ruhákról, szekérre való két szőnyegről, font, vörös, arany ruháról, ágyi ruhákról, tafotával bélelt paplanokról, négy szélén vörös atlaszszal diszítve. Öreg aranyos vánkoshéjjakról és skofium arannyal kivarrott kisebbekről, hosszas, keskeny, reczés keszkenőkről, ötven asztali keszkenőről, vörössel himzettekről sat. E női dísz becses kiegészítését képezte két czérna keztyű is, mely akkor a finomabb pipere kelléke volt. Thurzó György nádor nejéhez írt leveleiben olvassuk, hogy Mátyás főherczeg általa nejének különös kedveskedésül egy pár keztyűt küldött. Nyáry Krisztina ingóságai közt, melyeket követelt, s úgy látszik, lakodalmanál használni kívánt, volt amaz aranyos szekér is, melyről egyizben már megemlékeztünk s két szekérvánkos aranyosárga atlaszból és két kisebb vont arany vörös bársony párna.

Hogy anyósának kedvében járhasson és hajlandóbbá tegye őt holmija és gyermekei kiadására, megkísérlette ajándékokkal is kérlelni. Küldött neki drága kelméket és jövőendő férje hajlama tanusítására két arany lánczocskát gyermekei számára. Czobor Erzsébet azonban kérlelhetetlen volt. — De félve mégis Esterházytól, mint elhatározott, erélyes férfiútól, megkereste testvérét, Czobor Imrét, hogy mitevő legyen az esetre, ha Esterházy a követelések mellett erőszakosan lépne föl arája, illetve neje ügyében? Czobor Imre a leveleiből ismert szokott causticus humorával felelt, hogy erőszakoskodástól Esterházy részéről talán nem lehet tartani, «mert amit kivisz (és nem az övé), az talált tövis. De azért, menyé ruháját legalább

adja ki.» Ez utóbbi tanácsot meg is fogadta Czobor Erzsébet. A litavai várban hagyott ingóságok fönnebb említett jegyzékén a hátirat is olvasható, hogy Litaváról «ilyen portékát vitetett el Nyáry Krisztina asszony.» Ellenben gyermekei kiadását kereken megtagadta most is. Hasztalan kért csak annyit is tőle Krisztina, hogy miután nem mehet látogatására, küldje legalább leánykáját Zsolnára; ott eléjök menve, láthatná őket, vagy ha mind a kettőt nem, engedje legalább, hogy az idősbikét, Örzsikét ölelhesse. Anyósa erre se hajolt. Nehány nappal később azt válaszolja, hogy a gyermekeket, kiket születésüktől fogva neveltetett, s kik Isten után minden gyönyörűségét képezik, ki nem adhatja.

Midőn mindez semmire sem vezetett, Esterházy vette kezébe az ügyet. Neje által még az évben folyamodványt nyújtatott be a királynál anyósa, Czobor Erzsébet ellen, ki gyermekeit visszatartja. Befolyásánál fogva nem volt nehéz királyi parancsot eszközölnie ki, mely 1625. januárius 29-én adatott ki. Ebben II. Ferdinánd meghagyja Czobor Erzsébetnek, hogy Nyáry Krisztinának gyermekeit minden vonakodás nélkül adja ki. Esterházy tudhatta, hogy a vonakodás azért el nem marad, és hogy könnyebb volt a parancsot kieszközölni, mint a hatalmas özvegygel szemben végrehajtani. Irt tehát külön megkereső levelet is Tassy Ferencznek, Czobor Erzsébet főtitkárosának az árvák kiadása ügyében.

Ez sem használt. A nádor hatalmas özvegye erős várak birtokában biztosabbnak érezte magát, hogysem az országbíró által kieszközölt királyi parancs megijeszze. Nyáry Krisztina tehát kénytelen volt újra könyörgésre fordítani a szót, esdekelvén anyósának, adná ki neki gyermekeit, ha nem mind a kettőt, legalább az egyikét. De Thurzó Erzsébet, a buzgó protestáns asszony, most annál inkább vonakodott kívánságát teljesíteni, minthogy értesülhetett

róla, hogy unokái, a Thurzó-leányok és örökösöknek anyja már nyíltan is áttért a katolikus vallásra.

Végre az 1625. évi országgyűlés, melyen Esterházy Miklós már mint megválasztott nádor elnökölt, látott törvényt ellene. A törvénykönyvbe iktatott cikk így szól: «Méltóságos bedeghi Nyáry Krisztinának, gróf Thurzó Imre özvegyének és már most méltóságos gróf Esterházy Miklós nádor hitvesének Czobor Erzsébet, néhai méltóságos gróf Thurzó György nádor özvegye ellen benyújtott kérelmére mondott Nyáry Krisztina leányainak letartóztatását és számtalan szorgalmazások daczára vissza nem adatását illetőleg végzés hozatott:

«hogy azon esetre, ha a mondott özvegy a törvényes fölhívás után egy hónap lefolyása alatt a panasztevőnek leányait vissza nem adja, a királyi személynök úr, megtörténvén az idézés, ezen ügyben, rendkívüli decretalis büntetés terhe alatt, végleges ítéletet hozhasson s azt végre is hajthassa.»*

Igy juthatott csak a király parancsára, a nádor közbevetésére, külön országos törvény által, Nyáry Krisztina gyermekei birtokába. Czobor Erzsébet pedig megérte, a mitől leginkább tartott, hogy unokái a katolikus hitre tértek, és Thurzó nádor birtokának nagy része, melyből végrendeletében a katolikus vallásukat kizárta, a legbuzgóbb katolikus, Esterházy nádor családjára szállott.

Nyáry Krisztina élete új házasságában szerencsésnek volt mondható, úgy külső körülményeiben, mint belső lelki életében.

Gyöngéd és nejéhez hasonlóan a háziasságot kedvelő férje nem soká hagyta őt Érsek-Ujvárbán, főkapitánysága hivatalos lakhelyén. Haza vitte soproni uradalmaiba, kismartoni lakába, hol boldog és nyugalmas életet élt.

* *Corpus Juris Hung.* Ferd. II. decr. II. 1625. art. 63. — És SZALAY, Esterházy M. nádor, II. 137. l.

Ki az Esterházy hercegek mai fényes palotáját látta, a mint a nagyszerű udvartér és díszes park közt áll, nehezen fogja elképzelni a régi lakot, melyben Esterházy Miklós és Nyáry Krisztina elsők alapították meg családjok ama fényét és gazdagságát, mely a mai kis-martoni fejedelmi lakban nyert kifejezést.

Akkor, a XVII. század elején Kis-Martonban még a régi várda állott, melyet egykor a vidék hatalmas urai, a fraknoi Giletek emeltek. E szűk és régi váracs nem szolgálhatott kényelmes lakásul, s Esterházy mire nádorrá lett, tágasabb lakot épített közelében fekvő birtokán, melyet maig is Kis-Udvarnak, németül Höfleinnek neveznek. Új háza egyszerű emeletes udvarház volt, mint azt már csak fönmaradt rajzából ismerjük. De e szerény kastély látogatott hely volt. Az ország befolyásos és hatalmas nádorának, ki egy Bethlen fejedelem s az európai protestáns liga ellen mindig kész volt a keztyűt fölvenni, udvarában ki- és bejártak a hódoló és kegyét kereső urak és ügyes-bajos felek. A bécs-újhelyi és ebersdorfi királyi lakoknak, nemkülönbén Sopronnak, hol akkor ismételve tartották az országgyűléseket, közelében — gyakran volt vendége a királyi udvar. A kastély melletti hővizben, mely a gyöngéledő Nyáry Krisztinára oly kedvelté tette az itteni tartózkodást, nem egyszer magas társaság mulatott. Eleonora császárné és Brandenburgi Katalin Bethlen özvegye, Wesselényi Anna, Csákyné és mások sűrűn látogatták a fürdőt, és mulattak a nádor és nyájas neje, Nyáry Krisztina társaságában.

E vidéken tartott ekkor missiót Hajnal Mátyás jezsuita, hogy az itt lakó protestánsokat megtérítse. Hajnalra biztá most Esterházy nejének, Nyáry Krisztinának is visszatérítését a katolikus hitre.

A feladat nem volt nehéz. Nyáry Krisztina, mint látuk, ama szelid, csendes, Istenben megnyugvó, erős és

ájtatos, vallásos érzésű lelkek egyike vala, kiket a theológusok azon mondata jellemez, hogy lelköknek természete a vallásosság. «Anima naturaliter religiosa.» Nyáry Krisztináról e tekintetben többet is lehet mondani, azt, hogy lelke a természettől szigorún katolikusan vallásos volt. Csöndesen elhallgattathatta és elfojthatta érzései nyilvánulását előbbi családi körülményei közt; sőt színlelhett egyideig ellenkező hajlamokat, midőn protestánsnak kellett látszania; hanem amint az első alkalom kínálkozék, mélyen ájtatos, elnyomott lelke teljes erővel tört ki a katolikus hitélet gyakorlatában, sőt a vallásosság és életszentesség legmagasb áhíthatáig fölemelkedék.

Pázmány Péter, az ország főbb családainak és egész vidékeknek megtérítője a kath. hitre, kétségtelenül nem mulasztotta el a szót, mely erre figyelmeztette, midőn már összekelésénél jelen volt. És új férjének, a buzgó katolikus Esterháznak bizonyára nem nagy rábeszélésre volt szüksége, hogy a titokban úgy is katolikus nőt rábirja, hogy előbbi vallására visszatérjen.

Hajnalnak könnyű dolga lehetett, midőn Nyáry Krisztinát áttérése előkészítéseül vallásoktatásban részesítette; mint saját szavai tanúsítják, ezt nemcsak készséggel, de örömtől repeső szívvel fogadta.

De azért az ügyet, ha nehézséggel nem járt is, könnyen egyikök sem vette. Hajnal nem elégedett meg egyszerűn a visszatéréssel. Vallásosan ép oly szigorú, mint ájtatos, gyöngéd és érzékeny lelke Nyáry Krisztinától komoly vezeklést és bánatot követelt az eddigi hittagadásért és színlelésért, és Krisztina ebben kívánni mi valót sem hagyott fönn; lelke egész teljével átadta magát Hajnal lelki vezérletének, annyira, hogy annak reménységét is felülmúlva, előtte is a vallásosság példányképe lőn.

Mi sem fejezi ki ezt érdekesebben, mint Krisztina saját szavai, melyekkel megtérését a benső lelki öröm vigasz-

talásával kifejezte és Hajnal emelkedett leírása, melyben Nyáry Krisztina megtérítése felől tudósít.

Nyáry Krisztina naplójába ugyanis, a következő egyszerű sorokat jegyezte be saját kezével: «Mentem az én szerelmes uramhoz Ujvá(r)ban 28. napján Októbernek. Ott létembe az Uristen szent lelkének ajándékát közlöttem ve-

+

Mentem az én szerelmes uramhoz
 Ujvá(r)ban 28. napján Októbernek
 ott létembe az Uristen szent lelkének
 ajándékát közlöttem velem és szerelmem
 az igaz vallásra gyűntam megújíttam
 Istennek akaratából 30. napján December
 bernek és megkommunikáltam 31.
 napján ugyan a Decembernek ha
 vában mikor írtak 1624. esztendőbe
 mert az előtt kénytelen voltam az
 színmutatásra de szívemben minden
 denkor igaz Pápista voltam.

29. NYÁRY KRISZTINA NAPLÓJÁBÓL.

lem, és tértem az igaz vallásra. Gyűntam meg ujjban Istennek akaratából 30. napján decembernek és megkommunikáltam (áldoztam) 31. napján ugyan decembernek havában, mikor írtak 1624. esztendőbe. Mert az előtt kénytelen voltam az színmutatásra, de szívemben mindenkor igaz pápista voltam.»

Hajnal pedig néhány év múlva e nőnek áttérését

szép hasonlatokkal és lelkes szavakban festi. Ezekből látni, hogy Krisztina áttérése és vallásos tökélyesbülése mily fokozatosan emelkedett a legmagasb fokig: «Tégedet az Isten — mondja Nyáry Krisztináról — még anyádnak méhétől (mint Sz. Pál apostol mondja maga felől) magának választván, nem engedé, hogy amely tévelygésen születted, és neveltetted, maradnál; hanem az ő igaz, régi, szent és csodákkal megerősített, közönséges, keresztény anyaszentegyházának hitére hozott. Mely jót cselekedvén veled, a világnak, testnek, ördögnek töréből kiszabadítván, a római anyaszentegyháznak kegyes és üdvösséges kebelébe helyezett».

Ezeket Hajnal imádságos könyve előszavában írja, mely könyv épen Nyáry Krisztina kérésére készült, és több tekintetben ájtatossági irodalmunk nevezetes terméke.

* * *

Az imádságos könyvek irodalmi története sem a külföldön, sem nálunk nincs megírva. Még bibliographiája sincs összeállítva.

Ez annál feltűnőbb, mert a biblia és káté után az imádságos könyvnek van legmélyebb befolyása az emberiség valláserkölcsei érzelmeinek fejlesztésére. Sőt talán még a bibliánál és káténál is nagyobb az elterjedése. A nép nagy részének egyedüli olvasmányát képezi.

Másfelől azonban szembetűnök a nehézségek is, melyek az imádságos könyv irodalomtörténetének megírásánál fölmerülnek. A régi kor nem bírta azt, amit az imádságos könyv mai szerkezetében nyújt. Ezt nélkülözhetővé tette, az olvasásnak szűkebb körre szorítkozása mellett, az istentisztelet és imák közössége, ezeknek kezdetben egyszerű bibliai s liturgiai szövege s általános ismerete, úgy, hogy mindenki könnyen beemlézve, könyv nélkül is el tudta mondani.

Ismeretes, hogy a kereszténység őskorában a hívek «állhatatosak valának az imádságban», hogy házaik rejtekeiben s a katakombák üregeiben folytonosan hangzott a zsolozsma s a hymnus. Majd az üldözések megszűntével szólott az mindenfelé a városok bazilikáiban, a sivatagok remete-barlangjaiban, — s a nép mezei munkáinál. Szent Jeromos iratai közt, Paula szép leveleinek egyikében olvassuk: «Bárhova fordulsz, mindenütt hallhatod a szántóvetőt, amint az eke szarvát fogva éneklí az Alleluját; az aratót fárasztó munkájában enyhíti a zsolozsma; a szőlőműves, Dávid énekeit zengve, nyesi a szőlővesszőt.» És szintén Jeromos leveleiből tudjuk, hogy a keresztények arra buzdítottak, hogy a nap minden egyes szakát fohászaikkal szenteljék meg.

Ezekre az ájtatos fohászokra dús anyagot nyújtott maga a biblia zsolozsmáiban és énekeiben, az Ur imáiban s az apostolok áldásaiban. Majd az egyház nagyszerű és változatos liturgiai ima-szerkezete a keresztény hívek közös kincsét képezte, melyet a sz. atyák iratai, az egyházi költők fenkölt énekei folytonosan gazdagítottak. És még inkább gyarapodott az a középkor folyamán.

Mióta a tájékozatlanság és előítélet köde, mely a középkor ismeretét oly soká elfödte, felszállt, immár kellően méltányoljuk tudományát és költészetét, művészetét és életét. De egyes részletek még mindig sötét aknák mélyében csillognak, honnét azokat napvilágra kell hoznunk.

Tudjuk már, — mondja Huttler, a «Lelki kert» című középkori imádságos könyv kiadója, — hogyan és mit tanítottak, építettek és festettek; de azt még nem tudtuk, mikép imádkoztak és milyenek voltak imádságos könyveik? Pedig ezekben nyilatkozott akkor az emberiség legnemesebb érzete. Az imádság tárja föl kedélye benső világának legélénkebb vonását, és jelzi egyszersmind műveltségének színvonalát.

A középkor hozta létre az imádságos könyvet — jelenlegi szerkezetében. De elenyészett, vagy legalább elfeledett irodalmát újra föl kell fedoznünk. A feledés folyama által elborított gyöngyei keresésére az akkori hittudományi irodalom mélyébe kell leereszkednünk.

Az asketikai és mystikus irodalom művei mellett leginkább a népszerű katechetikai iratok, melyek a tizparancsolatot s az erkölcsstani szabályokat magyarázzák, vagy gyónásra készítenek elő, úgyszintén a liturgikai könyvek az imádságok gazdag készletét tartalmazzák.¹

A XIV. század óta kezdenek az imádságok gyűjteményei különválva, önállóan szerkesztetni, a nélkül, hogy szerzőiket vagy szerkesztőiket ismernők. Általán az egyes imádságok rendszerint nem egyszerre irattak; más és más ájtatos szerzők alkalmi művei voltak, s a századok folyamán felhalmozott kincseket állították egymás mellé az imakönyvek készítői.

A középkori magyar ájtatos irodalom hasonlóan részestült az imádságok e közös kincsében. Nyelvelmékeink csekély maradványaiban is nyomaira akadunk. A Halotti beszéd imájától kezdve a XVI. századig terjedő codexekben feltaláljuk a régibb egyházi írók munkáiba szőtt imák magyar fordításait; és szintúgy a középkor végéről birunk azokból szerkesztett egész imakönyveket.²

1 A híres francia tudós Gautier Leo palæographiai munkálatai közt megkísérelé összegyűjteni a középkori codexekben talált imádságokat, melyek közül a legszebbeket kiadta: *Choix des Prières tirées des Manuscrits du XIII. au XVI. siècle*. (Paris, 1861.) Mint az előszóban megjegyzi, ki akarta mutatni, hogy a mai imakönyv-szerkezet és hitélet minden igényének megfelelő imádságokat képesek szolgáltatni a középkori codexek. És hogy a régi századok gyermekem, de mélyen vallásos nyelvében az ájtatos kedély megható kifejezéseket és a tudo-

mányos vizsgálódás is értékes gyöngyöket talál. Ugyanezen eredményt constatálja Huttler a «Seelengärtlein» című egyik legszebb német imádságos könyv kiadója (1877).

2 Az előbbieket szorába, melyek buzgalmi iratokat, ájtatos elmélkedéseket s ezek mellett fohászokat vagy imákat tartalmaznak, sorolhatók: a Guary-, a veszprémi, a Nádor-, a nagyszombati és Virginia-codexek. A Pér-codex és Winkler-codex még nagyobb számban foglalnak magokban imádságokat. A későbbi imakönyv-szerkezetet mindinkább megkö-

Codex-irodalmunk ilyen művei még a hitújítás korának kezdetén túl is mennek. Másrészt a protestáns felekezetek első imakönyvei szintén még a régi tanszerű buzgalmi iratok jellemével bírnak, az imádságok a tanczikkékhez függéleképpen vannak csatolva. Csak későn és tartózkodva lépnek föl a protestáns írók, a zoltárok és ezek paraphrasisainak kiadása mellett, önálló imádságos könyvekkel. Heltai Gáspár 1570—1574 közt kezdi meg sajátlag a protestánsoknál az imakönyvek szerkesztését «Isteni dicséretetek és könyörgések» című művében egyes napokra külön imákat adván s előbeszédében az imádkozás szükséges és hasznos voltáról értekezvén; de szükségesnek tartja e miatt mentegetődni. Tudja, hogyan fog járni — úgymond — az általa egybeszedegetett könyvecskével, «és mint fizetnek nekem érette a kolosvári pasquillások s a felette igen bölcs kovácsok, kik minden héten új opiniókat és hitnek ágait kovácsolnak. — — — Innét reám kezdenek térni mondván: im elbolondúlt és gyermekké lett a vén Heltai Gáspár. Im ismét pápássá akar lenni, hogy új zsolosmás breviárt akar szerzeni. Im a szabad keresztyéneket újonnan a pápai ketreczbe akarja beszorítani.»

Ekkor egyébként a katolikusoknál a műveltebbek latin imakönyvet használtak, míg a kevésbé művelteknél, főleg nőknél, midőn még a protestáns nádorné sem tudott írni és csak kevesen éltek az olvasással, inkább divott az olvasó és a használatos közimák.

Pázmány Péter volt, ki a magyar imakönyv-irodalomnak a xvii. század elejével új fordulatot adott. Az ő imádságos könyvének szerkezete mindjárt a mai színvonalára emelte az imakönyveket, döntő befolyást gyakorolva a protestáns irodalomra is. Mert alig hogy 1606-ban meg-

zélítik a Thewrewk-codex és Kriza-codex töredékei, míg azt teljesen eléri a Kinizsiné imádságos könyve. (L. A Régi

Magyar Nyelvmélekek II. és IV. és A magyar Nyelvmélektár II. és III. kötetéit.)

jelenék első kiadása, az 1609-ben Bártfán, valószínűleg Mihalykó eperjesi lelkipásztor által összeállított protestáns imakönyv átvette imái nagy részét, mint azt maga Pázmány 1610-i kiadása előszavában fölpanaszolja. Nyomában jártak Zólyomi, Debreczeni János és mások. Ellenben új irányt, elmélkedő, asketikai és mystikus irányt kezde meg Hajnal Mátyás «Jézus szíve» című imakönyve.

Minden kornak megvan a maga jellemző iránya. Míg a reformatio visszamenve a bibliára, a zoltárt állította előtérbe, és ennek fellengző, de homályos értelmét magyarázó áttételeivel, naturalistikus fölfogásával igyekezett értetőbbé tenni s akaratlanul ellaposította azt: addig a katolikus egyház mindinkább visszatért az ős és középkori keresztény életre, annak hagyományos imakincsét alkalmazta az isteni tisztelet és keresztény élet minden mozzanatára; visszatért az asketikai és mystikus ájtatossági formák gyakorlatára is, és igyekezett a buzgalmi irányt szolgálni. Lelke ihletétől kalauzolva, lépett Hajnal is e térre, hogy mind magasztosabb ájtatosságra gerjeszsen. Könyve az akkori vallásos irány és buzgóság emelkedésének kifo-lyása volt.

Keletkezésének történetét az előszóban maga adja elő. Egy alkalommal a képárosoknál talált szív formába metszett tizenhét kép, melyek az emberi szívnek állapotát állították elő: rút és veszedelmes állapotát a megtisztulás előtt, s annak szép és gyönyörűséges állapotát a megtisztulás után. A képek alatt olvasható bölcs és ájtatos mondatok azok jelentését még bővebben magyarázták. Hajnalnak mindez megtetszett. Eszébe vette — mint írja — hogy ez üdvösséges módot és utat adhatna az elmélkedésre. Ez okból — folytatja — örömmel szerezte meg a képeket saját lelki ájtatossága megaludt tüzeinek élesztésére, és szerkesztett minden kép mellé külön elmélkedést s egy-egy imádságot, a képek alatt talált verseket pedig

magyarrá fordította. Egy napon meglátta nála ezeket lelki leánya, NYÁRY KRISZTINA. «Szeme megakadt rajtok, elkéré magának. Egy kis könyvecskébe kötteté. És midőn egynehányszor által olvasta volna, megkedvelvén, több hasonló képeket is vétetett, s ezek alá is elmélkedéseket és könyörgéseket íratott. Egyebekkel is kezdé közleni. Ezzel meg nem elégedvén, azt is kíváná, hogy kinyomatnának.»

E képeknek azonban kissé bővebb története van, mely Hajnal könyvénel jóval előbb kezdődött.

A középkori keresztény egyházi képkör nem ismerte az érzelgősebb előállítást. Csak midőn a renaissance irodalom és művészet felélesztésével az antik classikus allegoria ismét lábra kapott, kezdenek divatozni Venus és Cupido szerelmi jeleneteivel a szívbe nyilazó Amorok és égő szívek. A vallásos érzés a classicus renaissance ez alkotásait is meghódítani iparkodik, valamint meghódította volt magának a classicus irodalmat és művészetet. Ama világias alakzatok és képek pajzán előállítása ellenében fölállít hasonló szent képeket. Egész sora keletkezik az Istent, Jézust, Szűz Máriát szerető, értök lángoló szívek képeinek. A legnevezetesebb ily képsor épen az, melyet Hajnal fölhasznált, a xvi. század legkitűnőbb metszőjétől a németalföldi Wierixtől».*

E képkörnek czíme: «Cor Jesu amanti Sacrum». «A Jézus szeretetének szentelt szív». Foglalatja az emberi szív ábrázolása, amint az a világ szeretetétől megtisztult s a szerető Jézust veszi föl. Soha képmetsző aczél vésője gyöngédebben nem érintette a rézlapot, mint e képek alkotásában. Nem csoda tehát, ha e képekhez a kor nevezetes ájtatos írói majd verseket, majd imákat írtak különféle nyelven. Franciaországban így jelentek meg először Lur-

* E metszetek teljes kiadását bírja a bécsi udvari könyvtár. A németalföldi Wierix művész-családról lásd: ALVIN, Biographie et Catalogue raisonné des trois frères Antoin, Jean, Jerom Wierix. Bruxelles, 1866.

vic István kitünő jezsuita író imakönyvével, majd később 1627-ben is Binet jezsuita művében, melynek czime: «Az ajtatos szív Jézus a békés Salamon király trónja». Ugyan ez évben jelent meg e könyv Musart jezsuita által latinul Bécsben és Douaiben, valamint flamand nyelven Antwerpenben.

Ezekkel Hajnal Mátyás imakönyve — úgyszólván — csak a képeket bírja közösen. Az előtte levő képkörhöz külön, eredeti imákat szerzett. Nyelve magvas, kifejezéseiben rövid, határozott, sok helyet kellemre, szépségre törekszik. Megtetszik rajta a pázmányi irodalmi körnek mind tisztultabb hatása, s a szépprózának az imában izlés-sel alkalmazása. Értékes részét képezik verses részletei is: egyrészt a képek alá írott latin versek fordításai, másrészt az imakönyvhöz csatolt egyházi énekek.

Néhány idézet szolgáljon például arra, mily jelesen felelt meg Hajnal föladatának e tekintetben is. A második képet a következő latin hat- verses stropha magyarázza :

Fallax mundus ornat vultus,
Dolus latet sed occultus,
Ne crede blanditiis.

Hoc vitare, si vis, rete,
Cito Christi sinus pete
Procul ab insidiis.

164. JESUS SZÍVÉÉRT SZERETŐ SZÍVÉKNEK'

J E S U S, ki Szíved szeretete,
Már abban el-készítette
A' meg-ígért Menyegzőt:
Ültözzél őidm ruhába,
Bé-vízfén Meny-országába,
Igéje-ként, Jegycsöd.

H U S Z A -

30. HAJNAL IMAKÖNYVÉNEK EGY LAPJA.

Hajnal ezt így fordítja :

Csalárd világ nagy szint mutat,
Álnokságot elrejt, bűjtat,
Ne higgy szép beszédinek.

Hogy ez hálót elkerüljed,
Krisztus bő kegyelmét kérjed,
Nem léssz préda lesinek.

Mint látni, elég hiven és mégis szabadon fordít, s épen oly ügyesen követi a latin versformát, mely előzőinél, Balassa-, Rimaynál és Beniczkynél, de Molnár Albertnél sem fordul elő. Ő az első egyike, ki a latin egyházi hymnus (Stabat mater) ez alakját a magyarba szerencsésen átültette. Fordítását itt-ott még solœcismusok nehezítik, vagy teszik kellemetlenné ; azonban némely szakok fordításánál nemcsak megközelíti, hanem felül is mulja eredetijét csinjával. Például a harmadik képnél :

Jézus szív ajtaján zörget,
Hallgat és titkon fülelget
A szív feleletére.

Kelj fel, nyisd meg az ajtódat
Készülj s ékesítsd magadat
Mátkád jövetelére.¹

Igen kedvesen van kikerekítve a tizenkilencedik kép versének szabadabb fordítása is így :

Jézus édes, rózsád, kincsed
És körül felékesítsd
A szív egész hajlékát,

Nyári harmat termésivel,
Virágod legszebb színével
Fűzz magadnak ágyacskát.²

¹ A latinban :

Ultero cordis portam pulsat,
Jesus silet et auscultat
Vocem sui corduli.

Con exurge, vectem solve,
Quid sit opus factu volve
In adventum sponsuli.

² Az eredeti ismét jóval alább áll :

Euge, puer, rosis pinge,
Latus hoc et illud cinge,
Totum cinge corculum.

Sparge fœtus verni rosis
Sparge totam messem chloris
Sternis tibi lectulum.

Könyvének még nagyobb érdeket kölcsönöz, hogy a magyar egyház hymnologiáját gazdagítva, «Ajtatos Énekek» czim alatt a vallásos költészet legszebb virágait fűzi könyvéhez. Ebben egészen tervszerűen jár el. Kezdi a zsoltárokkal, illetőleg a magyar Amphionnak, Balassa Bálintnak azon szép versével, melyben midőn házasulni készülvén, előbbi bűnei bocsánataért könyörög Istenhez. E költemény a 37. zsoltár paraphrasisául tekintetett és benyilót talált a magyar egyház énekei közé.

Hasonlón adja Hajnal a zsoltárok közül az oly gyakran használt 148. zsoltárnak régibb rimes fordítását :

Dicsőült helyeken, mennyei paradicsomban
Kik vígadoztok véghetetlen boldogságban,
Vattok újult állapotban,
Az Úrnak nevét énekszóban
Dicsérvétek vígaságban !

E zsoltár régi fordítása a magyarországi protestáns hitfelekezetek énekkönyveiben is előfordúl; ellenben az ó-szövegségből vett «Három ifjak éneke» (Canticum trium puerorum. Daniel 3.)

Teremtett állatok,
Minden alkotmányok,
Istennek szép munkái
Az Urat áldjátok !

csupán a Hajnalnál későbbi *csiki* énekes könyvben található. Vajjon eredetije Hajnaltól van-e, vagy hogy ő csak újabban átalakítva adta ki? nehéz az elszórt anyag miatt meghatározni. Költője mindenesetre egyike volt a legjobb ily paraphrasis-íróknak, mint a következő versszakok, mutatóként közölve, tanusítják :

Világnak szép szeme,
Napnak fényessége
Dicsérvd Istenedet.
Sötét éjnek színe,
Holdnak fehér fénye
Dicsérvd te is Ótet.
Sebes zápor eső
Gyenge fűről függő
Gyöngy harmatok áldjátok Ótet.

Magas égben fénylő,
Mint gyémánt tündöklő
Csillagok áldjátok Ötet.

Következnek e bibliai énekek után az egyház legszebb régi énekei. Első sorban a «Jam lucis orto sydere» kezdetű reggeli ének, melyet Szent Ambrusnak tulajdonít a hagyomány. Szerzőknél így kezdődik:

Hajnali csillagnak
Nap fényességének
Reánk virradásában stb.

A következő himnus az egyházi énekek másik virágzó korszakát jelzi. Gerbert érseknek, a későbbi II. Sylvester pápának, kitől hazánk koronáját nyerte, egyházi zenei iskolája a x. és xi. században az egyházi zenészetet is újra felköltötte. Keletkező műveit Esztergomban, első érseke idején, valamely regensburgi szerzetes is előadta. A gerberti és ravennai énekiskola szerzői egymással vetekedtek. Ekkor keletkeztek a híres Antiphonák, a *Salve Regina*, az *Alma Redemptoris Mater*, Hermannus Contractus e szép éneke. Gerbert-Sylvester egyik növendéke, Fulbert chartrei püspök, a *Chorus novæ Hierusalem* kezdetű éneket szerzé, míg másik növendéke, Capet Hugo fia, Robert francia király, a híres *Fövel Szentlélek* (Veni sancte spiritus) maig is általános használatban levő szép éneket írta. — E körhöz tartozott Damiani Péter magas szárnyalású himnusaival. Előbb híres tanára a szabad művészeteknek, majd remete, püspök és bíbornok, 1069-ben amint a pápa követéül a frankfurti országgyűlésre méne, az egész nyugatot betölté énekei hírével. Hajnal is átvevé ezek egyikét, az *Ad perennis vitæ fontem* kezdetűt, melyhez egy finom metszetű képet mellékel.

Az egyházi hymnologia e körét folytatják Szent Bernát főnkelt himnusai, melyek egykorúlag hazánkban is annyira elterjedtek, hogy állítólag Vak Béla királyt Bernát himnusai lelkesíték szerzetének, a cistercitáknak behozatalára.

Ezek közül Hajnal a *Jézus édes emlékezet* (Jesus dulcis memoria) kezdetűt vette föl, melynek, úgylátszik, szintén ő volt egyik első, vagy csak újabb átültetője, mert előbb-ről nem ismeretes. — Azonképen a Boldog-Asszony siral-mát, Jacopone gyönyörű *Stabat Mater*-ét és ugyan ennek *Cur mundus militat* című énekét, melyet a magyar köz-vélemény Janus Pannoniusnak tulajdonítva tévesen, Hajnal szintén fölvette énekgyűjteményébe.

Ép oly jó választást tett, midőn Aquinoi Sz. Tamás-nak az oltáriszentség mysteriumait népies nyelven, mégis magasztosan, zengő dalait, a *Lauda Sion*-t és *Pange Lin-gua*-t, nem különben az annyira elterjedt máriai hym-nust: *Omni die dic Mariæ* imakönyve énekei csokrába illesztette. Ez utóbbit Kázmér lengyel király, ki egy-kor Hunyadi Mátyás ellen a magyar trónért tusakodott, naponkint énekelte, amiért voltak, kik azt neki tulajdoni-tották.

A középkori hymnologia köréből Hajnal még több közkeletű énekét, ilyen az örök szépségű *Dies iræ*, mely a sz. mise liturgiába mint a graduale folytatása fölvetetett és némelyektől Celani Tamásnak tulajdonítatik; továbbá «a penitenzia tartásra intő» *Homo Dei creatura*, kezdetűt, végre a xiv. századnak tulajdonított passiói hym-nust, az elterjedt *Patris sapientia*-t, vette föl. Valamint az egyházi költészet e gyöngyei közé fűzi Vásárhelyi András, magyar sz. Ferencz rendű szerzetesnek a pesti zár-dában, 1508-ban szerzett magasztos hymnusát a Boldog-ságos Szűzhöz, hogy mentse meg esedezése által a nem-zetet a fenyegő véstől. Előérzetében mintegy a két tized multa előtt bekövetkezett mohácsi csatának, így sohajt föl:

Síradalmas nekünk mi életünk,
 Fügelmes (félelmes) sok hívalkodásunk,
 Rettenetes nekünk bajvívásunk,

Halottaknak megszabadítója,
 Törököknek megnyomorítója,
 Királyoknak jó tanácsadója,
 Magyaroknak megóalmazója stb.

Hajnal e költeményben némi javításokat tesz, melyek ekként mennek át a későbbi magyar Cantionalékba. Föl-vett Hajnal még más eredeti magyar éneket, egyet «Sz. Magdolnáról» :

Oh nagy szeretetnek fölgerjedd tüzes lángja,
 Penitentziának eleven szép formája,
 Kinek e világra
 Sok lélek javára
 Kiterjedd példája stb.

mást «sz. Erzsébet asszony napjára», egy harmadikat «sz. Borbára», egy negyediket «szűzek napjára való éneket». Régibb ének-kincsünkben egyik sem jön elő közülök.

Mennyi hymnus volt még Hajnal könyvében, miután mindkét kiadásának ránk maradt példányai csonkák, meg nem határozhatjuk. Annyi kétségtelen, hogy több régi magyar hymnust ő tartott fenn egyedül, másokat először nála találunk felvéve; valószínű, hogy többet átalakított, sőt néhányat ő tett át magyar nyelvre. A mily tervszerűnek látszik hymnusai megválasztása, alig lehet kételkednünk, hogy a magyar egyházi hymnológiával korában tüzetesen foglalkozott. Kortársai közül egynél sem találunk nagyobb és választékosabb készletet, mint nála. Teljesen átérezte volt már e szerint nemcsak az egyházi hymnologia becsét és szépségét, hanem szükségesnek tartotta annak a vallási emelkedettségre, a buzgóság és áhitat gerjesztésére a magyar nyelvre való áttételét.

* * *

Hajnal mellett más egyházi írók munkássága is nyert Nyáry Krisztina részéről serkentést, sőt talán irányt is. Ezek közé tartozik KOPCSÁNYI PAP MÁRTON ferenczrendű szerzetes, ki még e század elején tünt fel a pozsonyi szentferenczi egyház magyar szónoki székén, melyet be-

szédeivel Pázmány oly fényessé tett. E szónoki szék alá gyűltek volt az országos gyűlések alatt az ország rendei s az akkor Pozsonyban székelő magyar kormány tagjai, a kamara elnöke és tanácsosai rendes hallgatókul, hogy Kópcsányi beszédeit hallgassák. Mint író és tevékeny volt. 1616-ban kiadá az Evangeliumokat és Epistolákat, az ünnepi magyar énekeket egy rövid katechismussal «az igaz keresztény és apostoli hitnek ismertetéséről való rövid tanúsággal», s azt legjelesb hallgatóinak, báró Hethesi Pethe Lászlónak, a magyar kamara elnökének, és ugyan e kamara tanácsosainak ajánlotta föl. Sallustiusi emelkedettséggel és tacitusi rövidséggel írt előszava, valamint erős polemiai bevezetése mutatja, hogy méltó tagja a pázmányi iskolának.

Majd ő is, mint Hajnal, Nyáry Krisztina számára ír imakönyveket és ájtatos elmélkedéseket. Hajnal Jézushoz szóló ájtatosságokat írt, Kópcsányi pedig a boldogságos Szűz tiszteletére szerkesztett ájtatos könyvet, mely „*Bódog szűz Mária Élete*“ cím alatt jelent meg 1631-ben Bécsben; tartalmaz pedig a b. Szűz ünnepeire szerzett prédikációkat vagyis inkább elmélkedéseket, s ezeket alkalmi sz. énekekkel és imákkal vezeti be és kíséri. Nyáry Krisztinának ajánlva e munkát, az ajánló levélben beszéli, hogy az ő fölhívására készült az. «Vegye azért oly kedvvel Nagyságod ezt a kis munkát, a minemű kedvvel és ajtatossággal erre az elmélkedésre intett és kért és végre kibocsátására elkészített. És mivel hogy az szűz beszélgetése csak együgyűekkel leszen (Proverb. 3.), békét hagyván a szántsándékkal kedveskedő udvari pupos szóknak s a beszédben való újításoknak (sz. Pál, I. Tim. 6.), a pennámat mindennapi közönséges szóllásnak kerékvágásában tartottam».*

* E könyv meg van több példányban a muzeumi, egyetemi könyvtárban

stb. Jóllehet e mű compilátóra mutat, nem hiányzanak benne eredeti énekek s

Kopcsányit ezentúl a nádor udvarában találjuk. Mint kiöregedett pozsonyi magyar szónok szerzete kismartoni kolostorába vonult vissza, és ott a nádor, «predicatora» volt.

Egy harmadik egyházi író, TASSI GÁSPÁR, szintén szoros összeköttetésben állott Nyáry Krisztinával.* Lelkesítve a nádorné megtérése által, sietett neki egy kis munkát följánlani. A mű czime: «Lelki Kalendárium, azaz tizenkét elmélkedés az esztendőnek tizenkét holnapjára úgy rendelve, hogy minden nap egy-egy cikkelyről elmélkedhessünk a véteknek kiirtásán és a jóságos erkölcsöknek beoltásán», eléggé jelzi annak ájtatos tartalmát. Ezzel a könyvvel, melyet régen német nyelvből magyarra fordított vala, akarta — úgymond az előszóban — ő is ez új esztendőnek kezdetén megajándékozni. Tette pedig ezt megtérése alkalmából, «mert fénylik vala Nagyságod ez előtt is — írja — nagynemzetű, úrasszonyi állapotával, de csak

egyéb részletek. Végén, például, olvasható eredeti és hazafias magyar himnusa «*A bódog szűz Máriához Magyarorszáért.*»

Magyarország Pátronája
 Menyek, földnek királynéja
 Hozzád ohajtók gyámola
 Bánkodók vigasztalója.
 — — — — —
 Tekints a te oltalmadra
 Bizott Magyar országra,
 Kinek nyargalja mezejét
 Mahomet és fogyatja népét.
 Fővárosit új tanítók
 Döglettetik, oltárrontók,
 Magok egymást pártutessel
 Erőtlenítik veszélylyel.
 Luthert, Kalvinust dicsérik,
 Szent István hitét nevetik,
 Szent Lászlónak, Szent Imrének,
 Nincsen becsületje e szenteknek.
 — — — — —
 Méltán szenvedünk sok csapást,
 Sok pusztulást, sok kárvallást,
 Ez földje az új vallásnak,
 A hitben válogatásnak,
 A hittől elszakadásnak.
 De vagyunk még, o Mária,
 Magyarország patronája,
 Kik a régi elünket
 Követjük s áldunk tégedet.
 — — — — —

Aztán beleszővi az énekbe a könyv

kiadójára, Nyáry Krisztinára még a következő alkalmi sorokat;

Nyerj ennek a leányodnak,
 Ki oka volt e munkának,
 Éleled hirdetésének,
 Erkölcsöd követésének,
 Egészséges sok napokat,
 Mennyei szent áldásokat,
 Hogy az ajtatoságot,
 És isteni szolgálatot
 Jóságában plántálhassa,
 Azután Krisztust láthassa.
 Nyerj az Anyaszentegyháznak,
 Győzelmes királyunknak,
 Országunknak békeséget,
 Igaz hitben egységet sat.

Látni való, hogy Kopcsányi számos ily ének szövént ájtatos könyvébe, ebben, valamint Nyáry Krisztina dicséretében méltán versenyez Hajnallal, és hogy e nő erénye és buzgalma által mennyire lelkesíté ez ájtatos apostoli férfiakat.

* Élete körülményeiről nem sokat tudunk. Ez időtájt 1634–1647-ig ismeretes Thassy Gáspár mint a zepesi kamara tanácsosa. Előbb Nagy - Szombatban, utóbb Töltszéken (tótul Tulcsik) lakott Sáros megyében, nem messze Szepestől; e szerint buzgó kath. világi férfi volt.

szintén a világnak. De a felső rész Nagyságodban, akire az Isten, akire az angyalok és az égnek minden lakosi néznek, azaz a lélek homályos vala, míglen a Szent-Lélektől megindíttatván, járulni kezde Nagyságod a közönséges keresztény anyaszentegyházhoz, amaz igazságnak napjához. Vegye azért Nagyságod ez új esztendőben én tőlem jó néven e kicsiny ajándékot, és éljen vele szorgalmasan. Melynek haszna az leszen, hogy az igazságnak napjától Nagyságod soha el nem fog távozni.»

Majd nagyobb tárgyba fogott. Bellarminnak híres æsthetikai íratát: «Elménknek Istenhez való fölemelkedéséről» fordította magyarra, kiadta Bártfán 1639-ben és Esterházy nádornak ajánlotta. Nem kis érdeme volt e szerzőnek törekvése a theologiai terminologia magyarítása körül, hogy ha a műszókat

«magyarul értelmesebben mondhatjuk ki, ne kellessék a deákban keresni», miből láthatjuk, hogy igyekezete öntudatosnak vehető. Ekként Esterházy Miklós és nevének udvara tevékeny hittudományi és irodalmi körnek központja lett.

Sokszor megfordult itt KÁLDY GYÖRGY jezsuita atya is. És mikor korszakias munkái: a biblia fordításával és magyar egyházi szónoklatai kiadásával föllépett, nem talált

A' BODOG SZŰZ MARIA.
É L E T E.

MAGABAN
FOGLALVAN AZ
Ő HÉT INNEPINN TIZEN
HÁROM PREDIKÁTIOT, (ELMÉL-
kedelkekkel, Tanúfágókkal) Az ő hét,
örömet, és hét epefégét; Az ő tizenkét
chillagu koronáját; Nevének's Nevezet-
tinek, és az olvasónak magyarázattyát;
Az ő nagy méltóságát; e vilagon való
foglatatosságát; És az ő fecitfé-
gűl hívását, a Litániak-
kal.

NYOMTATTA BECHBE
FORMIKA MATÉ M. DC. XXXI.
Eszteendőben.

31. KOPCSÁNYI IMAKÖNYVÉNEK CZÍMLAPJA.

senkit Pázmány után, kinek egyházi beszédei első kötetét ajánlá, Esterházy Miklóson kívül, kinek méltóbban lehetne a második kötetet fölajánlani. Mint aki — úgymond — «Istentől vett ajándékot (a hitet) egyebekkel is közleni igyekezett és nemcsak két házastársát vezette az igaz hitre, hanem az udvarában lakozó sok főembereket, sőt úrfiakat is,

AZ NEMZETES ÉS
NAGYSÁGOS GROF NYÁRI
KRISTINA ASZONYNAK, A TE-
KÉNTETES ÉS Nagyságos Grof, Galántai Eszter-
HAS MIKLÓS, Magyarországi Palatinus fe-
relmes házastársának, bódog hófészket,
és hávfőfeget kívánok
adástni.

Z emberi nemzet ellen fenekedő régi ellenfégről, ama hét fejű farkányról, azt írta Sz. Iános, hogy álván a' szüüendő aszony állat előt. Apoc. 12, hogy mikor szüülné a' hatmegenné, és nem árihatuán a' *fin magzatnak, nagy haraggal a' szájából mint egy folió vizet bochára az aszony állat után, hogy ötet elragadtatná a' folió viz zel.* (Ennek a' Ielenésnek lelki, titkos magyarázatya szerént) az az Aszony állat példázta Bódog Aszonyt, ki a' világ urát szüütté; a' mint hogy őis példázta az Anyafzentegyházat (úgymond Sz. Agoston) *Mulierem illanz*

A 3

Virgi-

32. KOPCSÁNYI AJÁNLÓ LEVELE.

üdvözítő igaz hitre való vezérlésére kalauzokat tőlünk kívánt, kedves fiát s rokonait a mi iskoláinkba küldötte a szép tudományok tanulására, házas társát és gyermekeit ott temettette.» — Elmondja továbbá, hogy épített mindenütt, ahol lakott, egyházakat és klastromokat, emelt oltárokat, ajándékozott egyházi öltönyöket. Klastromot a szentferenczieknek Kis-Martonban és templomot a jezuitáknak Nagy-Szombatban, «oly ékest és drágát, melyhez ha-

kik az igazság megismerését hálaadással Isten után Nagyságodnak tulajdonítják. Udvarán kívül is sokakkal hasznosan bajlódott, és csaknem minden uraságaikban az igaz hitet oly szorgalmasan plántálta, hogy a konkoly csak imitt-amott tetszik, hol tudniillik annak kiszedése a buzának kigyomlálása nélkül nem lehetett.» Elmondja azután, hogy «nemes udvarában lelki tanítókat gyakran tőlünk (a jézus-társaságiaktól) hívott az alatta való eltévelyedett juhoknak megtérítésére s az

sonlót mi időnkben, új épületben Magyarorszáiban nem látott». És valamint Balásffy kiemeli felőle, mily kedvvel látogatta Pázmány beszédeit, úgy dicsekszik vele Káldy is, hogy «eleven szómmal való tanításomat jó kedvvel hallgatta, irásomat is úgy olvassa, — pártfogolja és megoltalmazza».*

Az ellen-reformationnak s a kath. egyház helyreállításának első apostola volt a világiak közt. Nem csoda, hogy az ország ekkori apostoli férfiai, theologusai és hittanírói mindannyian, a politikai félreértések daczára is, melyek olykor közte, Pázmány és Lippay érsekek közt ideiglenesen egyes kérdésekben fölmerültek, mind körülötte csoportosultak.

Igy járnak egyre ki és be udvarába a jezsuiták, akkori fenforgó fontos ügyekben, iskoláik és collegiumaik alapításában, térítéseik rendezésében, irataik kiadásában. A legtevékenyebb férfiak egyike ekkor kétségtelenül DOBRONOKI GYÖRGY. Előbb a nagyszombati, majd mindannyi újonnan keletkező collegiumnak, a sopronynak, homonnainak stb. létesítője, intézője s igazgatója, a Jézus-társaság teljes megalapításának egyik főtenyezője, Pázmánynak és Esterháznak egyaránt benső és meghitt embere; mint ilyen, Pázmánynak a nagy-szombati egyetem megalapításában, és Esterháznak a templom fölépítésében jobbkeze volt. A ki classicus naplóját olvassa, melyben minden nap beszámol az általa végzett nagy, apró és titkos ügyekről, látja, hogy ő volt lelke amaz idők különböző alkotásainak. Pázmánytól, hol mindennapos, egyre jár Esterházyhoz, s ettől az udvarhoz; ő szerkeszti az államiratokat, promemoriákat, jogkereseteket; hogy a collegiumi, egyetemi és tanodai ügyeket szervezze és biztosítsa, részt vesz a legfontosabb tanácskozásokban és tervezésekben. Ügyességé-

* KÁLDY, Az ünnepekre való prédikációknak első része. Ajánlás 1—3. lap.

nél, mindenre kiterjedő figyelménél, jártasságánál és tudományánál fogva méltán hasonlíták őt Pázmányhoz és emlegeték mint utódját az érseki széken. Többször a nádor mellett is foglalkozik, vele és számára statusiratokon dolgozik.¹

Számos művei, emlékiratai és naplói azonban maig is kéziratban lappanganak.² Tudományos művek kiadásához folytonos tevékenysége miatt alig juthatott. Csak ifjú korából birunk tanodai és classicai irodalomra vonatkozó latin-magyar szótárt.³ A Jézus-társaság magyarországi, erdélyi és osztrák kezdeteinek és collegiumai első megalapításának általa szépen megírt történet-töredékei is neve megemlézése nélkül vétettek föl a szerzet első történetírói által, kiknek számára írta és megküldötte volt, mint ezek Cordara és Socher írtaiban fölismerhetők. Nem csekélyebb tevékenységet fejtett ki a szerzet tudományos igyekezteinek előmozdításában. Nemcsak a nagyszombati egyetem minden ily első kezdeményei mögött áll: pl. kieszközli a promotiókat, graduatiókat, a vitatkozási thesisek kiadását, intézi a vitatkozásokat, a verses és szónoklati, sőt a fényesebb színi előadásokat; hanem szerzete nagy tudósai munkáinak kiadását is előmozdítja; szerez nekik befolyása által Magyarországon mæcenásokat, kiadókat.⁴ Midőn a nápolyi Amici vagy írói nevén Amicus Ferencz a Jézus-társaság egyik leghíresebb theologusa alapvető munkáit,

¹ Így írja 1637 márcz 28. diariumában, hogy egész napon el volt foglalva a nádor előterjesztései fordításával. *Sola die occupavit me D. Palatinus in discursibus ex hungarica lingua in latinam transferendis.*

² Például: nagy-szombati diariuma 1636-tól az egyetemi könyvtár kézirati codexében. Hasonlóan *Historia de ingressu S. J. in Austriam et Hungariam.* — *Historia etc. S. J. Hung. et Trans.* — *Historia Colleg. Sopron.* — *Actuum Aca-*

demicorum Collegii S. J. Tyrn. ab 1630. — *Conscriptio Beneficior. Sopron.* — *Elogium Pázmáni stb.* Lásd: STOEGER, *Scriptor. Austr. Sol. J.* 262. l.

³ *Phrases latino-hungaricæ 1607-től, később kiadva.*

⁴ Lásd mind ez adatokat a Dobronoki által írt s utódai által folytatott diariumban 1636-tól kezdve, hol mindezek apró pontossággal vannak följegyezve tervezetöktől kivitelökig.

melyben a társulat scolasticai tana módszerét megállapítja, kiadni készülvén, Dobronoki szerzett neki nemcsak költséget számos nagy-folio munkáihoz, melyek több kiadásban meg is jelentek, hanem ő maga írta hozzá a bevezetést és ajánlást a főurakhoz, Lippaihoz, Pázmányhoz, még Kornis Zsigmondhoz is, ki ugyan Rákóczynak vezére, de e mellett a jezsuiták meghitt barátja volt, ki őket már Bethlen alatt védelmébe vette.

Még régibb és irodalmilag is tevékenyebb tagja volt a nádor körének FORRÓ GYÖRGY, kit különös kegyelet kötött a családhoz. Pázmány mellett őt tartották akkor a legkitünőbb egyházi szónoknak,¹ ki mellett a jóval fiatalabb Káldy csak később kezdett feltűnedezni, de ekkor is, fontosabb és ünnepélyesb alkalmakkor Forró lép föl. Ő küzd az 1602. országgyűlés alkalmával beszédeivel, csak úgy mint Pázmány, a kath. egyház mellett; ő tartja Forgách Ferencz, aztán Pázmány Péter bíborosok ravatalánál az ország főurai és nemessége előtt a gyászbeszédeket. Így találjuk őt Esterházy udvarában is minden ünnepélyes alkalommal. Ő keresztelte elsőszülött fiát és ő adta össze Thurzó Erzsébettel; és már mint hetven éves agg férfiú még ő tartotta a beszédet a nagy ünnepély alkalmával, midőn a nádor által épített nagy-szombati fényes templom az ország színe és java előtt fölszenteltetett.² Fájdalom, az egykoruak által annyira magasztalt, több kötetre terjedő magyar beszédei nem maradtak ránk. Midőn az elaggott férfiú már nem viselheté sem rendje tartományi főnökségét, sem a nagy-szombati ház kormányát, betegem kezdette írni, később ágyban fekve, tollba mondotta beszédeit, hogy azok sajtó alá rendeztetvén, szolgáljon velök. De jóllehet barátai és jóakarói (Esterházy nádor és Lósy érsek) aranyokkal ösztönzék

¹ Lásd Veresmarty Élete és Munkái című művemben Forró bővebb jellemzését s élete adatait. 100—120. lap.

² A nagy-szombati diariumnak a m. t. egyetemi könyvtári kéziratában 1637. aug. 30. — 1638. szept. 19. — 1639. jun. 18.

alattomban az írnokot, hogy serénykedjék az elhaló férfiú mellett, a munkát a halál megszakasztotta, de sőt az elkészült kötetek sem maradtak reánk, ha ugyan nem lappanganak valahol.¹

KERESZTES ISTVÁN a Jézus-társaságának jeles tagja volt, pozsonymegyei csallóközi család ivadéka. A Pázmány által igen kedvelt és udvarába gyakran meghitt férfiú kiváló tudományos képzettséggel bírt. Egyaránt foglalkozott a bölcsészettel és theológiával, híresen vitázott bennök s e mellett készített verseket és tanodai színműveket is. Dobronoki után ő lett a nagy-szombati ház történetírója és több éven át folytatta ennek classicus följegyzéseit és irányát. Később állandóan a nádor udvarában lakott és legidősb fiának, Istvánnak nevelője, majd gyóntatója volt. Ünnepi alkalmakkor rendszeren mint szónok és költő szerepelt. A nagy-szombati templom fölszentelésére drámát írt a templom-építő, ajtatos és igazságos Salamonról, ki alatt a nádort értette. Magyar egyházi drámákat is készített. Nagy versjátékokkal, emblemákkal dicsőítette a nádor fiának menyeközjét, a királyné koronázását, a nádor családi ünnepeit, míg végre ugyan ő tartotta az elhunyt nagy nádor felett az ország rendéinek színe előtt a gyászbeszédet. — Fájdalom, mindez alkalmi költeményei és drámái nem maradtak ránk s azok emlékét csupán a nagy-szombati collegium ekkori naplója tartotta fenn,² melyet részben ő írt és ahol műveit is följegyzé.

KOLOSVÁRY ISTVÁN, Pázmány unokájának tanítója, kívül külső egyetemeken is járt. Ennek kiképezését bevégezvén,

¹ STOEGER, *Scriptores Prov. Austr. S. J.* 85. — *Acta Jesuitarum in Hung.* ab 1599—1647. kézirat a Jézus-Társ. nagy-szombati Collegiumában 1641. Forró halála leírása. V. ö. Veresmarty Élete és Munkái, i. h

² Lásd a Diarium kéziratát az egyetemi könyvtárban 1636-tól kezdve többször: febr. 3., ápr. 12. — 1637. okt. 11., nov. 15. 18., decz. 1. — 1638. szept. 14. 25. — 1639 jun. 15. — 1640. jan. 14. stb.

a nádor udvarába jött, hogy másik fiának, Lászlónak nevelését és tanítását átvegye.

Keresztes költői társai BUDAI és SZÉL SIMON valának, kikkel együtt állítá ki a szinpadí darabokat, például az Aythi Mihály indiai fiú történetéről szólót és a híres Benjamint, melyet az egyetem megnyitásakor 1635-ben Pázmány és Esterházy előtt adtak. Egyébként is valahányszor Pázmány vagy Esterházy ünnepi alkalomkor megjelenének, alkalmi versekkel és szónoklatokkal fogadták. Mások egyenesen oda hatottak, hogy ily alkalmi verseket készítenek, s ezek mesterét rendszeren Nádasiban találták meg.

NÁDASI a syntaxisnak tanára Nagy-Szombatban, a szerzetnek legtermékenyebb írói és legnevesb történetírói közt foglalt helyet. Hatvan könyvnél többet ismerünk tőle. Vannak művei, melyek 10—12 kiadást értek és több nyelvre lefordítottak; ezekkel együtt megközelíti művei száma a százat. Iratai részben ascetikai buzgósági művek vagy pedig a társaság történetére vonatkozók. Előbb hő vágya volt, hogy mint térítő Indiában apostolkodhassék; de a gyöngö testalkatú ember kívánságát nemcsak megtagadták, hanem egy időre a szerzetből is elbocsáták. Utóbb ügyessége és szorgalma által a történetírás terén annyira vitte, hogy szerzetnek hivatalos történetírójává neveztetett ki. Ő szerkesztette mintegy évtizeden át annak történeteit és írta commentariusait, midőn a szerzet főnökei, Gosvin és Oliva mellett mint titkár egyszersmind Rómában és Németországban a terjedt és sűrű levelezéseket is vitte, és teljesen be volt avatva szerzete ügyeibe. Ő folytatta, igazította s adta ki a szerzet ama jeles történetíróit, kiket Ranke kútfőtanulmányaiban oly nagyra becsült: Cordarát, Ribadaneirat, Soetwelt és Legambot. E mellett írt magyar történetet is; írta a magyar szentek legendáit és nevezetesen szerzete hőseinek halálát; fordította Pázmány magyar szónoklatait. És mindeme írói nemekben a legmagasbra vitte

szerzetében, mígnem elaggván, csakis III. Ferdinánd özvegyének volt gyóntató atyja mind haláláig.

Mikor mi itt a nagyszombati egyetem első éveiben találkozunk vele, akkor a syntaxis, később a bölcsészet és theologia tanításával levén foglalatos, irodalmi pályája kezdetén állott, és költeményei zsengeivel lépett a nagyszombati verselők: Keresztes, Budai, Szél Simon, a két Lippay körébe. Ő készítette rendesen az alkalmi költeményeket a promotiók és graduatiók alkalmával a baccalaureusok számára, majd mások kívánatára is, kik magasabb méltóságokra kineveztetvén, költeményekkel óhajtottak üdvözöltetni és magasztalva megénekeltetni. A jezsuiták naplói gyakran említik, mint jönnek ilyenek és kérnek verseket. Ez izetlenség, mely maig is föntartotta magát az iskolák odái- és carmeneiben, akkor még a jobb ízlés követelménye volt. Többnyire az olyanok, kik nem érdemeik által jutottak az általuk álutakon megszerzett hivatalokhoz és méltóságokhoz, voltak azon, hogy legalább ily költemények hirdessék a világnak költött érdemeiket, mely eddig felölök semmit sem tudott. S erre a római lyra nagyot mondó üres szólamai mindenha alkalmas eszköz valának.

A társaság régibb, bár irodalmilag kevésbé ismeretes, valamint ifjabb, tehetséges, de szerény tagjai, természetesen csak még nagyobb tisztelettel sorakoztak Esterházy köré, laktak udvarában, látogatták sűrűbben. Némelyek udvari és várkaplánoi voltak (Galantán, Kis-Martonban, Lakompakon, Bicsén, Semptén), mások gyermekeinek nevelői, gyóntatói voltak, vagy csak kísérték őt és nejét útjaikban.

Egyidejüleg folyt a nádor uradalmaiban a jobbagyok térítése. E tekintetben a legnevezetesebb események egyike a bicsei missio térítése volt. Bicse kastélya Trencsényben, mint Thurzó György nádor lakhelye, hol még Imre fia a

reformatio százados ünnepét ülte meg nagy pompával, a lutheranusok főhelye volt. Mihelyt Esterházy Miklós néjének, Nyáry Krisztinának előbbi férje, Thurzó Imre után maradt leánykái számára a bicsei uradalmat megnyeré, mindjárt ez uradalma megtérítésére fordította gondját.

Az Esterházy által küldött jezsuita térítőket ellenszenvvel fogadták. Valamely vásár alkalmával a fellépőket gyanúsán nézték, megtapogatták és nem tudtak a csodától hova lenni, hogy ezek is hozzájuk hasonló emberek, se lólabok, se szarvaik nincsenek, pedig papjaik ilyenekül festették le őket. A térítés csak akkor vett nagyobb lendületet, midőn Esterházy Hajnallal s egész udvarával 1627. késő őszen Bicsére költözve, ott tartott udvart. Karácsony harmadnapjára, Sz. János evangalista ünnepére, meghítták Hodik superintendens is ebédre. Barátságos előzékenységgel fogadták, s igyekeztek őt megnyerni, méltányosan és engesztelékenyen szólván vallási kérdésekről. Beszéd közben a nádor az asztalra föltett s az napon megszentelt Sz. János áldásával kínálta meg, kérdezvén tőle: ivott-e már vajjon szentelt bort? Hodik észrevevén, hogy a nádor és jezsuitája vallási beszélgetésbe akarják bevonni, kitérőleg, ügyesen azt felelte, hogy az Úristen minden általa teremtett tárgyat s ezek közt a szőlőt is megáldá, és Sz. Pál szerint az Isten minden teremtménye jó és szent, amennyiben megszenteltetik az ő szava s az imádság által. Hajnal Hodik válaszát teljesen helyeselte, csak azt adta hozzá, hogy régi ájtatos egyházi szokás Sz. János napján a bort megszentelni, mint husvétkor a tüzet, tojást, hust stb. Hodik erre még elménczen koczkáztatta, ha igaz,* hogy ez mégis nem annyira a szenteltetők, mint a szentelők hasznára szolgál. Erre nem folytatták ezt a themát; de Es-

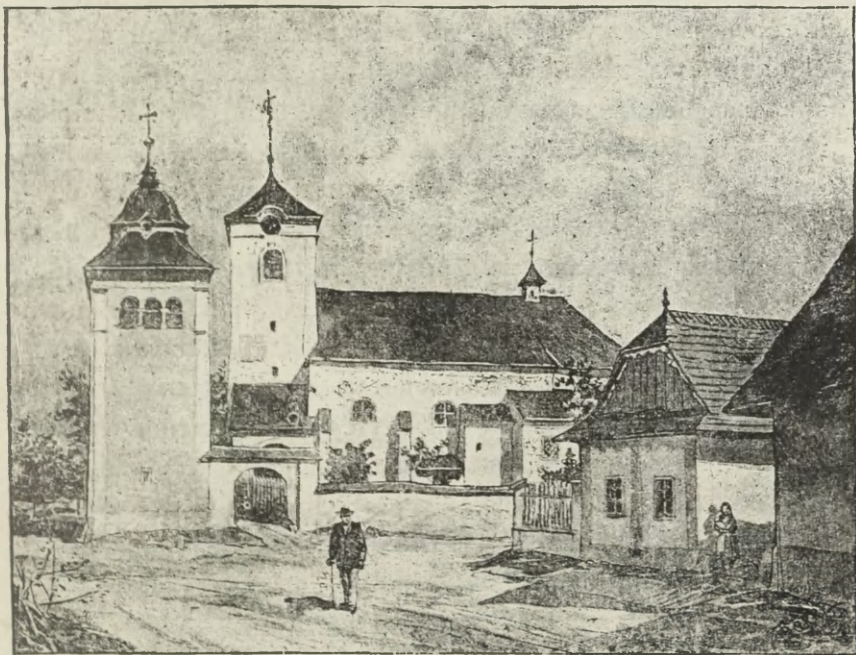
* Erre mutatnak Hodiknak Ribininél (Memorabilia Eccl. August. 1. 457.) fölem-lített szavai: Cum eo præsente Hajnal soc. Jesu de religione *liberaliter* esse col-locutam.

terházy időnként más és más vallási kérdéseket vetett föl vitatkozási tárgyakul: a szentek tiszteletét, az egyház tekintélyét, a Szent Péter utódait, a szentírásnak az egyház általi magyarázását, az antikrisztust stb. Hodik, ő maga állítja, ügyesen, alaposan és bátran felelt, mit Esterházy nyugodtan fogadott, csupán egyszer látszott megsértődni, mikor a szentek tiszteletéről vitatkozva, Hajnal közbe szolt, hogy a szentatyák irataikban javallják a szentek tiszteletét s idézte erre Sz. Demjént is. «Mit nekem, válaszolt Hodik, a ti sz. atyáitok, vagy Demjéntek, akiről azt sem tudom, ki és hová való; mutassatok nekem Péternél vagy Pálnál, vagy az Irásban». A nádor boszankodva tört ki e válaszra: «Ime, ilyenek ezek a kevély lutheranusok, kik a szentatyák iratait megvetik, és képzeleteiket a legrégebb írók tanúságánál többre becsülik.» Hodik erre úgymond, szerényebben és alázatosabban válaszolt. Végre midőn a nádor ebéd után szobáiba visszavonulni készülé, a superintendens is megköszönvén az őt ért kegyelmet, bucsúzott, a nádor még egy pohárral megkinálván őt, ivott vele, hogy legyen egy akol s egy pásztor.*

Esterházy nem egy választól vagy beszélgetéstől tette függővé nagyszabású térítései tervezetét. Bicssei uradalmának megtérítése már ekkor el volt határozva, és szokása szerint Hajnallal csupán arra törekedett, hogy e tervének a prédikátort is megnyerje. Minthogy ez neki eleve nem sikerült, megkezdette a nép térítését. És mivel erre Hajnalt, ki őt állandón követé, itt nem hagyhatta, talán mert e vidék tót nyelvében nem volt járatos, más két jézus-társasági tagot, Jankovics Györgyöt és Pessel Lénárdot hozatott segítségül, kik a térítéshez azonnal hozzá is fogtak. Folytonos prédikációk által, melyeket a nádor oltalma alatt tart-

* Mert még kell jegyezni, hogy az Esterházyval és Hajnallal való párbeszédet csak Hodik leírásából ismerjük, s épen ennek elferdítése miatt gerjedt volna föl ellene a nádor.

hattak, a nép legnagyobb részét megtérítették. Hodik önként elköltözött Bicséről. A Thurzók által a Luther felekezetére áttérített nép számára egykor lefoglalt kath. egyház most a fölszaporodott kath. hívek által visszafoglaltatott és csupán a kisebb templom maradt meg a lutheristák számára, kiknek őrizetére Hodik superintendens helyett egy levita jött. De Jankovicsnak és társának végre sike-

33. A BITTSEI TEMPLOM.

rült e maradékot is megtéríteni, mire 1636-ban, mintegy hét évi munkálkodások után Bicse megszűnt missio lenni. A hittérítő paterek visszahivattak és helyökbe rendes plébános iktattatott be.

Ily végzet érte a lutheri felekezetet egyik főhelyén, a vallása egyik fejének, Thurzó György nádornak várában és uradalmában, melynek birtokából végrendeletileg kizárta volt a más vallásúakat. Esterházy, neje és térítő

segédei által a családnak végső ivadékai: Thurzó Mihály és Ádám katolikusokká lettek, segítették a jezsuitákat, kiszolgáltatták nekik vallásfelekezetök könyveit, nagyszombati templomukban temetkeztek, melynek, úgyszólván, minden anyaga a Thurzók bicsei és árvai uradalmából került ki. . . .

A hitviták és vallásos színezetű politikai mozgalmak korában általános szokás volt, hogy a főurak udvarai körében, sőt azok asztalánál ebéd közben a társalgás leg-élénkebb tárgyát a vallási ügyek és tanok megbeszélése, s a más felekezetű vendégekkel és látogatókkal felmerülő hitviták képezték. Ezek lelkesíték és élénkíték leginkább a társalgást. Velök igyekeztek a pártfelek egymást buzdítani és lelkesíteni, vagy egyik párt a másikat meggyőzni, saját meggyőződésére, vallására téríteni. Nem egyszer valóban azon nagyobb actiókra, pártok alakítására és szilárdítására, máskor munkák írására, könyvek czáfolására, elleniratok kiadására vezettek; gyakran az eredmény a kör vendégei közül egy-egy nevezetes személyiség megnyerése, megtérítése volt.

Esterháznak, vallása egyik legbuzgóbb hívének, ez volt egyik kedvencz foglalkozása. A társalgásban, beszéd és ebéd közben, levelezéseiben és irataiban ez erős akaratú és lelkes férfiú a beszédet az ország közügyeire, a vallási kérdésekre terelte. S ebben főleg Hajnal működött közre hatásosan. Szelid természete, jámbor viselete, nyugodt magatartása, finom tapintata, értelmes és ékes beszéde, különösen alkalmassá tették arra, hogy a vallási vitákban a tüzes, hatalmaskodó nádor célzatait elősegítse.

A nádor gyakran, mint ha ő maga kívánna fölvilágosítást valamely vitás tan felett, kérdéseket intézett Hajnalhoz, melyekre midőn ez magyarázólag és tanítólag megfelelt, mindig a hatásra számított, melyet az a más felekezetűekre tett. Némelyeket egyelőre megingatott vallási

nézetökben, másokat a folytatott beszélgetés és tanítás által megtérített. Esterházy Miklós testvérein és két nején kívül mintegy huszonkilenczre számíták azon előkelők és főurak számát, kik a nádor udvarában megtértek.¹

Esterházy legnevezetesebb műve e téren azonban gróf Nádasdy Ferencz megtérítése volt. Nádasdy már fiatalon a nádor udvarának ama tanult ifjai közé és tudós köréhez tartozott, kikkel Hajnal s a nádor folytonosan vitatkozott a vallásról. Ősei és atyja régóta a hitújítók legerősebb támaszai voltak. Az ő befolyásuk által nagy birtokaik összes lakói a hitújításra átlépni kényszerítették; ők látták el egyházaikat prédikátorokkal, jószágaikon iskolák és nyomdák keletkeztek, számos hittani munka látott napvilágot, vagy vitatkozások tartattak a hitújítók egyes felekezeteinek egyesítésére, vagy ellen-tanaik czáfolatára. Körükben virágzott a hitújításnak, a városokat kivéve, legélénkebb vallási élete. — Nádasdy Pál, az ország egyik főkapitánya, midőn 1633-ban meghalt, korán kifejlődött fiát, Ferenczet hagyta hátra, ki már tizenkét éves korában lépett a család és atyja örökös méltóságaiba, és Vas-vármegye főispánjának esküdött föl.

Ferencz atyja, mint vallása erős híve, fia számára imakönyvet írt, melyet kiadva, neki ajánlott.² Nevelését felekezete egyik kitünő hittudósára bízta, kit a külföldről hozatott. Azonban végzete, mint az akkori előkelő ifjakat,

¹ Így beszéli az *Annuaire Litteraire* 1630. (Bécsi udv. könyvtár kéziratai Cod. lat. 13564. 29. lap): *Missio palatini. In singulis dies ex vario statu regni est ad palatinum reluti proregem accursus. Qui cum solempne habeat hæreticorum gratiam, quos mensæ adhibet, fidei facere quæstiunculas, nostro enodandas proponit. Acciditque non raro, ut ex huiusmodi colloquiis, tamquam aliud agatur, fidem catholicam multi acceptent. Ita novem supra viginti, Luthero partim*

Calvino va'ere iusso Romanæ ecclesiæ nomina dederunt. Ezekről beszéli, hogy köztök az első egyike volt Thurzó Ádám. Egy más nagynevű férfiú — úgymond — annyira megkivánta az efféle beszédeket, melyeket előbb cane et angue peius gyűlölt, hogy templomunk számára ajándékokat küld. V. ö. Ugyanott Cod. lat. 11960. 80. lap.

² FABÓ, *Monum. Evang. Magyarors. Evang. tört. emlékei*, II. 204. l.

Esterházy udvarába hozta, hol annak térítési kísérleteit ki nem kerülhetette; «mint pápista-faló ült le a nádor asztalához ő is, és mint katolikus kelt föl mellőle».* Nádasdyra a nádor külön figyelmet fordított; tudta, hogy annak kívánatos megtérítésével számos uradalma jobbágyai megtérése jár együtt. Nádasdy azonban erősen tartotta magát. Midőn egy alkalommal Olaszországba indulva útazásra, bucsulátogatást tett Esterházynál, vallási vita folyt közöttök a felett, hogy — mint Esterházy vitatá — a szentírásban nem lehet tévelygés, hanem amiben tévelygés van, az, hogy az eretnekek eltévelyednek, mert elbizakodva saját korlátolt eszökben, gögösen elvetik az egyháznak írás-magyarázó tekintélyét, és mindenki saját véleménye szerint indul. Miután Esterházy e tételt szóval bőven megvitatta, még külön kis iratba foglalva is átadá Nádasdynak újabb megolvasásul. Nádasdy e tétel igazságát részben ugyan megismerte, de viszont ígérte, hogy ő is be fogja bizonyítani írásban Esterházynak, hogy arra nézve, hogy amiben az ő és új egyházak egymástól eltérnek, a szent atyák a protestánsokkal értenek egyet. És Nádasdy állott szavának. A fiatal, alig husz éves főúr az ígért feleletet megküldötte a nádornak. De ez sem volt rest azonnal czáfolatot írni reá. S így keletkezett Esterházynak azon nevezetes theologiai munkája, mely «Értekező levél gróf Nádasdy Ferenczhez» cím alatt később nyomtatva jelent meg, és Esterházy erős hitének és terjedt hittudományának kiváló emléke.

Végre Esterházy fáradságának sikere volt. Nádasdy a következő év elején megtért. A tény meglepő, s a jelenet, melylyel ezt véghez vitte, oly rendkívüli és megható vala, mint maga a térítés.

* E jellemző megjegyzést a jezsuita naplók és Timon kéziratai után Kazi tartotta fenn: Plures, quos hospites a sacris romanis alienos acceperat, catholicos domum remisit.

Alig hogy elolvasta Nádasdy az Esterházy által elkészített munkát (1642. november 1.), azonnal megingott meggyőződésében. Most Esterházy és Hajnal annál erélyesebben folytatták térítését. Megküldötték neki — úgylátszik — Amicisnak, a Jézus társasága legkitünőbb dogmatika-tanárának munkáját tanulmányul.¹ Majd Bécsbe ment Nádasdy, s ott a jezsuitáknál végezte be oktatását a hitben, valamint megtérését.

Ezzel Nádasdy nem elégedett meg. A november 25-ére Csepregre összehítt zsinatra nagy közönség jelent meg. Nemes urak számosan, az összes nép és mintegy negyven prédikátor. A zsinatot megelőző isteni tisztelet a csepregi régi, nagy plebániái templomban tartatván, egyszerre csak föllépett Nádasdy, és a kath. egyház igaz és hű fiának nyilatkoztatta ki magát. Mint maga Eszterházy nádor írta Lamormainnek, ügyesen és okosan adta elő a csudálkozó népnek tette okait; szemére veté a jelenlevő prédikátoroknak felekezetük hamis tanait, mire azok egymás után eltávoztak.*

A karácsonyi ünnepék alkalmával aztán letette a nyilvános hitvallást Sennyey veszprémi püspök kezeibe számos meghívott főúr és nemesség jelenlétében Sárvártt a protestansoktól immár visszavett régi katolikus templomban. A nép legnagyobb része oly könnyen követte urát

¹ Amicis ez évben, 1642-ben adta ki Dobronoki közbenjárására Kornis Zsigmond költségén nagy művének v. kötetét, melynek a budapesti központi papnöveldé könyvtárában levő egyik példányán e föliirat olvasható: «Ex libris Francisci de Nádasd.»

² Lásd Esterházy levelét Toldynál, Eszterházy M. Munkái Új Nemzeti Könyvtár XCIII. A levél kelte 1630, 1642 helyett, mint leírási hiba, nem képezhet nehézséget. Toldy nem ismerte a megtérés egyéb adatait az Annuæ literæ Soc. Jesu 1643. 16. lapjáról (bécsi udv,

könyvtár kéziratai 12219. szám), melyek egyedül látszanak hitelesen előadni az ügyet. «Illustrissimi D. Comitis Nádasdy matura conversio ingenti sectariorum consternatione die divæ Catharinæ palata». Ezek beszélnek továbbá, hogy negyven prédikátor volt jelen, de észrevén néhány jelenlevő jezsuitát, elsompolyogtak. Az Acta Soc. Jesu ab 1599. (Nagy-Szombati collegium kézirata) a megtérést 1644-ben mellékesen mint nemrég történtet említi. Mindent összeegyeztetve igyekeztem a megtérést előadni.

most is a kath. vallásra, mint követte volt egykor őseit a hitújításra. Nem épen nagy fáradságába került tehát az ellenreformatiót uradalma utolsó falváig serényen keresztül vinni.

A következő 1644. évi februárius 4-én a nádornak leányát is nőül vevén, egészen ipja nyomába lépett. Nemcsak nagy szilárdsággal és lelkesedéssel ragaszkodott új vallásához, hanem nagy kedvteléssel üzte annak hittudományát is. Asztalánál tartott vitatkozásait más felekezetű urakkal még a hittudósok is bámúlták. — Családja híres keresztúri, sóvári és csepregi nyomdáit, melyek eddig a protestantismust szolgálták, a Jézus-társaságnak adta át.*

* L. az idézett Annuz Litteræ és Acta Societatis műveket.

34. ESTERHÁZY CZÍMERE.

35. RÉSZLET A BITTSEI PALOTÁRÓL

V.

V ALAMINT a középkorban a fejedelmek udvarai voltak sajátlag a nemes ifjúság magasb iskolái, melyekben mint inasok és apródok a fegyvergyakorlás, nyargalás, vívás és szolgálattétel mellett az udvari papok vagy tanítók által a tudományokban is oktatást nyertek : úgy a XVII. és XVIII. században is, mielőtt a nagy szombati collegium a fensőbb tanulmányok színvonaláig ére, Bethlen és Esterházy udvarai valának a magyar nemes ifjúságnak magasbra képző iskolái.

Maga Esterházy is így végezte önmivelését nagybátyjának, Illésházy nádornak udvarában, és miközben elsőszülött fia István nevelkedék, találkoznak körülé az Erdödy, Koháry, Pálffy, Perényi, Wesselényi családok ifjú sarjaival, kik ott apródkodva, nemcsak a fegyverforgatásban képzék ki magokat, hanem a bölcsészettel és jogtudománnyal is foglalkoztak. Mert a nádor udvarának jezsuita-papjai a régi rendszeren csakhamar változtattak. Már Hajnal Mátyás felől beszéli a följegyzés, hogy a nádor udvarában a durvább és veszedelmesebb bajvívásokat, tornákat és lándsavetéseket megszüntette, mire a vallásos tanítások és a nádor által annyira kedvelt és szenvedélylyel folytatott tudományos vitatkozások a vitézi játékokon felülkerekedtek. Nyáry Krisztinának is nagy gondja volt gyermekei hitoktatására. Egyetlen gyermekénél sem

feledi el följegyezni naplójában, hogy az igaz hitben fogja neveltetni.

E nevelést, valamint az egész udvar lelki életét Hajnal vezette, kinek, miután teendői fölöttébb megsaporodának, segédül, ki őt a bölcsészet tanításban pótolni képes vala, az erre a tudományra irodalmilag is művelt Keresztes Istvánt nyerte meg. Ezen bölcsészeti tanfolyamot, melyet ekkor Keresztes a nádor udvarában megnyitott, a főúri családok gyermekei közül is többen látogatták, kik nemcsak — úgymond a följegyzés — magas származásuk, hanem elmebeli tehetségeik s magasb tanulmányaik által is fényeskedtek. Nagy feltűnést keltettek nyilvános vitatkozásaik is, melyeket évközben gyakran tartottak. Ezekre nemcsak a szülők voltak hivatalosak, hanem a nádort látogató jézus-társasági tagok, más egyháziak és szerzetesek is, kikhez tudósabb világiak is csatlakoztak, hogy mint ellenfelek a vitában részt vegyenek és annak fényesebb akadémiai szint kölcsönözzenek.* Legnagyobb ünnepséggel tartották természetesen a tanfolyam végén a vizsgákat és a vitatkozásokat. Így 1633-ban a rationalis philosophiának tételei kinyomatván, a meghívott nagy közönység közt kiosztattak. Az ifjak, köztük a nádor fia, oly jelesen feleltek, hogy szüleik szemeiben örömkönyek úsztak.

Még nagyobb hírre tettek szert a következő évi viták, melyek nemcsak fokozottabb haladást tanúsítottak, hanem nagyobb ünnepségekkel is folytak le. Esterházy nádor t. i. 1634-ben kettős ünnepet tartott. Az első napon nejének,

* Legrészletesebben tudósít e magas tanodáról az *Acta Jesuitar. ab 1599—1647. nagy-szombati collegiumi codex*, melyből vette rövid leírását Timon (*Annales, egyet. könyvtári kézirat*) és KAZV (*Hist. Universitatis*). — Az *Acta 1633-ban a Missio Palatinalis* cím alatt ezeket írja: Unus nostrum (Keresztes István),

qui in aula (palatini) altero iam continuus est anno, habet sub disciplina philosophica præter proregis primogenitum (Eszterházy István) præcipuæ quoque nobilitatis Ungaricæ auditores, et eos quidem non sanguine magis, quam ingenio, conditione et virtute in ludis rara comprimis conspicuos.

Nyáry Krisztinának újszülött gyermeke keresztelőjét ülte, és másnapra volt a vizsga és vitatkozás kitűzve. Az összes főúri világ hivatalos volt Kis-Martonba. Esterházy az által is akarta emelni a nap fényét, hogy a vitatkozásra kitűnő ellenfélt keresett. — Nagy hirben állott ekkor az országban a protestans tudós, dr. LASSIUS. Nem csupán felekezete, de a katolikusok nagy része őt ép oly nagy tekintélynek tartotta a theológiában és philosophiában, mint az orvosi tudományban és vegytanban. Irodalom-történetünk jelenleg ugyan mit sem tud felőle; csupán a protestáns egyháztörténet említ egy hasonló nevű, Lasius Ádám tanárt, ki egy ideig a sopronyi collegiumban oly híres tanár volt, hogy kartársai megénekelve, őt verssel tisztelték meg.*

Jóllehet e Lassius iránt a közönség nagy véleménynyel vala, kútfőnk önhitt, dicsekvő és felfuvalkodott embernek állítja őt, mégis az ily jezsuita bölcsészeti vitatkozásokat, melyekbe sokszor belebonyolódott, mind tanácsosbnak látta kerülni. — Esterházy azonban minden módon arra törekedett, hogy a vitába beugrassa. Levelet intézett azért hozzá, melyben azon ürügy alatt kérte a kitűzött napra látogatását, hogy tanácsát kikérje gyermekágyat fekvő neje és saját fogfájása iránt. A doktor élt ugyan a gyanuperrel, s előtte való napon érkezett meg; de a nádor letartóztatta másodnapra is, és magával vitte a terembe, hol a viták folytak. Kezébe adták a kinyomatott bölcsészeti tételeket, melyek egy sor aristotelesi, természetbölcsészeti, chemiai és magiai állítást tartalmaztak. Az ifjú István gróf kezdte meg a vitatkozást. Egy órai szónoklat és előadás után felhívta a doktort, hogy ha valamely kifogása volna tételeire, adná elő ellenvetését. A kihívott doktor kénytelen volt fölvenni a keztyűt, és megragadja az Aristoteles tételét, mely a ter-

* L. FABÓ, Ágost. vall. tört. emlék. III. 84. 1.

mészet alapelveit érzés alá esőknek tanítja. A védő nádorfi a doktor támadásait fáradtság nélkül visszautasítja, de a doktor nem egykönnyen adja meg magát; a megkülönböztetés ellen intézte most syllogismusait és majd a maiort, majd a minort, aztán hol az egyik, hol a másik thesist támadta meg, hol pedig eltért a tárgytól és nagy beszéddel, szónoklati fordulatokkal palástolta diversióját. A vitatkozó nádorfi szerény komolysággal figyelmezteté ellenfelét, hogy nem tartja meg sem a dialektika, sem az ethika által előírt vitatkozási szabályokat; hogy szerte beszél és szónokol, de itt nem prédikálásról van szó, hanem vitatkozásról scholasticus modorban; vagy érti a doktor a tételt, vagy nem érti; ha igen, adjon arra alaki választ; ha nem, hallgasson el és újra megmagyarázza; különben a vitatkozás mitsem ér. A doktor a distinctiót újra megmagyaráztatni kérte magának. A hallgatóság ekkor már feszült izgultsággal követte a vitát. De mire a doktor ismét csak dilemmákkal válaszolt, a vitatkozó kimutatván, hogy a distinctiót még sem fogta föl, rendre utasította őt. A doktor csakugyan bevallotta, hogy nem értette meg a kérdést, mire a nádor és hallgatók elveszték türelmüket. Esterházy, ki a vitát addig a legnagyobb önuralommal hallgatta, és noha a közbeszólások ilyenkor helyen kívül nem valának, egy szót közbe nem szólott, most felemelkedék és a doktorhoz e zokszót intézte: «Minek beszélsz tehát, ha azt sem tudod, miről van a szó!»

A beállott feszültségen lazított valamely ifjú báró, ki kilépvén, a vitatkozás tételét egészen helyesen fölállította, bebizonyította és a hallgatóságnak még világosabban megmagyarázta. . . A vitatkozást vezető bölcsészettanár immár megelégette a dicsőséget. És hogy a jó hangulatot visszaállítsa, zárbeszédében nemcsak megköszönte dr. Lassius fáradtságát, hanem kidicsérte nagy tudományát is, melyet a vitatkozásban tanusított és meghitta délutánra a vitatkozás

folytatására, mentetgetve őt egyúttal, hogy csupán megzavarodott kissé a nehéz tétel fölfogásában.

Ez eseményt is jól kibányászta aztán a nádor és köre, úgy, hogy ez alkalomból is mindjárt többen megtértek, míg mások gyermekeiket adák a jezsuita-iskolákba. A nádor fia pedig ez által tudományának fényes jelét adva, a figyelmet magára vonta oly mértékben, hogy a szomszéd Soprony protestáns tanárai és tudósai is helyén látták őt megtisztelni.

Sopron akkor egyik főszékhelye volt a Luther-féle protestantismusnak. Nagyobbára németajkú, idegen lakosai kezdet óta erősen szítottak a reformatióhoz. Az Ausztriából kiűzöttek itt a határon biztosan megtelepedtek. Ifjait a külföldre, protestáns tanodákba küldözgették; viszont külföldről jobb tanárokat hoztak be, s ezek segítségével az akkori vallásos és kései classicus selejtes irányban folyt a nevelés tanodáikban. A tanítók és tanulók versengve készítettek anagrammákat, epigrammákat, elegiákat, emblemákat és egyéb poétai játékokat. Míg a jezsuiták tanítványai magasabbra repkedve, az égieket, királyokat és főurakat énekelték meg és ünnepelték horatiusi, terentiusi, virgiliusi és ovidiusi utánzatokban: addig a sopronyi puritánok csak keveset hagytak az égben, amit megénekelhettek volt; viszont földi patronusaik őket úgy hagyták el, hogy már csak városok biráiban, iskolamesterekből lett tanácsosaikban, szerény iparos polgáraiban tisztelték mæcenásaikat, kik nem igen emelkedtek túl a köznapi élet határain, és a tanodai múzsa is a classicus vers utánzásában mind alacsonyabb röptöt vett. Fönmaradt néhány versjáték, melyek a sok német senátor mindegyikét, a becsületes, iskolákra adakozó polgárokat, ez apró mæcenásokat külön éneklük meg.*

* Lásd például az *Anagrammata Hungaro Sopronia*, ajánlva Amplissimis consuli, iudici et ordini senatorio, melyben Hartlieb poeta laureatus és tübingai artium

Mire azonban Sopron közelében, Kis-Martonban, a nádor udvarában fölhangzott az ékeőbb múzsa, a sopronyi tudósok is azonnal feléje hajlongtak. Az új laureatus bölcsészeti tudornak, István nádorfinak legott egy bokor verset szerettek és adtak «Sopronyi Füzes» (*Salicetum Soproniense*) cím alatt. A város legtudósabb férfia, Lakner Kristóf jogtudor állította össze és kedveskedett István grófnak.

A mű* nem egyéb azon verses gyűjteménynél, melyben bizonyos eszmék, gondolatok és tárgyak szerint vannak a jeles mondatok összeállítva más szerzőktől is; ilyenek voltak akkor nagyban a «Poliantheák» vagy Robertus Aquimus «Aurifodinája». Természetesen, a tárgyválasztás nem épen mindig gondos, sőt sokszor bizarr ízlésre mutat.

* * *

A nádor udvara nemcsak egyházi írók és tanárok gyűlhelye volt; nejét főrangú hölgyek is gyakorta keresték föl; a Nádasdyak, Batthyány Ferenczné született Poppel-Lobkovitz hercegnő és mások; de legszívesebben látott vendége volt a nádornénak az özvegy Csákyne, a derék Wesselényi Anna, Nyáry Krisztinának nemcsak rokona, hanem egyúttal kedves barátnéja, ki ép oly házias és családias vala, mint ő. E mellett mindkettőjököt buzgó és tevékeny vallásosság és szigorú erényesség jellemzé. Imában, ájtatos gyakorlatokban, imakönyvek iratásában és kiadásában, az istentiszteletben és szerzetes lelkiatyáik épületes társalgásában találták életök magasabb örömeit. Ekközt szőtték sokszor családi terveiket, ügyeik elintézését, gyermekeik előmenetelét, házasságait, azonképen térítéseiket.

magister megénekli őket 1610-ben Keresztúron a Nádasdyak nyomdáján kijött verses füzetében.

* *Salicetum Soproniense a Christophoro Lakner, sac. cæs. regiæque Mattis aulæ familiari 1636. (A Nemz. Muzeum könyvtárában).*

Ez okon igen gyakran találjuk ez években itt időzni Wesselényinét. Nem ritkábban jár itt Bethlenné Brandenburgi Kata is, minthogy ő meg Wesselényi Annát kerüldeti, ő körülötte jár. Mert bármennyire eltért is e könnyelmű, mulatságszerető, szenvedélyes nő jelleme, mégis nem egyszer kereste föl a nádort és nádornét, hogy bonyodalmas ügyeiben segítsenek rajta. Brandenburgi Kata Wesselényi Anna fiát szenvedélyesen szerette. Elhalmozta őt ajándékaival: várakkal, kincsekkel, pénzzel, ékszerekkel. Feldúlta ezzel egyidőre családi életét és boldogságát. De Csáky számítóbb ember volt. Anyja és családja hatása alatt lassan elhagyá az utána epedő nőt; ajándékait azonban megtartotta. A fejedelemasszony szerelmében csalatkozván, visszakívánta ajándékait. A panasz és per e miatt a nádor elé került, ki maga elé hívta meg a feleket és megállapította, mivel tartozik Csáky a fejedelemasszonynak, és egyességet hozott köztök létre.*

Közben nem feledik a gyöngédebb családi viszonyokat sem. Komaságokat, házasságokat itt terveztek. Csákyné egyik unokájának épügy lett keresztatyja III. Ferdinánd, mint volt máskor az egyszerű jezsuita, Vásárhelyi Dániel.

A Thurzó-féle nagy vagyon főörökösei, Nyáry Krisztinának első férjétől született gyermekei, a nádor mostoha-leányai valának. Ezek egyikének, Krisztinának halálával a másikat a nádor saját fiának szánta és adta feleségül. A Thurzók gazdag öröke ekként az Esterházyaknak Mágocsy- és Dersffy-féle gazdagságával egybeolvadt. Ez volt akkor a főúri házasságoknál nagyobbára a fő szempont. S épen azért, valamint voltak, kik az efféle előnyös összeköttetéseket kifőzték és megállapították, viszont találkoztak érdekeltek, kik az efféle összeköttetéseket megakadá-

* Lásd mindezen részleteket DEÁK FARKAS szép könyvében, «Wesselényi Annában», melyből azokat vettem, ki e jeles nőnek életrajzát és érdekes levelezéseit a legméltóbban mutatta be.

lyozni igyekeztek. — Eszterházyt gyakran vádolták azzal, hogy családját és rokonságát ez úton gazdagítani törekszik. Pázmány ismételve föllépett ellene. Midőn az elhúnyt, dúsgazdag Homonnai Drugethnek árva leánya Esterházy udvarába jutott s ezt a leányt szegényebb, kisebb sorsú rokonának szándékozott férjhez adni: Pázmány a királyig vitte a dolgot és kérte ő felségét, mentse meg az árvát a reá nézve lealázónak vélt, sorsán aluli házasságtól és vegye őt udvarába, hogy — úgymond — legalább a megholt iránt tanusítsa nagy szolgálataért azon kegyelmet, melyben életében, noha megérdemelte volna, nem részesítette.

Esterházy édes fiának mostoha leányával való egybekelését minden akadékoskodó cselek ellenére átvitte. Fényes, fejedelmi pompával ülték meg a lakadalmat Kis-Martonban. Az országnak majdnem összes főurai meg voltak híva. A király képében Lósy érsek jelent meg. Rákóczy is fényesen képviseltette magát. A nagy-szombati collegium és egyetem verses és szónoklati mutatványait a nádor udvarába tette át ez alkalommal. Keresztesi István és Nádaszi készítették a menyegzői verseket az egyetem nevében. Pozsonyban nagy fénynyel állították ki. A díszesebb példányok különféle színű selyem és atlasz-lapokra nyomattak. A kifüggesztendő verses emblemák képei pedig festve és aranyozva, három regál ív nagyságú papiroson jelentek meg.

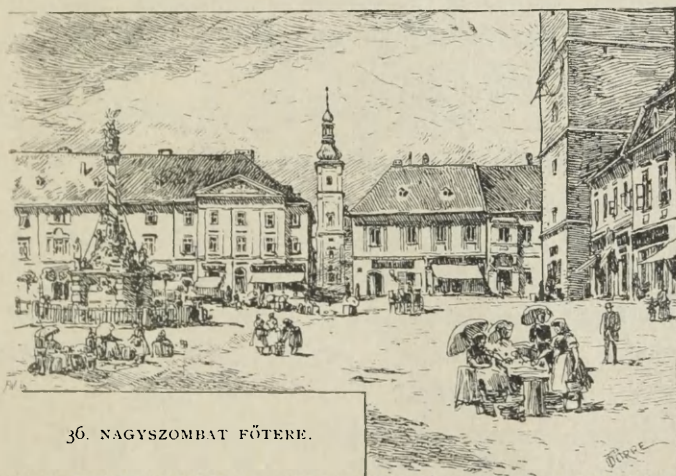
Az atyák közül az igazgató Forró, továbbá Wesselényi, Keresztesi és Nádaszi Kis-Martonba mentek a lakodalomra. Forró, ki István grófit keresztelte, volt az összeadó, és mondotta a nászbeszédet, míg az érsek csak mint a császár személyének képviselője volt jelen. Forró az Irás e szavai fölött tartott ékes beszédet: «Amit Isten összekötött...» A császár követein kívül jelen voltak a lengyel király követei is. A nászmenet ágyúk dörgése közt fényes és nagyszerű volt. Az ebédnél osztattak szét a versek. Ezt

A RÉGI JEZSUITA TEMPLOM NAGY-SZOMBATBAN.

követte a lóverseny, melyen az utolsónak beérkező arany szarvú bakot nyert. A multság egész éjjel és több napon át tartott. De már nem hetekig és hónapokig, mint Nyáry Krisztináé Thurzóval, az ara atyjával.

A nádor, fiának hagyva Kis-Martont, anyai örökét, Semptére, az újon adományúl nyert Thurzó-birtokra ment. Sempte Nagy-Szombathoz közelebb esvén, folytonosb volt a nádor érintkezése a jezsuitákkal, kik őt, ide ki-kirándúlva, sűrűn látogatták. Még gyakrabban rándúlt ő maga Nagy-

36. NAGYSZOMBAT FŐTERE.

Szombatba az érsekhez országos tanácskozásokra, a collegiumba és az egyetembe. Résztvett ez intézetek egyházi iskolai ünnepélyein. A télen át állandóbban is nagy-szombati házába tette át lakását, hol hosszabban, hónapokon át is tartózkodott nejével és családjával, főleg azért is, hogy gyöngéledő egészségét Jung Ábrahám által gyógyíttassa.

* * *

Nyáry Krisztina mint hű hitves és mint a szó legnemesebb értelmében osztályosa a férj örömeinek és bánatainak, törekvéseinek és sikereinek, teljes mértékben igazolta a reményeket, melyeket Esterházy Miklós a vele

kötött házassághoz csatolt vala. E mellett a Gondviselés frigyökét számos gyermekkel áldotta meg, kiknek utódai-ban ma is él az általok megalapított nagynevű család.*

Kilencz gyermekök közül hármat kora halál ragadott el. Katát és Mihályt másfél éves korában Krisztinát miután alig tizenegy hétig élt, kísérték sírjokba.

LÁSZLÓ 26 éves korában Vezekénynél, a törökökkel vívott csatában hősi halállal múlt ki, anélkül hogy gyermeket hagyott volna maga után.

ANNA és MÁRIA a legelőkelőbb főrangú családokba házasodtak. Amaz Nádasdy Ferencznek, ez Homonnai Drugeth Györgynek lett neje.

PÁL atyjának a nádori méltóságban utódja lett, családjának a hercegi méltóságot szerezte meg, melyet ma unokái viselnek.

FERENCZ, a legifjabb, a család mai napig virágzó úgynevezett fraknoi grófi ágának lett megalapítója.

A családfa ezen életerős sarjának születése vitte az anyát sírba. 1641 február 17-ikén, költözött az örökké valóságba Nyáry Krisztina.

A szomorú esemény Semptén kövekezett be.

Tetemeit a gyászba borult család Nagyszombatba kíserte, hol a jezsuiták nagyszerű szentegyházának sírboltjában helyeztetett örök nyugalomra. A jezsuiták évkönyvei részletesen leírják a gyászpompát, melylyel a nádor neje iránti kegyeletét ki akarta tüntetni.

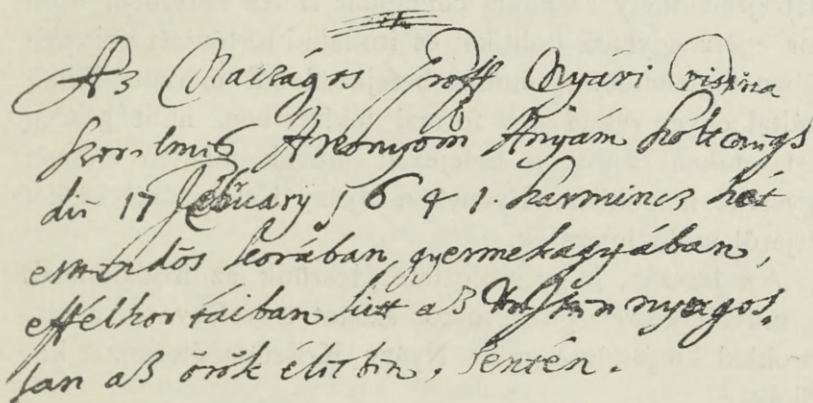
Fia pedig, Pál anyjának és öt évvel később elhunyt atyjának emlékére, közös sírjuk fölé márványlapot emelt, mely a gyermeki hódolatot classicus feliratban örökíti. Ugyan ő vette most át a családi könyvet, melyet a lelkes

* Esterházý Miklósnak Dersffy Orsolyától csak egyetlen fia született István; de ez férfitudó nélkül hunyt el. — Nyáry Krisztinával ünnepelt menyegzője után épen egy esztendőre jött világra első magzatjok: MAGDOLNA. Ezt követte az 1626-ik év utolsó napján az első fiú LÁSZLÓ, 1628-ban KATA, 1630-ban ANNA, 1632-ben MIHÁLY, 1634-ben KRISZTINA, 1635-ben PÁL, 1638-ban MÁRIA, 1641-ben FERENCZ.

anya nyitott meg és melynek számos lapját tölthette meg, nagy részt örvendetes események följegyzéseivel.

A fiú első följegyzése anyja elvesztéséről szól.

«Az Naczágos Groff Nyári Cristina szerelmes Aszonyom Anyám holt meg die 17 Februarii 1641 harminczhét esztendőös korában, gyermekágyában, kitt az Vristen nyugossan az örök életben. Sentén.»

 Az Naczágos Groff Nyári Cristina
 szerelmes Aszonyom Anyám holt meg
 die 17 Februarii 1641. harminczhét
 esztendőös korában, gyermekágyában,
 effelthor kitban kitt az Vristen nyugos-
 san az örök életben, Sentén.

Nyáry Krisztina életrata, melyet itt vesz az olvasó, a dicsőült szerző egyik nagyobb munkájának egyes fejezeteiből állítottatott össze. Ipolyi Arnold egy évtizeden át dolgozott HAJNAL MÁTYÁS XVII. századbeli jezsuita író életrajzán, mely az általa concipiált széles keretben, azon kor egész egyházi, politikai és irodalmi történetét volt magában foglalandó. A munka befejezetlenül maradt. Mindazáltal egyes részei úgy formai tekintetben, mint gazdag tartalmuknál fogva a befejezett művek minden előnyét egyesítik magokban. Ilyenek a Nyáry Krisztináról és két férjéről szóló fejezetek.

Azt hisszük, hogy szolgálatot teszünk az irodalomnak és művelt közönségnek, mikor azokat összefűzve és a zár-sorokkal kiegészítve, mint Nyáry Krisztina életrajzát közöljük.

Helyenkint tünnek ugyan föl némi hézagok, és egyes részek terjedelme talán aránytalannak fog látszani. Azonban meg vagyunk győződve afelől, hogy így is tanulságos és vonzó olvasmányt fog nyújtani e mű; habár egyszersmind fel is fogja újítani a fájdalom érzetét a fölött, hogy a nagy és nemes szellem, mely e művet is alkotta, oly korán költözött el körünkből az örökkévalóság honába.

Áldás emlékére!

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

I.

1619 SEPT. 9. THURZÓ IMRE ANYJÁHOZ.

1. Isten minden jokkal aldgia megg Nagod̄at ;
2. En, edes Aszoniom Aniam, magyarul irt̄a az Nenenek,
3. es Sogoronak ; Nagod̄ leueletes oda küldöttem Bornemisza
4. altal ; Daroczit kültem Pruszkira, czudalkozo, nem
5. tudnak szot fogadni, azth tudgiak hodgi Intradat
6. kell jarni az haboruban. Vifalusine levelet
7. megg olvasvan, Nagod̄nak megg küldettem ; Nagod̄
8. jo akaratia mitth czelekeszik Nagod̄ ; eleg emberseges
9. ember az jo Aszoni, Attiankfais, tczak Nagod̄nak
10. ne ledgien neheztelesere, es valami monta, monta,
11. feleseḡenek keserüsegere, nekem bumra ; ne tamadgion
12. ha sok Aszonj leszen lethavan ; tudgia Nagod̄ menni
13. buja volt Nagod̄nak az haboruban ; Igen banna bizoni,
14. ha felesegemnek valami bantasa esnek, el sem szenved-
15. hetnem, tudo Nagod̄ ollj jo akaro Aniam, azth
16. czelekeszi Nagod̄ az mi legg job. Keölt Bittczē
17. 9 7bris Anno 1619.
18. Nagodnak
19. szofogado szolgáló fia
20. telljes eleteben
21. Groff Thurzo
22. Imre m. ppria

II.

1620. NYÁRY KRISZTINA FÉRJÉHEZ.

1. szolgalat̄mot Aianlom Kedk mint szerel
2. mes lelkem Vramnak Istenteol kiua
3. nok Kedk minden lelki es testi
4. sok iokat nag bolgodul meg adatni
5. Edes sziuem Vram mi Istenek hala
6. io egeszsegben iutotuk ide litovara ma
7. az koscisbais betertuk uot Asionyom u
8. Nagsaga meg firedeit de en nem
9. az gonoz utakoni igen iol iüenk
10. de Szent Kereztre háloni mentuk
11. edes sziuem Vram Czak imar Kd
12. felöl halhasak minden iot czak

EZEN LEVÉL MAI HELYESIRÁSSAL:

Köszönetemet anyai szeretetemet ajánlom édes fiam. Isten sok jóval áldjon meg és ez mostani végezésteget tegye szerencsésé, édes fiam. Az menyemnek irt leveledbül értem, hogy hat lovat küldjek oda pénteken estvére, én azért az magam hat lovát érted küldöm, mert az többi(ek) itt nincsenek, hanem ott az füven vadnak az uram lovaival együtt, az hová Besztercebányáról kültétek. Az szegénység ma is voltak nálam, panaszkodnak, hogy az ő felsége szolgálai mind egy csoportban akarnak lenni és ott kiélvel, tovább akarnak menni, némelyik pedig csak kis faluk és ha oly számosan szállnak rájok, elpusztulnak. Jó volna ő felsége eleiben adni, avagy az udvar hadnagyának, hogy falukra rendelnek népeket, ne lennének egy helyen sokan, oztán az kit ő felsége az mi szavunkra engedett, ne kívánnák, hogy az ő felsége számára való lovasoknak is gazdálkodjanak, mert nem tudnak mely felé szakadni. Az supplicatiójokat is odaküldtem és im Préni Ferencznek is irtam, minthogy ő udvar hadnagya, talán az fejedelem nélkül is elvégezheti ő kigyelme. Illésházyne is majd eljüve. A menyem asszony Istennek hála jó egészségben vagyon és az doktor orvosságával él. Azt hallom, hogy doktor uram ott vagyon Beszterczen. Édes fiam az békességnek istene adja egyezésre jótanácsra kegyelmes lelkét közét(ek), hogy jó szerencsés vége legyen ez gyülesteknek, amen.

Költ Zólyom várában Juniusnak 18 napján anno 1620.

Jóakaró anyád míg él

CZOBOR ERZSÉBET m. p.

Az 53-ik lapon a szövegben megkezdett levél folytatása így hangzik:

«Kedvesebb dolgom, szerelmes asszonyom, nem lehetne, mintha Kegyelmednek ez mostani szükségében szolgálhatnék, és az jó emlékezetű idvezült úr utolsó tisztességes eltakarásán jelen lehetnék. De sokféle alkalmatlanságok nem szenvedik, kik között ez is nem utolsó, hogy ő nagysága asszonyomnyam még most is beteges állapottal vagyon és ő nagysága körül kívánja engedelmisségem, hogy forgolódjam és szolgáljak. Mindazonáltal képeben szolgálmat, Ruttkay Mihályt, oda bocsátottam, hogy a miből kívántatik, Kegyelmednek szolgáljon. Hogy személy szerint jelen nem lehettem, Kegyelmed nehéz néven ne vegye, s ne is idegensegemnek, hanem az följebb megjelen-

tett oknak tulajdonítsa. Kérem Kegyelmedet, ajánlván ezzel Kegyelmednek szolgálmat. Kívánom, hogy az Uristen szent lelke, malasztja által vigasztalja Kegyelmedet és ez mostani körösztnék elviselésére adjon erőt. Ezzel éltesse Isten Kegyelmedet sokáig jó egészségben. Ex Zomolján, die 9. Julii anno 1622. Kegyelmednek szeretettel szolgáló atyjafia. Néhai tekintetes és nagyságos gróf Thurzó Imre uramnak etc. meghagyatott özvegye NIARI Christina.

Külczim: Adassék az nemzetes és ngos gimesi Forgács Mária asszonyoknak, néhai tts ngos Reway Péter uramnak etc. meghagyatott özvegyének etc. nekem jóakaró, szerelmes asszonyomnak, atyámfiának.

TARTALOM.

Bevezetés 3. lap.

ELSŐ FEJEZET.

A Nyáry-család fényének megalapítója Nyáry Pál, Nyáry Lőrincz. Nyáry Pál a Krisztina atyja, Nyáry Krisztina születése. Anyja Várday Kata. Ősei. Várday Pál. A matriarchák. Czobor Erzsébet és férje Thurzó nádor. Thurzó Imre neveltetése. Összekelése Nyáry Krisztinával.

Alvinczy Péter. Fényes lakodalom Anser nuptialis. Apponyi János. Nyáry Krisztina crypto-catholicismusa. Thurzó Imre a közpályán. Az 1618-iki országgyűlés. Protestáns mozgalmak. Nyáry Krisztina és a hitviták. 5—26. lap.

MÁSODIK FEJEZET.

Thurzó Imre a politikai pályán. Szövetkezés Bethlen Gáborral. Felső-Magyarországi támadás. Bethlen és Thurzó. Nyáry Krisztina önfeláldozása e mozgalmak közt. Levelei. Thurzó Imre hadvezéri szereplése. Bethlen diadalmas hadjáratai. Besztercei országgyűlés. Thurzó nejét és anyját Lietavába viszi. Thurzó

Imre haza jön nejehez. Leánya Erzsébet születése. A keresztelő. Bethlen Gábor mint keresztapa. Thurzó meghasonlása Bethlennel. Bouquoi. Nagy-Szombat bevétele. Órszike betegeskedése. Thurzó Imre halála. Nyáry Krisztina elválása anyósától. 27—54. lap.

HARMADIK FEJEZET.

Esterházy Miklós. Az Esterházy család. A Trophaeum Esterhazy anum. A Salamon ősnemzetség s elágazása. Illés és Péter: az Illésházyak és Esterházyak. A család hanyatlása. A főnemesség alá szállása s újabb emelkedései, s ennek befolyása. Új oligarchák támadása. Az

Illésházyak és Esterházyak emelkedése a XVI. században. Esterházy Ferencz. Kubinyi László. A séllyei gymnasium. Esterházy Tamás. Hunnius magyar kiadása. Illésházy István és Esterházy Miklós. Házassága Dersffy Orsolyával. Hajnal Mátyás 55—72. lap.

NEGYEDIK FEJEZET.

Esterházy Miklós házassága Nyáry Krisztinával, az akadályok elhárítása. Czobor Erzsébet magatartása. A menyegző. A mézes heteket politikai küldetések

szakasztják félbe. Viszályok a hozomány kiadása miatt. Thurzó gyermekek kiadása anyjuknak, törvény alapján. Kis-Martton a XVII. században. Hajnal Mátyás, Nyáry

Krisztina áttérése a cath. vallásra. Hajnal imakönyve. A középkori imakönyvek keletkezése. Magyar imakönyvek keletkezése. Pázmány Péter. Hajnal Mátyás imakönyve. Kopesányi Pap Márton imakönyve. Tassi Gáspár lelki kalendáriuma. Káldy György. A jezsuiták. Dobronoki

György. Forró György. Keresztes István. Kolosvári István. Budai és Szél Simon. Nádasí. A jobbágyok térítése a Thurzó-féle uradalmakban. Hitvita Hodikkal a bittsei várban. Gróf Nádasdy Ferencz megtérése. A csepregi zsinat 73—115. lap.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Nyáry Krisztina gondja gyermekei hitoktatására. Az udvari nevelés. A vizsgák és vitatkozások. Az 1634-iki kettős ünnep: keresztelő és vizsga. Lassius vitája István gróffal. Soproni füzetek. A nádorné udvara és vendégei. Esterházy fiának

házassága mostoha leányával. Lakodalom. Nyáry Krisztina halála. Temetése. Gyermekei. 116—125. lap.

Végszó 126. lap. Hasonmások szövege 127—129. lap.

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK :

	<i>Lap</i>	<i>Lap</i>	
Nyáry Krisztina arcképe.		Trencsén vára, Dörre eredeti felvétele	
Bittse vára, Dörre eredeti felvétele után	16	40
Thurzó Imre levele anyjához 1619 szept. 9.	22	Czobor Erzsébet levele fiához, Thurzó Imréhez, Zólyomvára 1620. jun. 18	50
Nyáry Krisztina levele férjéhez Thurzó Imréhez 1620.	24	Esterházy Miklós nádor arcképe	72
Bethlen Gábor arcképe	33	A jezsuita-templom Nagy-Szombatban. Dörre eredeti felvétele.	123

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK :

Czímlap. Nyáry Krisztina címere a nagy-szombati jezsuita-templomban levő fő-oltárról. Rajzolta Dörre Tivadar	1	Hricsó vár, Dörre eredeti felvétele	26
Nyáry Krisztina naplójának első lapja	3	Részlet a bittsei palotáról	27
Részlet a bittsei palota díszítéséről, rajz. Dörre	5	Thurzó Szaniszló aláírása. Sempte 1616. febr. 17-én, Illésházyné szül.	28
Rimay János aláírása. 1629. maj. 4-én	13	Nyáry Pál (Krisztina atyja) aláírása Jászóvára 1607 nov. 25-én irt leveléről	31
Röthy Orbánnak írott leveléről ...	13	A bittsei vár udvara, Dörre eredeti felvétele után	39
Bittse vár a Vág felől. Dörre eredeti felvétele után	14	Széchy György aláírása Lipcse vára 1623 jul. 23-án Forgách Miklósnak írt leveléről	40
Az «Anser Nuptialis» címlapja ...	17	Lietava vára, Dörre eredeti felvétele után	44
Az «Anser Nuptialis» címlapjának belső oldala	18	Árva vára észak-keleti oldalról. Dörre eredeti felvétele után	51
A bittsei vár udvarán lévő nászépület, Dörre eredeti felvétele után	19		
A rajeczi fürdő	24		

	<i>Lap</i>	<i>Lap</i>	
Révay Péter aláírása Bécsben az Arany Rózsához címzettvendégloben 1609 okt. 8. Seemann Miklósnak irt leveléről	52	Részlet a bittsei palotából	73
Thurzó Imre címertáblája az árvai várkápolnában levő eredetiről, Dörre rajza	53	A szucsányi templom, Dörre eredeti felvétele után	76
Részlet a bittsei palotából	54	Nyáry Krisztina bejegyzése második férjhez menetéről. A bejegyző napló könyvéből	77
A Trophæum domus incliytæ Estoras címclapja	56	Hajnal imakönyvének egy lapja	91
A galantai régi kastély, Dörre eredeti felvétele után	64	Kopcsányi imakönyvének első lapja	99
Kubinyi László síremléke	66	Kopcsányi ajánló levelének hasonmása	100
A sélyei kastély a Vág felől Dörre eredeti felvétele után	67	A bittsei templom, Dörre eredeti felvétele után	109
Trencsén felső vára, Dörre eredeti rajza után	70	Esterházy czimere Dörre eredeti felvétele a nagyszombati oltárról	114
Nagy-Heflán, Sopron vármegyében	72	Részlet a bittsei palotából	115
		Nagy-Szombat főpiacza	123
		Esterházy Pál följegyzése anyja haláláról	125

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

Nyáry Krisztina arczképének eredetije Fraknó várában őriztetik; az itt közlött példány eredeti photographiai felvétel után készült.

Bethlen Gábor arczképét egykorú 1620. metszet után adjuk.

Esterházy Miklós arczképének eredetije

Wiedemann «Comitium gloriæ centum» munkája II-ik centuriájából vétetett.

Bittse, Trencsén és a nagy-szombati jezsuita templom Dörre eredeti felvételei után készültek.

A három facsimile eredetijét az árvaváraljai gazdag levéltár őrzi.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK :

Nyáry Krisztina Naplója a kismartoni levéltár egyik kiváló kincsét képezi. A 3-ik lapon közlött bejegyzésen «az igaz római hitben megmaradván holtig», szavakat Ny. Kr. később igtatta be, mint azt a tenta- és irás-különbözet mutatja. — Az utolsó lapon Nyáry Kr. fia először 7 Januart irt s ezt később 17 Februarra igazította. Az itt eszközölt felvételek az eredeti után készültek, melyeket a tulajdonos herceg és Bubicz püspök hálára lekötelező liberalitással bocsátottak rendelkezésünk alá.

Az aláírások eredetije az országos levéltárban őriztetnek.

Az a négy könyv, melyből facsimilet közlöttünk, az Egyetemi Könyvtár tulajdonát képezi.

A rajeczi fürdőt Kélin Amade «Analysis aquæ thermarum novarum Rajecziansium» című munkában levő rajzból adjuk.

A bittsei nászépületet Thurzó püspök építette. Thurzó Imre címertábláját temetése alkalmával használták.

A címclap és a 34-ik számú rajz (Esterházy czimere) a nagyszombati volt jezsuita-templom fő oltáráról vétettek.

A fejrajok a bittsei nász-épületen levő graphitok alapján készültek.